

4 | 2014

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

- PÁNEK Jaroslav – PEŠEK Jiří
Znovuzrození Českého časopisu historického
(The Re-Birth of the Czech Historical Review) 605
- SMÍŠEK Rostislav
Uherská korunovace Josefa I. jako prostředek
symbolické komunikace 624
*(The Hungarian Coronation of Joseph I
as a Means of Symbolic Communication)*
- EBELOVÁ Ivana
Židé a josefínské školské reformy.
Židovští studenti na pražské univerzitě od osmdesátých
let 18. století do rozdělení univerzity v roce 1882 655
*(Jews and the Joseph's educational reforms. Jewish students
at Prague University from eighties of the 18th century
to division in 1882)*
- ŠEDIVÝ Miroslav
Ohlas Rýnské krize v Rakouském císařství. Příspěvek ke studiu
veřejného mínění v českých zemích doby předbřeznové 681
*(The Reverberations of the Rhine Crisis in the Austrian Empire.
A Contribution to the Study of Public Opinion in the Czech Lands
in the Pre-March Period)*
- NOVÁK Petr
Dva pokusy o vývoz revoluce do Persie.
Sovětské Rusko a Persie v roce 1920 713
*(Two Attempts at Exporting the Revolution into Persia.
Soviet Russia and Persia in 1920)*

- HORSKÝ Jan
„Cizí“ a „dějinné“: hranice kultur versus kontinuita dějin 745
(*“Alien” and “historical”*: *The boundaries of cultures versus continuity of history*)
-

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenze

- BIVOLAROV Vasil
Inquisitoren-Handbücher. Papsturkunden und juristische Gutachten aus dem 13. Jahrhundert mit Edition des Consilium von Guido Fulcodii (Ivan Hlaváček) 754
- ALBRECHT Stefan (Hrsg.)
Die Königsaal-Chronik (Marie Bláhová) 755
- ŠMAHEL František
Jan Hus. Život a dílo (Petr Čornej) 757
- HLAVÁČEK Ivan (ed.)
Codex Přemyslaeus. Regesty z výpisů z dvorských register Václava IV. z doby kolem a po roku 1400 / Regesten aus den Auszügen von der Hofkanzleiregistern Wenzels IV. aus der Zeit um und nach 1400 (Hana Pátková) 761
- ČUBARJAN Alexandr Oganovič (ed.)
Vsemirnaja istorija. Tom 3: V. A. Vedjuškin – M. A. Jusim (eds.), Mir v ranneje Novoje vremja (Jaroslav Pánek) 763
- ŘURČANSKÝ Marek
Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext (Josef Kadeřábek) 766
- SHORE Paul
Narratives of Adversity: Jesuits in the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640–1773) (Jakub Zouhar) 767

HRBEK Jiří Barokní Valdštejnové v Čechách, 1640–1740 (Jiří Kubeš)	770
CERMAN Ivo Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici (Svatava Raková)	774
MÜLLER Sven Oliver Das Publikum macht die Musik. Musikleben in Berlin, London und Wien im 19. Jahrhundert (Martin Bojda)	778
DÖGE Klaus Antonín Dvořák. Život – dílo – dokumenty (Lukáš Vytlačil)	782
HOFFMANNOVÁ Jaroslava Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin (František Šmahel)	785
KŘEŠŤAN Jiří Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění (Tomáš Borovský)	790
KOHÁROVÁ Marta Výbušné výbušniny. Od nostrifikace k znárodnění v Československu (Zdeněk R. Nešpor)	793
ŠIMSOVÁ Milena Svět Jaroslava Šimsy (Jana Nechutová)	796
INGRAO Christian Believe and Destroy. Intellectuals in the SS War Machine (Daniel Putík)	799
SCHRIJVER Emile G. L. – WIESEMANN Falk (Hrsg.) Schöne Seiten. Jüdische Schriftkultur aus der Braginsky Collection (Jiří Pešek)	802
HLAVAČKA Milan – MARÈS Antoine – POKORNÁ Magdaléna et alii Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace (David Emler)	804

Z vědeckého života | *Chronicle*

Nekrology

Jaroslav Kašpar (3. 6. 1929 – 8. 9. 2014)
(Ivan Hlaváček) 827

Bohumil Baďura (18. 7. 1929 – 21. 9. 2014)
(Josef Opatrný) 829

Robert Sak (19. 1. 1933 – 14. 8. 2014)
(Zdeněk Bezcený – Milena Lenderová) 832

Knihy a časopisy došlé redakci 834

Výtahy z českých časopisů a sborníků 834

Obsah 112, 2014 | *Contents 112, 2014*

Studie a materiály III

Diskuse V

Obzory literatury

Přehledy bádání V

Recenze V

Zprávy o literatuře IX

Z vědeckého života

Nekrology IX

Knihy a časopisy došlé redakci IX

Rejstřík autorů a editorů recenzovaných prací X

Rejstřík nakladatelů a vydavatelů recenzovaných prací XIII

DISKUSE

„Cizí“ a „dějinné“:
Hranice kultur versus kontinuita dějin

JAN HORSKÝ

Judith BECKER – Bettina BRAUN (Hrsg.)

Die Begegnung mit Fremden und das Geschichtsbewusstsein

(= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, Abteilung für Universalgeschichte, Bd. 88)
Göttingen 2012, Vandenhoeck & Ruprecht, 306 s., ISBN 978-3-525-10112-4,
ISBN 978-3-647-10112-5 (e-Book).

Pozoruhodný sborník studií, který je základem tohoto diskusního příspěvku, se z různých perspektiv věnuje otázce vlivu setkávání s „cizinci“ (resp. s „cizím“, tj. s hodnotami, artefakty, praktikami atd. jiné, „cizí“ kultury či společnosti) na podobu historického vědomí (*Geschichtsbewusstsein*). Publikace obsahuje jednak teoretické (a zčásti metodologické) texty, jednak případové, „empirické“ studie. V předkládaném textu se věnuji především teoretickému rozměru publikace. Postupuji tak nejen proto, že tento rozměr

JAN HORSKÝ: “Alien” and “historical”: The boundaries of cultures versus continuity of history

In current methodological discourse there are two competing approaches, on one hand the emphasis placed on discontinuity as a principle of research (earlier forms of our culture are to be studied as the forms of an “alien” culture), yet on the other hand, it also emphasizes that no interpretation can manage without hermeneutics. Yet, hermeneutics is based essentially on the presupposition of (cultural, historical and spiritual) continuity. This study

má významný obecnější přesah, ale i proto, že některé historicko-empirické studie je třeba spíše přenechat pozornosti odborníků z oblasti afrikanistiky, amerikanistiky či judaistiky. Rozumí se ovšem, že zde nabízím jen *jedno z mnoha možných* různých čtení předmětného sborníku.

Problematika *cizosti*, právě tak jako i téma *dějinného* či *historického vědomí*, má své významné místo v historicko-vědních teoretických a metodologických debatách. Jejich propojení v publikaci je o to zajímavější, že zatímco prvá problematika („cizinci“, „cizí“) je dnes často zdůrazňována v některých z inovativních směrů dějepiscetví (v historické antropologii, v *New Cultural History* apod.), druhou z nich, tedy zájem o (historické) vědomí (*Bewusstsein*), tyto inovativní směry často odsouvají do pozadí (jako údajně příliš „duchovněnou“ či „metafyzickou“, spoléhající na transcendentální předpoklad apod.) a nahrazují zájmem o „vědění“ (*Wissen*).

Kupříkladu Hans Medick v dnes již klasické programové stati o Misionářích ve veslici akcentuje princip „dvojaké cizosti“ (*doppelte Fremdheit*). V tomto smyslu nás nabádá, abychom „cizí“ (svět námi studovaných aktérů v jeho bohaté rozmanitosti a způsoby, jimiž tito aktéři prožívali svůj svět) nepřeváděli ihned na „naše“ (na naše teorie a koncepce sociokulturních dějinných procesů a struktur). Medick dále žádá, abychom i do dějepisně studované „doby“ vnesli perspektivu, která by poměr mezi „elitní“ a „lidovou“ kulturou vnímala jako poměr mezi dvěma navzájem „cizími kulturami“, jak v rámci základní charakteristiky historické antropologie uvádí i Gert Dressel. V takto koncipovaném historicko-vědním bádání by měly být *minulé* podoby naší kultury (či kultury badatele) studovány jako autonomní, vůči badatelově kultuře *cizí*, kulturní systémy.¹ Uplatňování uvedeného principu je spojeno se snahou zavést do dějepiscetví postupy analogické s Geertzovým „zhuštěným popisem“ a spojené s požadavkem „emického přístupu“ (na rozdíl od „etického“, jenž do studované kultury vnáší hodnotové struktury kultury badatele). Takovéto postupy – a to je významné vzhledem k tomu, co bude uváděno níže – samy sebe považují za odlišné od metod klasické (historicko-vědní) hermeneutiky, kterou odmítá Clifford Geertz i historická antropologie.²

Promýšlení problematiky historického, dějinného vědomí (*Geschichtsbewusstsein*) se obecně větví přinejmenším ve dva základní proudy. Jeden vymezuje „historické vědomí“ jeho, kupříkladu Hrochovým, situováním na škále historické povědomí – historické vědomí – historická věda. V tomto pojetí se může kategorie „historického vědomí“ zčásti prostupovat s, dnes často užívanou, kategorií „paměti“. Druhé pojetí

---

considers relationships between these opposing principles. It simultaneously demonstrates that a reflection of “alien” may have an impact on “historical consciousness” (*Geschichtsbewusstsein*). However, the nature of this impact does not have to be unequivocal.

Key Words: the theory and methodology of historical sciences, hermeneutics, interpretation, the principle of alienness, continuity versus discontinuity

vychází z hermeneutické a fenomenologické tradice a, kupříkladu v Gadamerově koncepci, se nedotazuje na „vědomí“ co do jeho konkrétních obsahů (kupříkladu otázky typu, jaký obraz českých dějin měli osvícenští patrioti), nýbrž co do jeho konstitutivního významu pro „dějiny“ samotné. To znamená, že „dějiny“ jsou od „vědomí“ neoddělitelné, neboť jsou *právě jím* utvářeny.

Byť je Gadamerovo pojetí z perspektivy některých historiků dráždivé (odmítání představy, že zde je nějaký „historický předmět“ sám „o sobě“, který pak má díky našim „historickým idejím“ svoji specifickou podobu, své specifické obrazy jako „předmět pro nás“), není jeho pohled příliš vzdálen od Assmannovy koncepce, která má mezi dějepisci patrně více příznivců než Gadamerova. Jan Assmann nepovažuje v souvislosti se svou teorií „konektivní struktury“ kultury a s její narativní rovinou, v níž je podél časové osy připisován jednotlivým prvkům „kulturní smysl“, „minulost“ za něco samo o sobě daného. Soudí, „že minulost jako taková vzniká teprve tím, že se k ní lidé vztahují“. Aby si člověk mohl svůj vztah uvědomit, „minulost nemůže zcela zmizet, musí o ní existovat svědectví“ a „tato svědectví musí vykazovat charakteristickou *diferenci* vůči „dnešku“. To však není v napětí s Gadamerovým pohledem na „historický předmět“ jako na „jednotu“ „mého“ a „jiného“.³ V této jednotě může ono „jiné“ být právě *cizím*.

Gadamerova koncepce hermeneutické interpretace však nepředpokládá, na rozdíl od svrchu uvedeného Geertzova pojetí „emického“ přístupu, že by ono „cizí“ bylo možné (natož nutné) považovat za striktně oddělené (až za jakýsi protipól) od „mého“. S tím pak souvisejí otázky kontinuity „(vývoje) ducha“ či „duševní/duchovní jednoty lidstva“. Byť mnozí postmoderní kritikové pokládají práci s takovýmito kategoriemi za (implicitní) zavádění metafyzických předpokladů, přece však zároveň platí, že se neobejdeme bez určité míry spoléhání na ně (včetně jejich reflektovaného a kontrolovaného zavádění právě jako předpokladu) při uplatňování interpretačních postupů.⁴

1 Hans MEDICK, „Misionare in Ruderboot“?, *Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte*, *Geschichte und Gesellschaft* 10, 1984, s. 295–319; Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien-Köln-Weimar 1996, s. 180–185.

2 Srov. např. Rebekka HABERMAS – Niels MINKMAR (Hrsg.), *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur Historische Anthropologie*, Berlin 1992, s. 7–19.

3 Srov. např. Miloš HAVELKA, Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty, in: Ivana Holzbachová a kol., *Filozofie dějin: problémy a perspektivy*, Brno 2004, s. 29–69, zejména s. 64–69; Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*, *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2007, č. 2, s. 232–253; Jan ASSMANN, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001, s. 19–29 a citováno zde s. 33; Jan ASSMANN, *Gedächtnis*, in: Stefan Jordan (Hrsg.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, s. 97–101; Hans-Georg GADAMER, *Problém dějinného vědomí*, Praha 1994, s. 40–52.

4 K otázkám (hermeneutické) interpretace srov. v českém dějepisectví mj. Martin KUČERA, *Kultura jako kategorie dialektické hermeneutiky. Skica k budoucímu možnému řešení problému*, in: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (ed.), *Kultura jako téma a problém dějepisectví*, Brno 2006, s. 43–49; Zdeněk BENEŠ, *Zdeněk Kalista v kontextu „rozumějící“ historiografie* in: Zdeněk Kalista a kulturní historie. Z Českého ráje a Podkrkonoší, *Suplementum* 6, Semily 2000, s. 13–24.

Tato obsírnější poznámka úvodem vytváří půdorys, na němž je možné situovat některé studie z diskutované publikace. Zaměřím se přitom na čtyři otázky:

(1.) Prvou je, zda se setkání s cizinci či s cizím, má-li pro naši kulturu mít nějaký význam (např. rekonstruovat její historické vědomí), obejde bez hermeneutiky? Úvodní teoretické studie promyšleného sborníku obsahují základní pojmová vymezení. Rudolf Stichweh ve studii o setkání s cizinci a sebezporování společnosti (s. 15–26) mj. odlišuje „sémantiku“ od „kultury“ i společnosti. Sémantiku vymezuje po vzoru Niklase Luhmanna jako mnohostupňovitě zobecněný smysl (*höherstufig generalisierter Sinn*) a sémantika jako taková vystupuje vůči členům společnosti jako objektivní skutečnost (*als objektiver Sachverhalt* – je do určité míry v napětí s tím, co je řečeno níže o „historickém vědomí“). Sémantika je explicitní. Oproti tomu stojí mnohé, relativně variabilní definice kultury.

Pro Stichweha je důležité, že kultura je, oproti sémantice, implicitní, může být i latentní (v tomto smyslu lze mluvit i o „kulturní paměti“).⁵ Právě konfrontace s cizím může přivést tyto implicitní a latentní prvky „naší“, tj. badatelské kultury a kultury aktérů, které při jejich setkání s pro ně „cizím“ či „cizinci“ studujeme, k jejich vyjádření (s. 16–17). Pozoruje-li nějaká společnost sama sebe (*Selbstbeobachtung*), resp. svoji kulturu, prostřednictvím vnímání cizinců (cizího), je pak otázkou, nakolik se tak děje na základě určité hermeneutické interpretace.

Theo Sundermeier ve svém příspěvku prosazuje hermeneutickou metodu jako prostředek, který může vést až k dosažení důvěry vůči cizímu/cizincům cestou porozumění (s. 27–40). Rozlišuje čtyři roviny hermeneutického rozumění. Prvá je rovina fenoménu (*Phänomenebene*), na níž se podstupuje popisná analýza a v níž se dosahuje vnímání v distanci (*Wahrnehmung in Distanz*). Druhá je rovina znaku (*Zeichenebene*), spočívající v kontextualizaci a vedoucí ke zúčastněnému pozorování (*teilnehmende Beobachtung*). Třetí je rovina symbolu (*Symbolebene*). Zatímco v předcházející rovině je subjektivním stanoviskem interpretujícího sympatie, v této je jím již empatie. Ta spočívá v komparativní interpretaci a vede k částečné identifikaci (*Teil-Identifikation*). Konečně čtvrtá rovina je rovinou relevance (*Relevanzebene*), subjektivním stanoviskem interpreta je tu respekt. Tato rovina se označuje jako překlad (*Übersetzung/Transfer zu uns hin*) a může vést k soužití (*Konvivenz* – s. 36). Nechme nyní stranou, že by bylo možné diskutovat, v jakém smyslu je zde užíváno termínu, jako je „fenomén“, „znak“ či „symbol“. Mám za podstatné, že Sundermeier představuje model interpretace, který je, na rozdíl od Geertzova, v gadamerovském duchu hermeneutický.

(2.) Další otázkou je variabilita a historická proměna kategorie „cizince“ či „cizího“. Publikace nabízí různá vymezení „cizinců“ a „cizosti“. Becker a Braun tu připomínají, že starší sociologie (Simmel), oproti snaze jednotlivých studií v tomto sborníku, pracovala s poměrně abstraktní kategorií „cizince“/„cizího“, pojímanou především národnostně (s. 8). Sundermeier rozlišuje emocionální rovinu vnímání cizosti (včetně

5 Říká to s odkazem na nedávno též v českém překladu vyšlou práci: Peter J. RICHERSON – Robert BOYD, *V genech není všechno. Aneb, jak kultura změnila evoluci člověka*, Praha 2012, s. 52–54.

smyslového vnímání, např. na úrovni pachů) od roviny vnímání odlišnosti řádu (*fremde Ordnung* – s. 28–29). Becker a Braun upozorňují na možná rozmanitá kritéria vnímání cizosti (geografické, časové, podle způsobu setkání s ní – s. 12). Nakonec se rozhodují rozčlenit knihu do tří základních okruhů: Cizinec ve vlastní zemi; cizincem v jiné zemi; recepce zkušenosti s cizinci/cizím. Stichweh nabízí náčrt vývoje pohledu na cizince (s. 19–26). Tento náčrt jakoby měl vyústit do představy, že v globalizované společnosti dneška cizost v určitém smyslu mizí. Zůstává však otázkou, nakolik by taková představa byla antropologicky či sociologicky vskutku argumentovatelná či nakolik by představovala jen ideologicky podbarvené přání? Rozumí se snad samo sebou, že pokud by mizela cizost, nemizela by ještě rozmanitost. Nadto je otázkou, zda budeme brát v úvahu občansko-politické a právní hledisko, aspekt náboženské odlišnosti nebo např. kulturní různorodosti.

(3.) Povaha a původ historického vědomí: Podobně jako v případě „cizince“ a „cizího“ nalezneme, jak je zčásti již řečeno svrchu, terminologickou mnohoznačnost korespondující s rozmanitostí pojetí i stran „historického vědomí“. V úvodním textu Becker a Braun odkazují (s. 9) k třídění Hanse-Jürgena Pandela, který rozlišuje trojí podobu „historického vědomí“ (*Geschichtsbewusstsein*): vědomí času, resp. časovosti (*Zeitbewusstsein*), vědomí skutečnosti, resp. o skutečnostech (*Wirklichkeitsbewusstsein*) a vědomí historicity (*Historizitätsbewusstsein*). Becker a Braun následně upozorňují (s. 10–11), že v recenzované publikaci bude pracováno s relativně širokým pojmem „historického vědomí“. Připouští se zde tedy, že ono vědomí může být vytvořeno individuálně a že nemusí být (badatelem) studováno jako nutně explicitně vytvářené (*explizit ausgearbeitet*).⁶

Editorky svazku zároveň uznávají, že se takové pojetí nutně liší od definičně užšího konceptu historického vědomí, s nímž by pracovaly filosofické texty (zde by již byl důraz kladen na explicitu a soustavnost vymezení). V tomto užším pojetí by však – z hlediska dějepisického či sociologického bádání – bylo historické vědomí přítomno především jako projev elitní kultury – a to teprve od 19. století (s. 11).

Tím se dostáváme k jednomu z centrálních problémů, který prostupuje v podstatě všechny studie předmětné knihy. Lze si totiž klást otázku, zda setkání s „cizinci“, resp. s „cizím“ ovlivňuje historické vědomí (určitého studovaného jedince či

6 Judith Becker a Bettina Braun říkají, že není nijaké „das Geschichtsbewusstsein“, jedno určité historické vědomí, které by bylo možné spojit s určitou skupinou lidí. Jedna a tatáž osoba může v závislosti na konkrétní zvolené perspektivě v jednotlivých situacích disponovat rozdílnými druhy historického vědomí (*Arten von Geschichtsbewusstsein*, s. 10). Volí tak tentýž přístup, jaký je dnes běžný v úvahách o multiplicitní a kontextuální identitě či tzv. *Patchwork-Identity* (srov. např. Hubert KNOBLAUCH, *Religion, Identität und Transzendenz*, in: Friedrich Jaeger – Burghard Liebsch (Hrsg.), *Handbuch der Kulturwissenschaft*, Bd. 1: Grundlagen und Schlüsselbegriffe, Stuttgart-Weimar 2004, s. 349–363). Upozornění na (také) individuální povahu historického vědomí zasluhuje pozornost proto, že se v českém prostředí otázka „historického vědomí“, „(kolektivní) paměti“ a „identity“ často spojuje s *kvalitami* či *obsabý*, které se připisují *skupinám*, kolektivitám. Diskutovaná publikace by mohla přispět k tomu, abychom předpoklad homogenity a skupinového sdílení takovýchto kategorií napříště zaváděli jen pracovně a velmi opatrně.

skupiny, popř. celé studované kultury či epochy) co do jeho *obsahu* („obraz dějin“ studovaných aktérů se mění např. stran konkrétní konfigurace Norových „míst paměti“ či Havelkových „symbolických center“ v něm), co do jeho základní *hodnotové zakotvenosti* (např. základní změna náboženského zakotvení), či co do *principů* myšlení o dějinách (která *vede* k *prosazení* evolučního myšlení, k novému způsobu tematizování dějinnosti, historicity)?⁷

V této souvislosti vyvstává jak z metodologicko-teoretického hlediska, tak také z hlediska dějin idejí v publikaci do popředí studie Waltera Jaeschkeho (s. 41–55) o konstitutivní roli „cizího“ pro vznik „historického vědomí“ (ve smyslu rozpoznání dějinnosti, historicity coby důležitého prvku sebepoznání Ducha) v Hegelově pojetí. Jaeschke v ní navazuje na již starší studii Adalberta Klempta a upozorňuje, že historické vědomí (ve smyslu vědomí historicity) je kulturně nabytým vědomím, které mohlo vzniknout pouze v určitých, zčásti nahodilých, kulturních podmínkách (s. 42). „Dějiny“ (*Geschichte*) se staly svébytným předmětem vědomí během několikasetletého procesu v průběhu raného novověku (s. 43). Jednou z podmínek vzniku takového vědomí je právě setkání s cizím, avšak ne s každým cizím (s. 42), nýbrž s tím, které je „nesoučasné“. To přináší právě raný novověk, nikoli však kupříkladu antická setkání s cizostí (s. 42).

Tento motiv setkání s „cizím“ je podle Jaeschkeho velmi významný pro Hegelovu koncepci sebepoznání Ducha, k němuž náleží i rozpoznání historicity. Hegel, jak ukazuje Jaeschke (nutno však dodat, že na stránkách publikace Hegelovu interpretaci rozporuje Wolfgang Reinhard, s. 289), nepovažuje setkání s původní cizorodostí (*ursprüngliche Fremdartigkeit*) za něco, co by ohrožovalo čistotu kulturního vývoje (natož čistotu krve), nýbrž za podmínku její životnosti a hbitosti (*Bedingung zur Lebendigkeit und zur Regsamkeit* – s. 47). Jaeschke v návaznosti na Hegela říká, že pro vznik historického vědomí není podstatné setkání s prostě odlišným „cizím“, nýbrž setkání s takovým cizím, s nímž jsme zároveň spojeni naší identitou, se kterým vytváříme objektivní kontinuitu (hegelovsky by bylo možné říci objektivní kontinuitu Ducha – s. 53).

Na Jaeschkeho studii lze navázat mnohými způsoby. Považuji zejména za vhodné upozornit, z hlediska metod historicko-vědního bádání a s ohledem na to, co uvádím výše, že propojení badatelského významu setkání s cizím s principem dějinné kon-

7 Je vhodné poznamenat, že pokud pracujeme s tím, že „historické vědomí“ mohlo být jen implicitní (výslovně nerozpracované) povahy, pak zavádíme právě onen předpoklad *transcendence vědomí*, jemuž se chce vyhnout Foucault zaváděním postupů „archeologie vědění“ (Michel FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, s. 205–212). Avšak při jakékoli snaze interpretativně porozumět myšlenkovému světu někoho druhého (individua, skupiny, kultury) se určité míře předpokladu této transcendence nevyhneme. Max Weber se snažil řešit tuto otázku tím, že vědomost smyslu jednání i určité hodnotové orientace aktérů byly pro něj jen entitami badatelem *ideálně-typicky* konstruovanými, předpokládanými. Tento předpoklad určité podoby obsahů aktuálního vědomí studovaných aktérů je z povahy metody *nutný*, byť, jak Weber uznává, mnohá „jednání“ mohla být z perspektivy aktérů viděna jako jen zpoila či mlhavě vědomá (*halbbewußt oder dampfbewußt*). Srov. např. Gregor SCHÖLLGEN, *Handlungsfreiheit und Metodenzwang. Das Dilemma der Handlungstheorie Max Webers*, Saeculum – Jahrbuch für Universalgeschichte 33, 1982, s. 209–220.

tinuity kultury, resp. ducha, se odlišuje od uvedeného Medickova požadavku přijetí principu dvojaké cizosti. V hegelovské, Jaeschkem tlumočené perspektivě nelze totiž klást přímé rovnítko mezi „cizostí“ minulých obsahů naší kultury a „cizostí“ nativních kultur, do nichž při terénní praxi vstupuje socio-kulturní antropolog. Zároveň však zůstává otázkou, nakolik je ona „kontinuita“ – ať již chápaná jako kontinuita kulturního vývoje, nebo jako kontinuita vývoje Ducha⁸, což není totéž (neboť jednotlivé „kulturní evoluce“ by kupříkladu šlo považovat za parciální vůči celkové evoluci Ducha) – badatelsky *prokazatelná* (do jaké míry by byla *ontickou* kvalitou a do jaké míry by „kultura“ či „Duch“ byly pojmy ve své evoluci objektivně spojené, kontinuitní). Nebo by byla pouze z povahy metody *předpokládána* (tj. studované jevy interpretujeme tak, že při jejich výkladu vycházíme z předpokladu kulturní, resp. duchovní kontinuity)? Osobně bych měl za to (na rozdíl od Hegela a do určité míry i od Jaeschkeho), že jisti si můžeme být jen možností druhou (je metodologickým předpokladem). Prvou (ontickou) možností bychom tím ovšem nemuseli nutně vyloučit. Měli bychom ji však udržovat v rovně pouhé, opakovanému testování vystavované hypotézy. Možnost využít Jaeschkeho studii z hlediska dějin idejí může souviset i s tím, co uvádím níže.

(4.) Pokud jde nejen o vědomí samotné historicity, ale i o proměnu obsahů historického vědomí, zůstává otázkou, jak, v jakém smyslu, může setkání s cizinci, resp. s cizím, strukturu a obsahy tohoto vědomí vlastně ovlivnit. V tomto ohledu jsou zajímavé kupříkladu poznámky a studie, které se týkají povahy náboženského myšlení Evropanů. Becker a Braun upozorňují v tomto kontextu (s. 11) na studii Thomase Kaufmanna, v níž autor konstatuje vliv tureckého ohrožení Vídně během 16. století na posílení evropského apokalypticky laděného historického vědomí. Otázkou však je, zda apokalyptické smýšlení bylo iniciováno setkáním s „cizím“ (Turky), nebo konfrontací „nynějšího“ (stavu církve v 15. a 16. století) s toutéž kulturou (tj. nikoli „cizím“, ale „vlastním“) tradovaným nábožensko-etickým ideálem (prvotní církev), jak může napovídat i český příklad z 15. století.⁹

Z textů diskutované publikace pak v těchto souvislostech zasluhuje pozornost především studie Judith Becker *Christianisierung fremder Völker – ein Zeichen für die nahende Endzeit?*, zpracovaná na základě rozboru materiálů basilejské misijní společnosti 19. století, otištěných v měsíčníku *Der evangelische Heidenbote* (s. 183–204). Becker ukazuje, že setkávání s cizinci při afrických, amerických a asijských misích nezměnilo sice u jednotlivých misionářů jejich porozumění dějinám (*Geschichtsverständnis* ve smyslu základní restrukturační pohledu na povahu dějin co do jejich směřování a naplnění), ale proměnilo jejich historické vědomí (*Geschichtsbewusstsein*) co do konkrétního obsahu (s. 204). Úspěch misie byl interpretován jako doklad blízkosti parusie, konce času tohoto světa a brzké budoucnosti říše Boží na zemi (ve zprávách jsou

8 Novější literatura by spíše mluvila o principu psychické, dušení jednoty lidstva, se kterou by byl ochoten pracovat třeba i Geertz.

9 Ukazuje to nejnověji mj. studie: Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a vize husitské doby*, Praha 2013.

užívány termíny jako: *Gnadenzeit der Mission, Endzeit, Zionszeit, nahe Zukunft das Reich Gottes auf Erde* – s. 192, 201–202).

Příklad zpráv misionáře Karla Ferdinanda Salbacha z africké Siery Leone z roku 1831 pak ukazuje, že misijní činnosti bylo možné vedle teologického připisovat i sociální význam. V jeho zprávě je metafora rozetnutí otrockých okovů (*das Zerbrechen der Sklavenkette*) užita jak ve významu osvobození od hříchu, spojeného s přijetím Krista (vnitřní svoboda), tak ve významu vysvobození z otroctví, od nemocí a předčasně smrti (vnější svoboda – s. 201). Ne všichni basilejští misionáři přitom spojovali svá eschatologická očekávání s rokem 1836 (s. 203), tak jak tomu bylo v měšťanském prostředí mezi luterskými pietisy ve Württembersku.¹⁰

Vidíme tedy, že setkání s cizinci, resp. s „cizím“, nemusí nutně, tak jak na to ostatně upozorňuje Jaeschkeho studie, vést ke vzniku historického vědomí ve smyslu porozumění dějinnosti, k historicitě. Basilejské misionáře setkání s cizími národy (a jejich případný misijní úspěch) naopak utvrzoval v základních představách o povaze dějin (křesťansko-eschatologické pojetí spojené s chiliastickými očekáváními). Zaslouhuje poznamenat, že se tak dělo v době, kdy se postupně u části protestantských teologů prosazovala historická metoda a evoluční myšlení ve smyslu uznání dějinné podmíněnosti Písma i dogmatu a pojetí evoluce jako postupného uskutečňování Božího plánu.

U jedné a téže velké konfesijní skupiny tak máme ještě ve 30. letech 19. století zastoupeny přinejmenším dva modely historického vědomí. Prvý, v základní struktuře shodný se středověkým a raně novověkým, být v konkrétních představách zajisté již výrazně inovovaný, spoléhal na náhlý dějinný zlom (parusie, sestoupení Ducha svatého apod.), který v principu naráz změnil kvalitu pozemského času. Tento model je přítomen v úvahách jak basilejských misionářů začátku 19. století, tak třeba württemberských luterských pietistů.¹¹ Druhý model byl výrazně inovativní, korespondující s tím, co chápeme jako novověké historické vědomí ve smyslu reflexe dějinnosti jako postupné vývojové proměny (viz Jaeschkeho rozbor Hegela).¹²

Povahu historického vědomí basilejských misionářů a jeho modifikace, související se setkáním s „cizím“, by bylo možné postavit do protikladu také k tomu, jak, kupříkladu podle Cassirerova výkladu, se pro mnohé osvícenské myslitele právě rozmanitost

---

10 Ukazuje to např.: Ulrike GLEIXNER, *Pietismus und Bürgertum. Eine historische Anthropologie der Frömmigkeit*, Göttingen 2005, s. 68–69.

11 V kontextu poměrně hojného výskytu tohoto typu historického vědomí u některých evangeliků první poloviny 19. století je zapotřebí vnímat i tzv. blouznivce z toleranční doby (1781–1861) v českém prostředí. Srov. z novějších shrnutí např.: Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006. Podrobněji k této otázce argumentují in: Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 196–200.

12 Srov. mj.: Kurt NOWAK, *Historische oder dogmatische Methode? Protestantische Theologie im Jahrhundert des Historismus*, in: W. Küttler – J. Rüsen – E. Schulin (eds.), *Geschichtsdiskurs*, Bd. 3: *Die Epoche der Historisierung*, Frankfurt am Main 1997, s. 282–297.

(tj. vůči křesťanství cizorodost) ve světě se vyskytujících náboženství stala důvodem k teorii přirozeného náboženství, tj. k základní restrukturačnímu obrazu světa.¹³

Jen se tak stvrzuje, co je i konstatováno v nejedné studii předkládané knihy,¹⁴ že nelze jednoznačně určit povahu vlivu, který mělo či má setkání s cizinci či s cizím na povahu „našeho“ historického vědomí. Takové setkání mohlo vést jak k upevnění a fixování jeho stávajících podob, tak k jeho podstatné proměně jak co do obsahu, tak i co do struktury. Ubráníme-li se přijímání apriorních schémat fungování tohoto vztahu, představuje vazba mezi povahou historického vědomí a reflexí „cizího“ produktivní badatelskou otázkou. Její prospěšnost je o to větší, že nás vede zároveň i k problematice interpretace, nejednou podceňované některými inovativními směry historických věd. Interpretace, je-li hermeneutická, se pak – jak jsme zde rovněž viděli – neobejde bez určitého předpokladu transcendence (vědomí, kultury, ducha či Ducha). Potřeba tohoto předpokladu je přitom rovněž přehlížena nejedním z inovativních metodologických směrů.

---

13 Ernst CASSIRER, *Die Philosophie der Aufklärung*, Text und Anmerkungen bearbeitet von Claus Rosenkranz, mit einer Einleitung von Gerald Hartung und einer Bibliographie der Recensionen von Arno Schubach, Hamburg 2002, s. 147–148, 165, 177 a 199–204.

14 Kromě autorů a autorek citovaných článků do sborníku dále přispěli: Maret Keller, Anja Bröchler, Perry Johansson, Eno Blankson Ikpe, Viviane Rosen-Prest, Carsten Schliwski, Kerstin Armbrorst-Weihs, Felix Wiedemann, Jeffrey Jaynes, Simon Mills a Dominik Collet.

RECENZE

Vasil BIVOLAROV

Inquisitoren-Handbücher. Papsturkunden und juristische Gutachten aus dem 13. Jahrhundert mit Edition des Consilium von Guido Fulcodii

(= Studien und Texte der Monumenta Germaniae Historica, Bd. 56), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2014, XXXII+326 s., ISBN 978-3-447-10040-3.

Hereze a inkvizice jsou věčnou i vděčnou, a ovšem i temnou tematikou také středověkých dějin, postihující doslova všechna teritoria i vrstvy tehdejší křesťansko-latinské společnosti. Zdánlivě jde o problematiku jen z oblasti církevních dějin, je ale nepochybné, že dopad těchto zařízení či jednání výrazně postihoval celou společnost. Zřetelným dokladem toho je i tato würzburgská disertace (u prof. Petra Herdeho), která si vzala za úkol analýzu jednoho z řady typů pramenů k uvedené problematice. V tomto případě nejde o pramen nejděčnejší, totiž o inkviziční protokoly (které představují konkrétní situaci v té které oblasti), ale o teoretické pomůcky, dávající návod ke konání. Jsou to zejména vlastní papežské písemnosti doprovázené různými dobrými zdáními ze 13. století.

Zatímco papežské listiny jsou do značné míry doloženy v originálech, ostatní materiály bývají často, ba takřka výlučně, textově dochovány z mladších opisů, leckdy dokonce až z počínajícího novověku. To je případ dobrého zdání consilia Guida Fulcodii, které sepsal o dvě desetiletí dříve, než se stal papežem Klementem IV. (1265–1268), a které se vlastně stalo základem celé knihy. Ta se ale materiálově rozrostla a pokouší se podat zevrubné informace o veškeré teoretické látce, týkající se inkviziční problematiky.

Jak bylo naznačeno, jde o dvě kategorie: papežské listiny a consilia různých církevních hodnostářů resp. juristů. V první kategorii podává Bivolarov registry celkem 192 papežských listin počínaje Řehořem IX. (v úřadu v letech 1227–1241) a konče Mikulášem IV. (papežem 1288–1292). Například Inocenc IV. zde má z jedenácti let svého pontifikátu (1243–1254) 48 listin, které se dotýkají heretické problematiky. Alexandr IV. za necelých sedm let (1254–1261) jich má dokonce 77, Urban IV. sedmnáct za tři roky (1261–1264), Klement IV. (tedy Guido Fulcodii) za rovněž tři roky 25 (1265–1268). Řehoř X. vydal během necelých pěti let tři, Mikuláš III. je tu za necelé tři roky dosvědčen jednou. Martin IV. za čtyři roky a Honorius IV. za dvě léta mají též po jednom listinném vstupu a posléze Mikuláš IV. celkem 16 listin. Neuvedení papežové té doby se pro krátkost svého pontifikátu k tématice nestihli vyjádřit. Ovšem obsah těchto listin je velmi různorodý. Spektrum sahá od obecného odsouzení heretiků až ke zcela konkrétním vyjádřením na dotazy podřízených církevních struktur. Tomu také v publikaci odpovídá širší příslušných registů, někdy s rozsáhlými citacemi originálních pasáží (a ovšem s plným bibliografickým, resp. kritickým aparátem). Pokud vidím, inedita nepřicházejí, nicméně sestavení této látky je užitečné pro postižení variability věcné i teritoriální. Nepřekvapuje, že většina textů je adresována italským, francouzským či španělským příjemcům.

Na tento soupis, který zabírá zhruba polovinu knihy, navazuje repertorium consilii o celkem 43 položkách, počínaje rokem 1235. Jejich autory jsou nejrůznější církevní hodnostáři, počínaje kardinály a konče různými představiteli žebavých řádů. Pro ilustraci odkazují na radu jakéhosi juristy inkvizitorovi na dotaz, jak trestat děti a vnuky heretiků (s. 191). Další část je věnována Guidonovi Fulcodii. Jde o jeho životopis, podle kterého žil ryze světským životem a teprve po smrti své manželky vstoupil do duchovního stavu. Záhy začala jeho strmá kariéra na francouzském královském dvoře, končící již zmíněnou papežskou hodností. Ačkoliv jeho consilium bylo již vícekrát vydáno, je Bivolarova edice první kritickou. I přesto se původní verze není možno dopracovat, neboť text je dochován v šesti verzích v mladších a někdy vysloveně mladých rukopisech.

Text knihy uzavírá více než padesátistránkový pokus o rekonstrukci organizace a konkrétní praxe papežské inkvizice ve 13. století na základě probrané látky. Jde o přehledné shrnutí, není a nemůže být výrazným novem.

Tím se dostávám k dvěma partiím knihy, které její výše podaný obsah rámuje. Na počátku jde o čtyřiadvacetistránkovou bibliografii, závěrem pak o jmenný, tedy osobní a místní rejstřík, jehož rozsah je dán v podstatě tím, co bylo řečeno výše. Pokud jde o bibliografii, lze přes její značný rozsah a upozornění na řadu odlehlých prací vyslovit některá podivní. V souvislosti s tím, že kniha vlastně začíná až Řehořem IX. a Inocenc III. tedy zůstává bez bližšího zdůvodnění stranou, nemá smysl upozorňovat na literaturu, která je mu věnována. Ale jsou to jiné práce, které by tu mohly (a měly) být citovány a užity, protože se jejich tematika s prací Bivolarovou bezprostředně stýká. Konkrétně zmiňme např. některé studie Jörga Obersteho, ale zejména dvě velké, tematicky velmi blízké práce Pawła Krasy, totiž více než pětisetstránkovou (!) knihu o systému inkvizice ve středověké Evropě¹ (s rozsáhlým anglickým souhrnem) a jím redigovaný sborník o papežské inkvizici.² Obě knihy bohužel nebyly referovány ani v *Deutsches Archiv*, nedostalo se jim pozornosti ani u nás, resp. v ČČH, ač se na něm podíleli i Češi. Ale co huře. Zdá se, že obě publikace v Praze nejsou ani v Národní knihovně, ani v Centru mediévistických studií, či Historickém ústavu Akademie věd.

Ivan Hlaváček

Stefan ALBRECHT (Hrsg.)

Die Königsaler Chronik

(= Forschungen zu Geschichte und Kultur der böhmischen Länder, Bd. 2)

Z latiny přeložili Josef Bujnoch (†) a Stefan Albrecht, úvod Peter Hilsch.

Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, Peter Lang Verlag 2014, 723 s., ISBN 978-3-631-64636-6.

Jako druhý svazek nedávno zahájené řady *Forschungen zur Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* redigované Historickou komisí pro české země vyšel dlouho připravovaný – a očekávaný – německý překlad Zbraslavské kroniky Oty Durynského a Petra Žitavského, jednoho z nejdůležitějších historických pramenů (nejen) k českým dějinám. Je to první německý překlad tohoto mimořádného díla. Zbraslavská kronika totiž nebyla zařazena do žádného z vydání řady

1 Paweł KRAS, *Ad abolendum diversarum haeresium pravitatem. System inkwizycyjny w średniowiecznej Europie*, Lublin 2006.

2 Paweł KRAS (ed.), *Inkwizycja papieska*, Lublin 2010.

Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit, kde vyšla například Kosmova kronika a díla Kosmových pokračovatelů, ani nebyl její překlad pořízen pro jiné vydání. V německém překladu byly známy pouze úryvky z kroniky, které v roce 1823 vydal Christian Adolph Pescheck.¹

Rozsáhlou první knihu Zbraslavské kroniky (1253–1316) překládal až do své smrti Josef Bujnoch († 2009 ve věku 94 let), znalec a zkušený překladatel středověkých pramenů k dějinám středoevropských slovanských států. Pro řadu *Slavische Geschichtsschreiber* přeložil Životy Konstantina a Metoděje (*Zwischen Rom und Byzanz*, 1958, 1972) a Kroniku Galla Anonyma (*Polens Anfänge*, 1978), Husitskou kroniku Vavřince z Březové (*Die Hussiten*, 1988) a Zprávu o M. Janu Husovi v Kostnici (*Hus in Konstanz*, 1988). Na překladu první knihy Zbraslavské kroniky spolupracovala Roswithe Giesen. Druhou a třetí knihu Zbraslavské kroniky přeložil vědecký pracovník Ústředního římsko-germánského muzea v Mohuči a člen Historické komise pro české země Stefan Albrecht, který je současně vydavatelem knihy.

Překlad byl pořízen podle Emlerova vydání Zbraslavské kroniky ve čtvrtém svazku Pramenů dějin českých, tedy včetně pasáží, které autor sám škrtl a které by tedy neměly být uváděny v hlavním textu edic. Německý překlad rozsáhlého díla adekvátně vystihuje originál. Změna překladatele od druhé knihy nepůsobí rušivě. Oba překladatelé také zdařile přeložili verše obsažené v kronice. Snad jen některé detaily se nepodařilo „uhlídat“, takže třeba z cisterciáckého kláštera *Grünhain* se odlišným způsobem psaní staly dvě lokality: *Grünhain* (Bujnoch, s. 31 a 142) a *Grünheim* (Albrecht, s. 594 – vzhledem k tomu, že editor rezignoval na lokalizaci míst, nebyla chyba odhalena a oba názvy se dostaly samostatně i do rejstříku). Poznámkový aparát k textu kroniky je omezen jen na nejnütnější informace. Podrobná analýza tohoto významného pramene a další témata, která s ním souvisejí, jsou ostatně obsahem samostatného svazku obsahujícího referáty z konference věnované v roce 2008 Zbraslavské kronice. Ten zahájil zmíněnou ediční řadu.²

Překlad Zbraslavské kroniky je uveden studií Petra Hilsche o kronice a jejích autorech (*Die Königsaal Chronik und ihre Autoren*). V tomto sice stručném, leč výstižném textu, založeném na dokonalé znalosti německé i české odborné literatury věnované kronice, postihl autor podstatu snad všech problémů a otázek spojených s kronikou a jejími autory: shrnuje dostupné informace o autorech kroniky, podává genezi díla, připomíná jeho protagonisty, pojednává o pramenech a zdrojích informací kronikářů a o způsobu jejich práce. Sleduje také národnostní stanovisko autorů, jejichž postoj charakterizuje jako zemské vlastenectví, upozorňuje na soucit s Židy, neobvyklý v křesťanském světě, který projevil Petr Žitavský, zabývá se také Petrovým pojetím tématu smrti. Hilsch oprávněně zdůrazňuje, že Zbraslavská kronika nebyla psána z pověření královského dvora a není to tedy dvorská kronika. Byla určena především opatům a mnichům cisterciáckých klášterů, a dalším duchovním, stejně jako intelektuálním kruhům u královského dvora a v hlavním městě. Zvláštní pozornost věnuje Hilsch literárním kvalitám díla. Všechny vložené verše připisuje v souladu s výsledky moderního bádání Petrovi Žitavskému. Konečně je stať doplněna reprezentativním výběrem literatury o kronice.

- 1 Christian Adolph PESCHECK, *Petrus von Zittau, Abt zu Königsaal in Böhmen, ums Jahr 1300: Nebst Proben aus seinem historischen Werke, als Beiträgen zur deutschen Culturgeschichte (Beiträge zur deutschen Geschichte. Aus den Tagen Kaiser Rudolphus von Habsburg, Heinrichs von Luxemburg und Ludwigs des Baiern)*, Zittau-Leipzig 1823.
- 2 Stephan ALBRECHT (Hrsg.), *Chronicon Aulae Regiae – Die Königsaal Chronik: Eine Bestandsaufnahme* (= Forschungen zur Geschichte und Kultur der böhmischen Länder, Bd. 1), Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien 2013.

Z celé studie je zřejmá důvěrná znalost pramene i odborné literatury včetně nejnovějších badatelských výsledků. Snad jen nepřesné informace o uložení rukopisů, event. vydání kroniky, narušují sympatický dojem z této stati: Autograf druhé knihy Zbraslavské kroniky není uložen ve Vatikánském archivu, ale ve Vatikánské apoštolské knihovně, Fürstenberský rukopis pocházející z knihovny v Donaueschingen (Don. 697) je po prodeji knihovny spolu s ostatními latinskými rukopisy z Donaueschingen uložen ve Württemberské zemské knihovně ve Stuttgartu, nikoli v Zemské knihovně v Karlsruhe, jak uvádí autor stati. Do Karlsruhe byly předány pouze německé rukopisy do roku 1500. Markvart Freher také vydal v edici *Rerum Bohemicarum antiqui scriptores...* v roce 1602 pouze druhou knihu Zbraslavské kroniky podle autografu uloženého tehdy ve Falcké knihovně v Heidelbergu (nyní v Apoštolské knihovně ve Vatikánu). Citace českého překladu Františka Heřmanského se vztahuje k druhému vydání, nikoli k oběma.

Slabším článkem publikace je rejstřík (Ella Kaplunovskaja). Nejen proto, že uvádí možná až příliš stručné informace (především by čtenář uvítal alespoň přibližnou lokalizaci míst), ale když už jsou vedle německé formy jmen uváděny české ekvivalenty, měly by být uvedeny správně (Klein Chuchel není Velká Chuchle, Witigo de Swawonic je Vítek ze Švábenic a ne ze Svavonic, Zittau je Žitava, nikoliv Žitavy, Legnica není český, ale polský ekvivalent Liegnitz, Vroburg a Frauenberg/Hluboká jsou uvedeny jako dvě lokality, atd.).

Přes uvedené drobné nedostatky zpřístupnil překlad Zbraslavskou kroniku širokému okruhu německých čtenářů a bude při stále více upadajících znalostech latiny zřejmě i užitečnou pomůckou pro studenty historie, a bohužel též pro některé profesionální historiky.

Marie Bláhová

František ŠMAHEL

Jan Hus. Život a dílo (= Ecce homo, sv. 19)

Praha, Argo 2013, 312 s., ISBN 978-80-257-0875-0.

František Šmahel vždy usiloval o badatelský i publikační náskok. Ruku v ruce s ním spolupracoval nové vědecké trendy i udával tón akademické diskusi. O totéž se snaží ve své nové knize, s níž přispěchal téměř dva roky před šestistým výročím Husovy smrti v očividné touze shrnout bilanci dosavadních výzkumů a zároveň ovlivnit debatu, která v souvislosti se smrtí jubilejních akcí nesporně propukne. Své nekompromisní a kategorické postoje vůči názorům zpochybňujícím historický význam husitství, Jana Husa či Jana Žižky dal přitom několikrát programově najevo již dříve a učinil tak znovu v závěru recenzované práce.¹ Zda se mu v součinnosti s dalšími poučenými kolegy opravdu podaří přehlušit halas „pražské kavárny“, jejíž diletantské, leč emotivní exkursy do historie jsou pro českou společnost bez nadsázky neštěstím, se neodvažují odhadnout. Většinové mínění však raději než skutečným odborníkům naslouchá zdánlivě nonkonformní výkřikům, aniž rozpozná, že vyrůstají z obludné spleti politicky motivovaných zájmů a intelektuálního snobismu.

Pominu-li četné dílčí studie (respektive kapitoly v monografiích) a počítám-li správně, pokusil se Šmahel Husovu osobnost a její dějinný vklad synteticky uchopit už počtvrté.

1 František ŠMAHEL, *Žižka a husitství očima dneška*, in: Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (eds.), *Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách* (Husitský Tábor – Supplementum 3), Tábor 2007, s. 17–23; TÝŽ, *Máme právo oslavovat Husa?*, in *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 53, č. 1, 2013, s. 13–15.

Po dvou popularizačních titulech, které od sebe dělí dvě desetiletí, a rozměrných pasážích ve druhém svazku *Husitské revoluce*,² přichází nyní s rozsáhlejší publikací. Ta má kupodivu fakticky shodnou obálku jako sešit, který autor svého času vydal v ediční řadě *Slovo k historii*. Z Jenského kodexu převzaté fiktivní zobrazení kázajícího Husa však není zrovna nápadité a působí povytce fádně, byť zachytilo kostnického martyra při činnosti, již pokládal za stěžejní poslání správného kněze.

Podle vlastních slov nezamýšlel Šmahel napsat čisté vědeckou monografii, nýbrž text, jenž by zaujal i lidi, „kteří do středověku nezavítají příliš často“.³ Těžko říci, zda právě tyto potenciální adresáty přiláká práce, která obsahuje 618 poznámek, imponující seznam pramenů a literatury, dvaadvacet krátkých rekapitulací seznamujících zájemce s nevyřešenými badatelskými problémy (kdysi dávno zvolil autor toto řešení i v knížce o Žižkovi)⁴ a anglické resumé. Na druhé straně právě takoví čtenáři využijí věcné vysvětlivky, jež pro odbornou veřejnost postrádají smysl. Zastavuji se u těchto na pohled podružných detailů z jediného důvodu. Právě na nich se ukazuje absurdnost formálních kritérií, na jejichž základě se dnes posuzuje vědecká práce. Zveřejnit kultivovaný populárně naučný text, určený kulturní veřejnosti (pokud něco takového u nás ještě existuje), prostě není možné. Pro teoretickou matematiku, historii, jadernou fyziku, filozofii, pediatrii, pedologii či literární vědu platí stejný metr bez ohledu na jejich specifika a poslání. Kulturotvorná funkce humanitních oborů hodnotitele nezajímá. Výsledkem kompromisu jsou pak hybridní žánry, které se urputně snaží propojit vědecký přístup s tendencí uspokojit nakladatelství a oslovit co nejširší publikum.

Bohužel tento aspekt na některých místech poznamenal i Šmahelův spis. Náročné výklady o eucharistii, predestinaci, pojetí církve či podstatě nominalismu a realismu pochopí málokterý laik, zatímco školený teolog je prohlásí za poněkud zjednodušující. Mám-li se pokusit o žánrovou charakteristiku Šmahelovy knihy, pak bych ji nejspíše zařadil mezi přehledové vědecké monografie. Toto určení její význam nikterak nesnižuje. Už proto, že autor má k „husovské“ problematice, již obohatil o ne jeden poznatek, stále co říci.

Šmahel pochopitelně vychází především ze svých starších prací, jichž se místy věrně přidržuje. To lze pochopit, neboť každý badatel dobře ví, že některé formulace trefil v minulosti přesně a už je nevylepší, i kdyby se stavěl na hlavu. Patrný je zvláště ozvuk autorovy poslední knihy o Jeronýmovi Pražském, ale také prvního svazku dějin Univerzity Karlovy či prací o Dekretu kutnohorském.⁵ Ocenění zaslouží zejména příkladně využití dosud vydaných svazků Husových textů v souboru *Opera omnia*, jiných edičních řad i dalších počínů, mimo jiné statut a usnesení pražských předhusitských synod.⁶ Příslovecná je též Šmahelova znalost

2 F. ŠMAHEL, *Hranice pravdy* (= Magnet 5, sv. 1), Praha 1969; TÝŽ, *Husův proces v Kostnici* (Slovo k historii, č. 18), Praha 1988; TÝŽ, *Husitská revoluce II. Kořeny české reformace*, Praha 1993, zvláště s. 46–80.

3 F. ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 11.

4 F. ŠMAHEL, *Jan Žižka z Trocnova. Život revolučního válečníka*, Praha 1969, s. 195–217.

5 F. ŠMAHEL, *Život a dílo Jeronýma Pražského. Zpráva o výzkumu*, Praha 2010. Viz též německou verzi *Leben und Werk des Hieronymus von Prag*, in: František Šmahel – Gabriel Silagi (eds.), *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistulae* (Corpus christianorum – Continvatio Mediaevalis 222; *Magistri Iohannis Hus Opera omnia*, tomus XXVIIa – supplementum 1), Turnhout 2010, s. XI-CLXIII. Dále TÝŽ, *Fakulta svobodných umění*, in: Michal Svatoš (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622*, Praha 1995, zvláště s. 120–129.

6 Jaroslav V. POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002.

nejnovější domácí i zahraniční vědecké produkce, z níž mě zejména potěšily odkazy na vynikající zpracování dějin lipské univerzity.⁷ S vědeckou literaturou se Šmahel vyrovnává, v souladu se svým přístupem, obezřetně a nejednou i polemicky. Týká se to hlavně poslední čtvrtiny knížky, v níž kriticky reaguje na striktně juristickou interpretaci Husova procesu v pojetí Jiřího Kejře⁸ i na některé konfesijní vykladače Husova díla, nikoliv ale na katolického badatele Jana Sedláka, jehož přínos po zásluze vyzdvihuje.⁹

Psát o Husově životě a díle znamená zasadit činnost betlémského kazatele do širších politických, filosofických, náboženských a obecně kulturních souvislostí. Autor tak pochopitelně činí, nicméně v centru jeho zájmu stojí Husova osobnost, respektive vývojový proces, v jehož průběhu se, řečeno autorovým bonmotem, Hus stával Husem, tedy spolutvůrcem, představitelem a symbolem mohutného reformního hnutí. Šmahel má pro svého hrdinu porozumění, zdůrazňuje jeho přímočarost, patrnou například v odmítání pochybných zázraků, nesporné charisma, programové národní citění, průkazně doložitelné již na přelomu 14.–15. století, i vynikající a vycvičenou paměť, kterou středověkému člověku může dnešní vzdělanec jen tiše závidět. Nesmlčuje však ani kazatelovy nedostatky a chyby. Hus zrál, konstatuje autor, pomalu. Bylo to patrné na jeho studijních výsledcích i na spíše pozvolné cestě, která jej přivedla do čela reformního proudu na univerzitě až v letech 1408–1409, zřejmě i v souvislosti s přirozenou generační obměnou (úmrtí mistrů Mikuláše z Litomyšle, Petra ze Stupna a Štěpána z Kolína). Přitom nevadilo, že mistr Jan nebyl, jak Šmahel oprávněně konstatuje, ani velký filozof, ani velký teolog. Musel mít tudíž vysoký morální kredit, organizační schopnosti i dar formulovat vizi. Nikoliv náhodou právě Hus už roku 1412 fakticky definoval tři ze čtyř pozdějších pražských artikulů. Ke čtvrtému článku, tj. závaznému přijímání z kalicha, jež prosazoval jako podmínku spasení jeho přítel Jakoubek ze Stříbra, však příznačně zaujal opatrné stanovisko.¹⁰ S autorem monografie se v zásadě shodují i ve výčtu Husových osudových chyb. Nikdy jsem třeba plně nepochopil, proč Hus při cestě do Kostnice nezamířil nejdřív za Zikmundem a nevstoupil do porýnského města v doprovodu římského krále, který jako jediný mohl (alespoň do určité míry) garantovat jeho bezpečí.

Chválu si Šmahel zaslouží i v řadě jiných případů. Snad nejvíce za jasně vyřčený názor, že Hus nebyl sociální revolucionář a že důsledně respektoval středověké uspořádání společnosti jako dílo boží. Více než užitečné jsou autorovy nové poznatky, postřehy i podněty. Řadu z nich lze okamžitě akceptovat (například dataci synody, příkazující odevzdání Wyclifových knih, k 15. červnu 1409) či prohlásit za interpretačně nosné. Sem patří třeba akcent na Husovo přesvědčení, že kněží, pokud se řídí božím zákonem, jsou nejhodnotnější složkou křesťanské společnosti. Dávné napětí mezi duchovní a světskou mocí, prostupující celý středověk, i náběh k teokratickému modelu, příznačnému pro husitské svazy a reformační komunity, se tu zračí přímo in nuce.

Nejedno Šmahelovo mínění však zřejmě vyvolá diskusi. Týká se to znovu oživené debaty o autenticitě listů na Husovu obranu z let 1410–1412, jejichž pravost svého času zpochybnily

7 *Geschichte der Universität Leipzig 1409–2000. Bd. I. Spätes Mittelalter und frühe Neuzeit 1409–1830/1831*, Leipzig 2009.

8 Jiří KEJŘ, *Husovo odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu*, Ústí nad Labem 1999; TÝŽ, *Husův proces*, Praha 2000; TÝŽ, *Jan Hus známý i neznámý (Resumé knihy, která nebude napsána)*, Praha 2009.

9 F. ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 230.

10 *Tamtéž*, s. 181–182, 190–191.

Anežka Vidmanová s Boženou Kopičkovou,¹¹ a především atribuce spisu *Ortographia Bohemica* betlémskému kazateli. Jazykovědci zůstávají v této otázce úzkostlivě opatrní s tím, že Husovo autorství nelze bezpečně prokázat, stejně jako jeho eventuální podíl na vzniku druhé a třetí redakce staročeského překladu Bible. S jejich názorem o zrodu překladů v Husově blízkosti nicméně Šmahel vřele souhlasí.

S daným okruhem problémů souvisí také autorova domněnka, že Husovy česky psané výklady nebyly primárně adresovány laikům, nýbrž spíše nedostatečně vzdělaným či poučením lačným duchovním, kteří při pastorační činnosti postrádali pevnou půdu pod nohama. Byl bych v tomto směru (navzdory dílku *O šesti bludech*, skutečně sepsaném „pro kněze a žáky“) obezřetnější, neboť Hus poskytoval ve svých listech didakticky formulovaná napomenutí a rady poměrně širokému sociálnímu okruhu adresátů. Bez upřímného zájmu laiků o náboženské a církevní otázky by totiž husitská reforma neuspěla a sotva by překročila rámec moralistně laděné rétoriky. Poněkud sporný je i Husův vztah k jeho takzvaným předchůdcům, tj. Waldhauserovi, Milíčovi a Matějovi z Janova. Fakt, že je téměř nikdy nezmiňuje, se zdá být zcela irelevantní. Betlémská kaple, jak Šmahel sám zdůrazňuje, vznikla přece nedaleko někdejšího Milíčova Jeruzaléma a Milíčovi obdivovatelé patřili k posluchačům husineckého rodáka. Tuto věcnou souvislost potvrzuje též zjevná vázanost rodičího se husitství, usilujícího o prohloubení znalosti závazných principů božího zákona, na pražské reformní kazatelství poslední třetiny 14. století, nedávno záslužně dokumentovaná Pavlem Soukupem.¹²

Asi největší rozruch vzbudí autorovy výklady o kostnické části Husova procesu a o roli krále Zikmunda Lucemburského, namnoze směřující proti interpretacím, které se v českém prostředí prosadily po roce 1989. Šmahela pranic nezajímá, zda byl Hus vězněn, souzen a odsouzen v souladu s tehdejší právem. V jeho pojetí je Husova smrt zločinem, za který padá vina na koncil i na Zikmunda, ačkoliv římský panovník si, jak autor správně připomíná, upálení betlémského kazatele nepřál. Jako politik, usilující o zdar ekumenického shromáždění, však měl svým způsobem spoutané ruce. Podle Šmahelova přesvědčení také nelze Zikmunda vyvinít z podílu na Husově konci poukazem na čistě právní interpretaci jeho glejtu, který zaručoval pražskému mistrovi bezpečnost pouze z hlediska světského, nikoliv kanonického práva. Kdyby Zikmund chtěl (a zde se Šmahel shoduje například s Thomasem Krzenckem),¹³ měl z titulu světské hlavy koncilu několikrát příležitost Husa propustit. Ryšavý Lucemburk byl ale pragmatik a úspěšně završení koncilu (především odstranění papežského schizmatu) i vlastní politické renomé upřednostnil před osudem českého reformního myslitele.

V tomto kontextu si neodpustím formulovat vlastní, možná poněkud nezvyklý názor. Reformní synod podle mého mínění musel Husa odsoudit jako kacíře (či jej přinejmenším donutit k odvolání), neboť nemohl připustit alternativní reformu v situaci, kdy hodlal znovu sjednotit západní křesťanstvo a přijmout zásadní opatření k nápravě institucionální církve. Už svolání koncilu bylo velkým úspěchem a současně zdrojem naděje, že se nezbytné kroky podaří uskutečnit. Kdyby v Kostnici shromážděný intelektuální výkvět tehdejší Evropy začal diskutovat o jiných reformních konceptech, dláždil by si cestu do pekla. Obtížně obnovovanou církevní jednotu, již křesťanská Evropa ctíla jako nespornou hodnotu, nesměl nikdo zpochybnit či narušit. Koncilu prostě nezbyvalo nic jiného než udržet reformní proces pod svou kontrolou.

11 Božena KOPIČKOVÁ – Anežka VIDMANOVÁ, *Listyna Husovu obranu z let 1410–1412*, Praha 1999.

12 Pavel SOUKUP, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, Praha 2011, zvláště s. 68–120.

13 Thomas KRZENCK, *Johannes Hus. Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer*, Zürich 2011, s. 149, 157–158, 175–176.

Všechny ostatní možnosti hrozily z jeho pohledu vyústit v anarchii. V takové konstelaci Hus prostě uspět nemohl. Na jeho skutečných názorech příliš nezáleželo. Mistrova smrt v plamelech manifestovala celému světu, že obecný koncil, nadřazený papeži i všem samozvaným prorokům, je nejvyšší autoritou křesťanské církve a jen jemu náleží poslední slovo ve věcech víry i náboženského kultu. V tomto směru by obdobně symbolický a zároveň spektakulární význam mělo též eventuální Husovo odvolání, jež by veřejnost vnímala jako kapitulaci před magisteriátem institucionální církve reprezentované kostnickým synodem.

Jak věděli již středověcí učenci, žádná, byť sebelepší práce není dokonalá. Také do Šmahelova textu se vloudilo několik nepřesností a chybiček (Jan Soběslav nebyl nejmladším synem Jana Jindřicha, Zikmundovi nespadla uherská koruna „do klína“, český stát neztratil de iure po roce 1620 samostatnost, jméno lubušského biskupa Jana je uváděno ve dvojí podobě atd.). V některých případech rovněž abscentuje novější literatura (například stati Alexandra Putíka a Daniela Soukupa k pražskému pogromu 1389, článek Jiřího Stočese o Konradovi z Vechty, publikace Thomase Rathmanna,¹⁴ perfektně analyzující protikladné zprávy o Husově smrti z pera Ulricha Richental a Petra z Mladoňovic), z níž postrádám hlavně knihy Jindřicha Marka i Dušana Coufala. Zásadní význam má zvláště Coufalova studie, průkazně dokládající, jak pro mladého Husa představovalo mučednictví živé téma a jak zvýšenou pozornost mu věnoval při práci s biblickým textem a jeho výkladem.¹⁵ Osobně bych také volil vyváženější pohled na pozici Václava IV., který, objektivně vzato, reformní proud až do počátku roku 1419 podporoval i zaštiťoval, byť v jeho prospěch nemohl na mezinárodním fóru veřejně vystoupit.

To vše jsou ale jen nepatrné pihy na kráse knihy, jež má především v závěrečných kapitolách strhující spád, umocněný podmanivým stylistickým podáním. V každém případě se v nadcházejících letech jistě stane východiskem i inspirací pro hlubší poznání Husova života a díla. Zároveň kniha otevírá prostor otázkám, jichž se Šmahel stačil jen lehce dotknout, například stále diskutovanému problému, jak dalece pražský mistr anticipoval a ovlivnil velké evropské reformace, zvláště luterskou, jejíž počátek si s odstupem půl tisíciletí zanedlouho připomeneme. Nevyhňeme se přitom ani zamyšlení, zda Husovo pojetí božího zákona jako absolutního nároku mohl a může věřící člověk unést.

Petr Čornej

Ivan HLAVÁČEK (ed.)

Codex Přemyslaeus. Regesty z výpisů z dvorských register Václava IV. z doby kolem a po roku 1400 / Regesten aus den Auszügen von der Hofkanzleiregistern Wenzels IV. aus der Zeit um und nach 1400 (= Edice Archiv český, díl XXXIX)
Praha, Filosofia 2013, 280 s., ISBN 978-80-7007-400-8.

Rukopis VI A 7 pražské Národní knihovny, známý pod označením Codex Přemyslaeus podle místa, kde byl naposledy uchovávan, než jej koncem 18. století získali pro pražskou univerzitní knihovnu, není českému ani středoevropskému medievistickému bádání neznámý. Již na

14 Thomas RATHMANN, *Geschehen und Geschichten des Konstanzer Konzils. Chroniken, Briefe, Lieder und Sprüche als Konstituenten eines Ereignisses*, München 2000, s. 260–267.

15 Dušan COUFAL, *Neznámý postoj Jana Husa k mučednictví v jeho Enarratio Psalmorum (cca 1405–1407): Na cestě do kruhu zemských svatých*, Časopis Matice moravské 129, 2010, s. 241–257.

konci 18. století rukopis využíval František Martin Pelcl v biografii Václava IV.,¹ specifickou část obsahu – totiž písemnosti určené měštům – použil Jaromír Čelakovský v edici městských privilegií,² a konečně byl kodex vydán Augustem Sedláčkem v rámci jeho „rekonstrukční“ edice *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480* (Praha 1914).

Kromě toho, že byl využíván jako pramen, soustředila se kolem rukopisu pozornost i z hlediska diplomatiky. Poměrná shoda mezi badateli zavládla, pokud šlo o základní rozeznání souvislosti kodexu s jinak nedochovanými registry dvorské kanceláře Václava IV., v detailnějším rozboru funkce a vzniku textu existuje více mínění. Budiž hned zde uvedeno, že tvůrce recenzované edice považuje rukopis za soubor opisů a výpisů z register, který byl patrně pořízen v polské královské kanceláři ve 20. letech 15. století.

Nyní však k vlastní edici. Je uspořádána klasickým způsobem a je to edice registová. Autor vytvořil úvod (kde pojednal o rukopisu, jeho dosavadním diplomatickém hodnocení i edičním zpracování), vlastní edici (registář o 373 položkách pod čísly 1–355) a nezbytný doplňující aparát, tedy místní a osobní rejstřík, seznam pramenů a literatury, v němž je částečně integrován i seznam zkratk, chronologický rejstřík datovaných a přesně datovatelných listin (stojí za zmínku, že jde ani ne o polovinu textů), seznam začátků areng, seznam písemností jiných vydavatelů (jde pouze o 11 kusů) a seznam insertů ve Václavových listinách. Těch je celkem 20, nejstarší z počátku 13. století. V Archivu českém to dosud nebylo zvykem, ale nabízí se otázka, zda by – pokud je vydáván takto homogenní pramen – nebylo možné doplnit vydání obrazovými ukázkami textu, jak je to jinak u edic poměrně běžné.

Edice vznikla v bezprostřední souvislosti s prací Ivana Hlaváčka na listinách Václava IV. pro ediční řadu *Regesta imperii* (RI),³ byt nakonec vyšla v rámci Archivu českého. Původní záměr se výrazně projevuje především v jazyku edice – samotné registry, vědecký aparát, úvod i další části jsou zpracovány německy. Česká je pouze stručná dvoustránková předmluva, kde autor ve velmi zhuštěné formě shrnuje nejdůležitější body následující německé předmluvy a úvodu. Archiv český se tedy posunul od někdejšího prapůvodního záměru vydávat jazykově české prameny již během 19. století ke stavu, kdy editovaný pramen souvisí s českým prostředím pouze věcně, a v tomto svazku již čeština není ani jazykem edice. V rámci středoevropské mediévistiky to jistě usnadní využívání díla. Do budoucna však nelze podobný postup u dalších svazků Archivu předpokládat. Vzhledem k tomu, že naprostá většina písemností zachycených v Codexu Přemyslaeu je jazykově latinská, bylo by obvyklejší volit latinu za základní jazyk edice a český úvod doplnit verzí v latině nebo světovém jazyce. Zde je však naprosto pochopitelné, že text, již připravený v rámci RI, nebude neproduktivně a s velkou časovou ztrátou převáděn do jiného jazyka, nadto v širším středoevropském kontextu méně užívaného.

Do chronologicky uspořádaných řad registů RI, spojených ve starších a méně objemných svazcích osobou panovníka, ve svazcích, zachycujících mladší období s velkým množstvím dochovaných písemností kromě osoby panovníka také formálním kritériem současného uložení vydávaných pramenů, lze rukopis typu Codexu Přemyslaeu sotva začlenit. Velká část obsahu není exaktně datovatelná, nelze jí tedy dost dobře přetvořit do chronologicky uspořádaných

1 *Lebensgeschichte des römischen und böhmischen Königs Wenceslaus 1–2*, Prag 1788–1790.

2 Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, díl 1, Praha 1886; díl 2, Praha 1895; Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH (edd.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, díl 3, Praha 1948; dále pak Antonín HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, díl 4, část 1, Praha 1954.

3 Srov. souhrnnou informaci na <http://www.regesta-imperii.de/startseite.html> (29. 9. 2014).

registů a případně podle časové posloupnosti vložit mezi registry dalších písemností jiného dochování. Zároveň tvoří rukopis důležitý celek svou vazbou na zaniklá registra, o nichž poskytuje určitou představu a informaci. Tato pramenná hodnota by se rozptýlením v jiném materiálu zcela překryla. Je tedy toto samostatné vydání jednoznačně dobrým řešením. Ostatně s podobným problémem se setkávají také vydavatelé českomoravského diplomataře (CDB) při zpracování formulářových sbírek.

Editor zachoval posloupnost písemností tak, jak následují v rukopisu, jednotlivé registry koncipoval jako náhradní. Hlaváček vybavil edici především obvyklým a obsírným poznámkovým aparátem, v němž upozorňuje na starší edice a důležitou literaturu, a také na dochování. U listin zachovaných v originále doplňuje v poznámkách také informace podle originálu, a to jak ve vlastním textu registu, tak např. zprávami o zpečetění. Nad obvyklý standard podává pak editor i informace o arene a kancelářských poznámkách. I samotné registry, někdy značně rozsáhlé, obsahují řadu citací původního textu.

Nicméně, jak již bylo řečeno, kodex není vydáván poprvé. Odhlédne-li se od Codexu iuris municipalis Jaromíra Čelakovského, který pouze vybral listiny pro města, které v rukopise netvoří velkou část obsahu, je třeba zmínit především výše uvedenou Sedláčkovu edici. Tehdy šlo také o zveřejnění ve formě regist. Ta však byla podstatně stručnější a jejich doplnění dalším aparátem zůstalo minimální. Již v době vydání – tedy prakticky před stoletím – vzbudila Sedláčková edice zřejmě rozpaky recenzenta Václava Hrubého,⁴ byt převážilo ocenění přínosu díla, spočívajícího ve zpřístupnění mnoha rozptýlených pramenných údajů. Současná Hlaváčková edice tedy uživatelé přináší podstatně více informací a nutno říci že i podstatně přesnějších a kvalitnějších. Několik překlepů a přehlédnutí může být čtenářem snadno dešifrováno a opraveno.

Hana Pátková

Александр Оганович ЧУБАРЬЯН (гл. ред.) / Alexandr Oganovič ČUBARJAN (ed.)
Всемирная история: В 6-ти томах / Vsemirnaja istorija: V 6-ti tomach.
Том 3: В. А. Ведюшкин – М. А. Юсим (отв. ред.), *Мир в раннее Новое время /*
Tom 3: V. A. Vedjuškin – M. A. Jusim (eds.), *Mir v ranneje Novoje vremja*
Moskva, Nauka 2013, 854 s., 32 stran obrazových příloh, ISBN 978-5-02-036725-8;
ISBN 978-5-02-038035-6.

Nové šestidílné zpracování dějin světa, které připravuje a postupně vydává Ústav obecných dějin Ruské akademie věd pod redakcí Alexandra Oganoviče Čubarjana, dospěl po prvních dvou svazcích (pravěk–starověk a středověk) k ranému novověku. Jeho nápadnou odlišnost od starších přehledů světových dějin (včetně mohutných desetisvazkových Dějin světa, které vyšly v českém překladu v letech 1958–1968 a byly silně poznamenány dogmatickým pojetím marxismu) zdůrazňuje už na první pohled zcela odlišné pojetí periodizace. Zatímco ve starších zpracováních byl výklad o 16.–17. století podřízen tezi o střídání sociálně ekonomických formací a rozdělen do „feudálního středověku“ (sahajícího do poloviny 17. století) a „kapitalistického novověku“ (vymezeného anglickou a ruskou říjnovou revolucí), pak nyní ruští historici v podstatě přijali západní přístup k ranému novověku.¹

4 ČČH 21, 1915, s. 273–278.

1 *Dějiny světa v deseti svazcích*. Redakce M. M. SMIRIN, IV-V, Praha 1961–1968.

Neučinili tak zcela automaticky, nýbrž po úvodním terminologickém rozboru – románského „modernité“, angloamerického „early modern period“ a německého „Frühe Neuzeit“ – a po zhodnocení základní obsahové náplně dějin 16.–18. století. Plným právem označili tyto pojmy za konvenční, ale zároveň užitečné jakožto nástroj k uchopení období předcházejícího skutečně moderní době. Vyčlenili ovšem 18. století jako zvláštní periodu (vyznačující se počátkem industrializace, rozmachem sekularizovaného myšlení, osvícenským absolutismem a rozdělením Evropy mezi velmoci) a do tohoto svazku ji vůbec nepojali.

Vznikl tak ruský koncept „raného“ raného novověku („ranneje“ ranneje Novoje vremja, s. 8), za jehož charakteristické rysy jsou pokládány především rozmach obchodu a financí, vystřídání stavovsko-reprezentačních institucí nástupem absolutistického státu, manufakturní výroba a technologické využívání nových vědeckých poznatků, vytlačování rodové aristokracie podnikatelskou buržoazií, desakralizace vědění, pozdní renesance a prosazení baroka, expanze evropských námořních mocností a vytvoření globálního prostoru dějin; obecná charakteristika však nepomíjí ani univerzitní scholastiku, náboženské války, inkvizici či hon na čarodějnice, což označuje za příznak silné návaznosti na středověké kořeny. Tento ruský přístup zřetelně vychází z evropských poměrů, což autoři zdůvodňují jednak vzestupem Evropy v době počínajícího kolonialismu, jednak návazností na tradice evropské historiografie.

Struktura syntézy je dána kombinací základní chronologické osy a geografického zvládnání neobyčejně rozsáhlé a různorodé látky. Na prvních zhruba sto stranách jsou nastíněny podstatné rysy světového vývoje od sklonku 15. do konce 17. století (geografické objevy, sociálně ekonomické a politické proměny, „revoluce“ ve vojenství, renesance–reformace–protireformace, vědecká revoluce, úspěchy medicíny, každodennost). Dva hlavní oddíly po přibližně 300 stranách pojednávají o vývoji nejdůležitějších států a regionů, závěr obšírně shrnuje stav světa na konci 17. století a zásadní změny, jež nastaly od konce středověku. Přílohy zahrnují chronologický přehled, výběrovou bibliografii a jednotný rejstřík osob a zeměpisných názvů. Knihu doplňují mapky, černobílé a velmi kvalitně reprodukováné barevné ilustrace.

Do třináctistránkové chronologické tabulky, zahrnující události a životní data osobností z celého světa, pronikla řada středoevropských, ale i několik vysloveně českých událostí (odboj 1547, Česká konfese 1575, Majestát na náboženskou svobodu 1609, Bílá hora 1620, Pražský mír 1635), což dokládá, že naše dějiny mohou v tomto období zaujmout především v době konfesijní plurality. Reprezentativní bibliografický výběr přináší vedle ruské a do ruštiny přeložené literatury ukázky historiografie v hlavních západních jazycích; z našeho dějepiscetví jsou kromě opakovaně citace nové anglické syntézy (*A History of the Czech Lands*, 2009) jednou zmíněny také VI. a VII. svazek Velkých dějin zemí Koruny české (2005–2007) a ruský překlad Dvorníkova díla o Slovanech v dějinách evropské civilizace (2001); je to zastoupení srovnatelné s polskou historiografií.

Samostatné kapitoly o dějinách zemí a regionů staví na první místo státy západní Evropy, dále Rusko, velké asijské říše, hlavní regiony Afriky a Ameriky; nepomíjí však ani říše asijských kočovníků, oblast Kavkazu, osídlení arktických a subarktických oblastí a židovskou diasporu. Vybrané menší státy Evropy vystupují v kapitolách o Skandinávii a o polsko-česko-uherském prostoru. Autorem posledně zmíněných textů² je přední ruský bohemista Georgij Pavlovič

2 Georgij Pavlovič MELNIKOV, *Polsko-Litovskoje, Českoje i Vengerskoje korolevstva v XVI veke*, in: *Vsemirnaja istorija*. Tom 3: *Mír v ranneje Novoje vremja*, s. 249–272; *Čechija, Vengrija i Reč' Pospolita v XVII veke*, tamtéž, s. 626–637.

Meľnikov, který zde znovu prokázal hlubokou znalost českých a středoevropských reálií, stejně jako umění úsporné syntézy.³ Důležitý je samotný jeho přístup, který pojímá české, polské a uherské země (s přihlédnutím k rakouskému a dnes i slovinskému území) jako střední, nikoli středovýchodní Evropu. Navíc respektuje specifika těchto států na rozdíl od autorů, kteří zejména české země automaticky zahrnují do Římsko-německé říše a po roce 1526 do habsburské monarchie, aniž by si uvědomovali složitost těchto nadstátních útvarů.

Meľnikov vystihuje navzájem propletené osudy tří středoevropských států za Jagellonců a částečně i Habsburků, přičemž zdůrazňuje utváření společného kulturního prostoru v období renesance, manýrismu a baroka. Za vrcholný projev tohoto kulturního prostředí označuje činnost intelektuálního a uměleckého centra v rudolfínské Praze. Vyzvedá odlišnost konfesijně politického vývoje středoevropského makroregionu, který na rozdíl od západní Evropy poznamenala první reformace (české husitství), vznik multikonfesijního prostředí a absence náboženských válek 16. století; i v případě českého povstání autor realisticky zdůrazňuje zřetelnou převahu politických motivů nad náboženskými. Za významný rys raně novověkého vývoje střední Evropy pokládá rovněž osmanskou expanzi, vůči níž projeví určitou rezistenční schopnost Habsburkové, ale hlavně Polsko, které svou úlohu obránce křesťanstva vyjádřilo v sarmatismu jakožto zvláštní formě šlechtické ideologie. Na důkladné znalosti situace ve třech středoevropských státech je založeno také srovnání hospodářského vývoje a sociální struktury českých, polských a uherských zemí. Do protikladu k celkovému ekonomickému, společenskému a politickému regresi střední Evropy v 17. století a k zaostávání za západoevropským vývojem staví Meľnikov význam tehdejší české kultury reprezentované J. A. Komenským, který podle autorova názoru dokázal ve svém díle vystihnout základní problémy své doby a zformulovat ideje podnětné pro následující staletí.

Výklad vnitřního vývoje českého státu je spolehlivý, pouze v jednotlivinách došlo – zčásti také v důsledku shrnutí mnoha údajů na několika stránkách – k drobným nepřesnostem. Týkájí se vysoce oceněného Majestátu na náboženskou svobodu, jež Meľnikov pokládá za „vrchol tolerance ve státním právu Evropy“. S tím lze jistě souhlasit, nikoli již se zkratkovitým tvrzením, že Majestát byl „přepřacovaným textem České konfese z roku 1575“ (s. 258). Pouhým přehlédnutím je záměna původního označení arcivévod Ferdinanda II. (nešlo o Ferdinanda Tyrolského, nýbrž Ferdinanda Štýrského, s. 259; správně je to uvedeno na s. 626). Výklad o pobělohorském období nezastírá krutost perzekucí (snad jen poněkud podceňuje tvrdé formy rekatolizace, s. 629), ale Bílou horu nepokládá za národní tragedii, nýbrž za „přechod k nové epoše v dějinách českého národa, k novým formám ideologie a kultury, k těsné integraci do obrovských prostor habsburské državy“ (s. 628). Jako důvěrný znalec doby baroka zdůrazňuje Meľnikov umělecké a vědecké klady kultury 17. století, stejně jako podíl aristokratů ze starých českých rodů na řízení habsburské monarchie. Vzhledem k tomu, že mimořádně vyzvedá velikost Komenského, bylo by všestrannosti jeho výkladu prospělo, kdyby byl zřetelněji naznačil problém rozpolcení české kultury na domácí a exilovou (po jedné či dvou generacích nutně odumírající) větve a osvětlil dlouhodobé důsledky ztráty podstatné části české inteligence. Důležité však je, že výklad o 17. století je se znalostí nové literatury zbaven dávných

3 Georgij Meľnikov je rovněž autorem kapitol s bohemikální tematikou ve druhém svazku ruských Dějin světa, který není předmětem této recenze: G. P. MELNIKOV, *Zapadnyje i južnyje slavjane okolo 800 goda*, in: *Vsemirnaja istorija*. Tom 2. Srednevekovyje civilizacii Zapada i Vostoka. Otvetstvennyj redaktor P. Ju. UVAROV. Moskva, Nauka 2012, s. 184–194; *Čechija, Poľša i Vengrija v X–XIII vekach*, tamtéž, s. 398–405; *Centralnaja Jevropa v XIV–XV vekach*, tamtéž, s. 714–721.

stereotypů a že přináší ruským čtenářům neobvykle živý pohled na raně novověké proměny české společnosti a kultury.

Velké kolektivní dílo o dějinách světa v 16.–17. století je pozoruhodným dokladem o proměnách ruské historiografie a o jejím sblížení s historiografií západoevropskou. Zároveň je svědectvím o tom, že ruští historici nepřejímají konvenční pohled na raný novověk bez výhrad, ale vytvářejí si vlastní variantu, která se vyznačuje silnějším důrazem na rozdílnost 16.–17. a 18. století. Velkou předností této syntézy je komparativní přístup, který se uplatňuje ve třech rovinách – na úrovni makroregionů, evropských států a kontinentů. V každém z těchto směrů lze najít zajímavé a neotřelé podněty. Za skutečnost, že do syntézy byly na vysoké úrovni začleněny také české dějiny, vdčíme především moskevskému bohemistovi Georgiji Meľnikovovi. Je to doklad o významu zahraniční historické bohemistiky obecně a o postavení tohoto vynikajícího badatele zvláště.

Jaroslav Pánek

Marek ĎURČANSKÝ

Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext

Praha, Karolinum 2014, 412 s., ISBN 978-80-246-2255-2.

Recenzovaná práce představuje období třicetileté války z pohledu urbánních dějin, téma badatelsky nepřilíš frekventované. Její autor se již v úvodu přihlásil k žádoucímu propojení analytického přístupu k vybraným lokalitám měst Nymburka, Brandýsa nad Labem a Čelákovic a následnému syntetickému zhodnocení získaného materiálu. Daná města přitom zvolil s ohledem na jejich pozici v rámci městské stavovské obce – Nymburk jako město královské, Brandýs jako speciální typ města vrchnostenského a Čelákovice jako vrchnostenské město. Jak napovídá titul knihy, Ďurčanský se zaměřil na postižení proměn místních městských samospráv a především dopadu válečných událostí na jejich chod.

Autor svou práci zakotvil v přehledném zhodnocení dosavadní domácí literatury k problematice raně novověkých měst. V české historiografii konstatoval především tématickou roztržitost urbánních výzkumů a chybějící metodologický přesah u některých regionálních příspěvků. S ohledem na dějiny správy poukázal na chybějící domácí monografii, která by k této problematice přistupovala novějšími metodologickými přístupy. Ty prezentoval na přehledu německé literatury, vhodně doplněné anglickými tituly. Kladně je zapotřebí hodnotit využití polské literatury a odkazy na slovenskou produkci.

Ďurčanského práce je zdařilým pokusem zmíněnou mezeru českého bádání zacelit. Vlastní analýzu autor uvedl výkladem celozemského fungování správy českých měst. Na tomto místě je třeba vyzdvihnout jeho práci s prameny. Zejména bezpečný přehled o materiálu v edicích a starých tiscích mu pomohl poskytnout velmi plastické líčení celozemského pobělohorského vývoje. Drobnou výtku musí recenzent, s ohledem na vlastní tématické zaměření, směřovat jen k nepřesnému uvedení dat přechodu města Slaný pod vrchnostenskou správou – Slaný přešel do zástavy Jaroslava Bořity z Martinic až v roce 1623 a za dědičný majetek martinického rodu se statutem poddanského města byl prohlášen až v roce 1638.¹ Vzhledem k doplňujícím údajům

1 Srov. recenzovaná kniha, poznámka č. 377 a Josef KADERÁBEK, *Protireformace Slaného v letech 1610–1635*, Historická demografie 33, 2009, s. 9–44, zde s. 21.

dále v textu je však zřejmé, že Marek Ďurčanský pouze citoval nepřesnosti předchozích autorů. Majetková situace v rovině císař – Jaroslav Bořita z Martinic týkající se Slaného byla navíc velmi nepřehledná, takže se v celku knihy jedná o pouhou drobnost.

Jeden z vrcholů recenzované práce představuje detailní analýza podkomořských register, která zahrnují údaje o obměnách městských rad v královských městech. Cenné tabulky, které z nich Ďurčanský zpracoval, jsou doplněny zasvěceným komentářem. Autor správně postřehl především dvě skutečnosti. První byl fakt, že obměny městských rad a ostatních samosprávních celků představovaly důležitý prvek protireformačního procesu na lokální i celozemské úrovni. Druhou představovalo zjištění, že dvacátá léta 17. století jsou typická vysokou rotací na nejvyšších správních postech, ve které se odrážel vedle již výše zmíněné protireformace také nedostatek kvalifikovaných úředníků. Daný oddíl autor završil zamyšlením nad povahou narativních pramenů středočeské provenience, jejich stručným výčtem a zhodnocením.

Druhou polovinu knihy tvoří tři analytické exkurzy do samospráv Nymburka, Brandýsa nad Labem a Čelákovic. Obdobně strukturované kapitoly se přes přehled relevantní pramenné základny a shrnutí dosavadní literatury rozvíjejí v podrobné sondy do správní každodennosti zkoumaných měst. Ďurčanský řeší působení městských rad, pozastavuje se nad chodem městských kancelářů či nižších samosprávních celků a zabíhá i do detailů jejich personální skladby. Zde je důležitý autorův postřeh, že protireformace v této době cílila na městské politické a ekonomické elity, které měly svým příkladem ke konverzi strhnout většinu městské obce. K obecně dále postižitelným trendům pak patří válkou způsobené zjednodušování správní struktury zkoumaných měst. Za klíčové považují dvě Ďurčanského připomínky. Jednak fakt, že silnou úlohu hrála ve všech výše zmíněných procesech generační výměna, jednak že reakce na válečné události ústila ve vylidňování měst. To vrcholilo ve stírání konfesních rozdílů, které bylo způsobeno materiálním i psychickým vyčerpáním setrvávajících měšťanů.

Marek Ďurčanský předložil zdařilé pojednání o samosprávě českých měst za třicetileté války. Splatil jím jeden z dluhů české urbánní historiografie tomuto období. Na kvalitě mu neubral ani spíše tradiční přístup k tématu, který však nikdy nesklouzl k popisnosti či výčtům pramenné základny. Autor naopak potvrdil, že obdobně vystavěný, na pramenech založený analytický výzkum může být mnohem hodnotnější, než leckdy plané teoretizování, a prokázal životnost takto komplexně pojatého výzkumu dějin raně novověkých měst v rámci současné historiografie.

Josef Kadeřábek

Paul SHORE

Narratives of Adversity: Jesuits in the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640–1773)

Budapest–New York, Central European University Press 2012, 384 s., ISBN 978-615-5053-47-4.

Věnuje-li se některý z historiků Spojených států amerických středoevropskému nebo východoevropskému tématu, dostává se vždy do nezáviděníhodné pozice. Musí totiž čelit kritikům z řad malých domácích historiografií, kteří často vytýkají danému historikovi nízkou informovanost právě v „jejich“ dějepiseckém diskursu způsobenou nedostatečnými jazykovými znalostmi, nebo chyby v místních i vlastních jménech znějících severoamerickému kolegovi často

odlehle a cize. Platí-li tento soud obecně, tím více pak v případě tématu raně novověkého a nadto církevního. Předem mohu říci, že podobná kritika většinou u recenzované knihy neplatí; práce však má z mého pohledu jiné nedostatky.

Její autor Paul J. Shore¹ (*1956) není ve středoevropských církevních dějinách žádným nováčkem. Čestí čtenáři jej znají především díky knize *The Eagle and the Cross: Jesuits in Late Baroque Prague* (St. Louis 2002), která se dočkala i poměrně příznivé recenze z pera českého autora.² Shore se později ještě více zaměřil na východ Evropy, což prozrazuje jeho druhá velká práce *Jesuits and the Politics of Religious Pluralism in Eighteenth-Century Transylvania* (Aldershot 2007). Horní Uhry se tedy autoru přímo nabízely z hlediska jezuitů k prozkoumání.

Stejně jako Jiří Havlík v případě předešlé Shoreho knihy o české problematice, musím i já upozornit, že se v žádném případě nejedná o dějiny Rakouské jezuitské provincie ani o její východní, tedy uherskou část ve vymezeném časovém období. Čtenář zde nalezne zejména pasáže věnované „dobývání“ východního prostoru plného nevěřících jezuitů rakouské provincie. Těmto misiím a potýkáním se autor věnoval v souladu se svým názvem nejvíce prostoru. Musel se přitom vyrovnat s mnoha překážkami (zejména jazykovými, jak připomněl Ronnie Po-chia Hsia,³ sám odborník na raně novověkou střední Evropu) a podniknout nemálo archivních cest napříč Evropou: od Říma přes Vídeň (s „odbočkou“ do Vratislavi), Bratislavu, Pannonhalmu, Trnavu, Banskou Bystrici a Košice až po Budapešť. Pro severoamerického historika jistě cesta velice obtížná, která se pochopitelně neobešla bez pomoci četných slovenských a maďarských kolegů, kterým je v knize vysloven dík.

O to ale více zaráží, že autor opomněl několik zásadních knih k tématu, což mu bylo vytýkáno již v případě jeho předchozích monografií. Nezmiňuje tak žádnou z prací Jána

-
- 1 K jeho osobě srov. Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ (eds.), *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, sv. 3 (R-Z), Prague 2005, s. 116–117, č. 379. K autorovým studiím o středo- a východoevropských jezuitech je nutno nově připočíst: *The Several Lives of St. John Nepomuk*, in: Joseph Chorpenning (ed.), *He Spared Himself in Nothing: Essays on the Life and Thought of John N. Neumann, C. Ss. R., Fourth Bishop of Philadelphia, on the Occasion of the 25th Anniversary of his Canonization*, Philadelphia 2003, s. 3–24; *Baroque Drama in Jesuit Schools of Central Europe, 1700–1773*, *History of Universities* 20, 2005, č. 2, s. 146–179; *Jesuitae Fabri: The Society Constructs a Presence in a Transylvanian City, 1693–1773*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* 148, 2005, s. 299–328; *Fragmentum annuarium Collegii Societatis Iesu Claudiopolitani: The Account of a Jesuit Mission in Transylvania, 1659–1662*, *Reformation and Renaissance Review* 8, 2007, č. 1, s. 83–106; *Antonín Koniáš, the Jesuits of Prague and the Extirpation of Heresy in Eighteenth-Century Bohemia*, *Kosmas* 22, 2008, č. 1, s. 17–33; *The Life and Death of a Jesuit Mission: The Collegium in Uzgorod, Transcarpathia (1650–1773)*, *Slavonic and East European Review* 18, 2008, č. 4, s. 601–633; *The Unknown Brethren of Cluj: Jesuit coadjutores temporales in the Heart of Transylvania, 1690–1773*, *Historical Yearbook* 5, 2008, s. 3–12; *Mission Mostly Accomplished: Narratives of Jesuit Successes and Failures in Hungary and Transylvania, 1640–1772*, *Publicationes Universitatis Miskolciensis* 15, 2009, č. 2, s. 179–192; Paul SHORE – Maurice WHITEHEAD, *Crisis and Survival on the Peripheries: Jesuit Culture, Continuity and Change at Opposite Ends of Continental Europe, 1762–1814*, *History of Universities* 4, 2010, s. 173–205.
  - 2 Jiří HAVLÍK, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 43, 2003, č. 1–2, s. 255–260.
  - 3 Srov. jeho stručnou anotaci in: *Austrian History Yearbook* 45, 2014, s. 253–254. Zde autor chybně označen jako „Peter“ Shore.

Tibenského,⁴ ačkoliv s uznáním široce pojednává o Adamu Františku Kollárovi, nenacházíme zde ani základní práce o trnavské univerzitě,⁵ třebaže jedenáctá kapitola (s. 251–279) je Trnavě cele věnována. Postrádám i novější práci o Carolu Wagnerovi,⁶ který tak není vůbec uveden mezi uherskými řádovými historiky rakouské provincie. Mezi historiky nejvýznamnější osobnost, Samuel Timon (1675–1736), je sice zmíněn mnohokrát v širokých souvislostech, ale Paul Shore nezná Marsinovu anglicky vydanou studii a cituje pouze tu slovenskou; novější literaturu k jeho osobě pak nereflktuje vůbec.⁷ Rovněž György Pray (1723–1801) přišel zkrátka.⁸ Chybí i německy vydaná a tudíž západním čtenářům přístupnější studie G. Hölvényiho, byť autor uvádí její maďarský originál.⁹ A přidat bychom mohli další užitečné publikace, které nejsou v textu ani zmíněny.¹⁰ Nejedná se ovšem o neznalost plynoucí z jazykových nedostatků, neboť Shorova bibliografie je plná maďarských, slovenských, českých, rumunských i polských titulů, pomineme-li západoevropské jazyky. Naopak chybí některé anglicky a německy vydané práce.¹¹ Je to škoda, protože autor by tím zužitkoval mnohé informace nashromážděné jeho středoa východoevropskými kolegy a upozornil na ně západní historiografii.

Nyní již k práci samé. Kniha rozdělená do jedenácti kapitol s rozsáhlým úvodem a ještě rozsáhlejším závěrem představuje na základě zejména řádových pramenů výseky ze života uherské části rakouské provincie. A to vše na příkladech vybraných jednotlivců, kteří věrní svému řádu šířili katolickou vzdělanost a s ní pochopitelně i věrouku v krajinách „daleko na východě“. K lokalitám, které autor výslovně uvádí pomocí dnešního úředního označení, ale opodstatněně přidává i všechny jejich historické varianty, existuje v knize užitečný soupis,

-
- 4 Např. *Slovenský Sokrates Adam František Kollár*, Bratislava 1983; *Velká ozdoba Uhorska: Matej Bel*, Bratislava 1984.
  - 5 Např. Viliam ČIČAJ (ed.), *Trnavská univerzita v slovenských dejinách (1635–1777)*, Bratislava 1987; Vendelín JANKOVIČ, *Trnavská univerzita: Kapitoly o dejinách univerzity v rokoch 1635–1777*, Bratislava 1995; Jozef ŠIMONČIČ (ed.), *Trnavská univerzita 1635–1777*, Trnava 1996.
  - 6 Milota MALOVECKÁ, *Karol Wagner (1732–1790): historik Spiša a Šariša*, Prešov 2009.
  - 7 Richard MARSINA, *Samuel Timon and his Views on the Early Slovak History*, *Studia Historica Slovaca* 13, 1984, s. 91–105; TÝŽ, *Samuel Timon a jeho predstavy o najstarších dejinách Slovákov*, *Historický časopis* 28, 1980, s. 238–251, přetištěno in: Richard MARSINA, *Ku koncepcii a vývoju slovenskej historiografie*, Bratislava 2013, s. 278–293. Sluší se k jeho osobě jmenovat i sborník Richard MARSINA (ed.), *Slovenský historik Samuel Timon 1675–1736: zborník k 320. výročiu narodenia*, Trenčianska Turná 1995 a příspěvek František OSLANSKÝ, *Samuel Timon a jeho kritický prístup k dejinám Uhorského kráľovstva v stredoveku*, *Historický časopis* 53, 2005, č. 4, s. 633–642.
  - 8 K jeho osobě srov. Gáspár LISCHERONG S.I., *Pray György élete és munkái* [Život a dílo G. Praye], Budapest 1937; Richard MARSINA, *Juraj Pray (1723–1801)*, *Historický zborník* 11, 2001, č. 2, s. 204–206, přetištěno in: R. MARSINA, *Ku koncepcii*, s. 401–404.
  - 9 György HÖLVÉNYI, *Ungarische Jesuiten als Historiker und der Jesuitenorden*, in: *Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum*, Budapest 1976, s. 177–199.
  - 10 Např. Emil KRAPKA – Vojtech MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, Cambridge, On., Canada 1990; Erika JURÍKOVÁ – Jana KEPARTOVÁ – Petr KITZLER (edd.), *Latina v cirkevním a svetském školství*, Praha 2009, kde je hornouherským poměrům věnována velká pozornost. Rovněž chybí klasické práce Anna CORETH, *Österreichische Geschichtschreibung in der Barockzeit: 1620–1740*, Wien 1950; TÝŽ, *Pietas Austriaca: österreichische Frömmigkeit im Barock*, 2. vyd., Oldenburg 1983 (anglicky 2004, česky Olomouc 2013).
  - 11 Éva H. BALÁZS, *Hungary and the Habsburgs 1765–1800. An Experiment in Enlightened Absolutism*, Budapest 1997; Antal SZÁNTAY, *Regionalpolitik im alten Europa. Die Verwaltungsreformen Josephs II. in Ungarn, in der Lombardei und in den österreichischen Niederlanden 1785–1790*, Budapest 2006.

avšak žádná mapa. I český čtenář má proto někdy problémy se zorientovat, od severoamerického nebo i západoevropského zájemce by bylo pošetilé to očekávat. Jmenný ani místní rejstřík naštěstí nechybí. Nutno říci, že onen „daleký východ“ je převážně území horních Uher, tedy dnešního Slovenska a bývalé Podkarpatské Rusi s malými přesahy na území dnešního Maďarska, zřídkka Rumunska nebo Srbska.

Po ne zcela systematickém představení scény, na které se děj knihy odehrává, dostane čtenář určité porce nebo lépe řečeno výseky ze života hornouherských jezuitů konce 17. a 18. století. Dozvídáme se tak o jejich vztahu k obyvatelstvu na venkově i k stoupencům řeckokatolického vyznání na východě Uher (Prešov), o jejich dramatické i historiografické produkci, nebo o jejich výpravách na Balkán (Bělehrad). Univerzitní školství je ukázáno na příkladu Trnavy. Skoro povinně vypadají kapitoly věnující se módním tématům západoevropské historiografie: sexuální vztahům nebo představám a víře v demony. Celým textem dila se v neposlední řadě táhne jako červená nit nacionální otázka, tj. vztahy mezi maďarsky, slovensky, rusínsky a německy smýšlejícími členy řádu, který byl oficiálně plně latinizovaný a kosmopolitní.

Nemá příliš smysl polemizovat s mnohými vývody autora, který je přesvědčen, že „Jesuits in the Habsburg lands, unlike many of their colleagues elsewhere, were in no way in a defensive mode during these last decades“ (tj. před zrušením roku 1773, s. 299). Specifičnost jezuitů uherské části rakouské provincie autor vidí v podmínkách, ve kterých museli členové řádu žít a pracovat, působili-li mezi formálně katolickým obyvatelstvem, které ale řádem opovrhovalo, bálo se ho a často s ním z mnoha různých důvodů nesouhlasilo (s. 301).

Na závěr jen poznamenejme, že autor si i tentokrát podržel svůj styl psaní a ke škodě čtenářů jim nenabídl ucelenější pohled na život uherské části Rakouské jezuitské provincie ve sledovaném období, nýbrž pouhé střípky ze života některých jeho členů. To mi připadá poněkud málo, když vezmeme do úvahy obrovské heuristické úsilí, které musel Shore podniknout a jež je z celé jeho knihy jasně patrné. Navíc by tato kniha byla čtenářům ku prospěchu mnohem více, kdyby už existovaly nějaké moderní dějiny uherských jezuitů... Přes uvedené výtky je ale přínosné dílo číst, neboť jeho téma je posud v evropské historiografii ojedinělé a rozšiřuje naše znalosti o působení jezuitů směrem na východ.

Jakub Zouhar

Jiří HRBEK

Barokní Valdštejnové v Čechách, 1640–1740 (= České dějiny, svazek 5)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny a Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2013, 860 s., ISBN 978-80-7422-233-7; ISBN 978-80-7308-451-6.

V posledních letech zaznamenáváme až neskutečný rozvoj zájmu o dějiny šlechty po třicetileté válce. Téma, jež stálo ve 20. století většinou z ideologických důvodů na okraji zájmu badatelů, zažívá z mnoha důvodů konjunkturu. Z odborného hlediska je vysvětlitelná jednak tím, že současní historikové mohou navazovat na starší publikační počiny provedené pro období 16. a první poloviny 17. století (o Rožmbercích psal Jaroslav Pánek, o pánech z Hradce Václav Ledvinka, o Pernštejnech Petr Vorel, o Karlu starším ze Žerotína Tomáš Knoz či o nižší šlechtě Václav Bůžek). Kromě toho ale mohou odborníci pracovat pro mladší dobu také s daleko větším množstvím písemných i jiných pramenů, jež dosud nebyly vůbec prozkoumány. Stranou pak nelze ponechat ani zvětšující se zájem laické veřejnosti o témata ze života

urozených. Po dynamickém vývoji posledních patnácti let tedy už neplatí, že bychom znali spíše dobu předbělohorskou. Naopak se pozornost čím dále častěji upíná k době 17. a 18. století, takže napsat dnes monografii o dějinách konkrétního šlechtice, rodiny či rodu období baroka a osvícenství znamená vystavit se srovnávání přinejmenším s výsledky domácích předchůdců – ať těch, kteří se pokusili jako první problematiku pojmut synteticky (Ivo Cerman, Petr Maťa), či takových, jež se soustředili na dílčí aspekty dějin šlechty (Jiří Brňovják, Jan Kilián, Tomáš Knoz, Jiří Kubeš, Pavel Marek, Vítězslav Prchal, Rostislav Smíšek, Dušan Uhlíř, Aleš Valenta a další). K tomu všemu se dnes nemůžeme vyhnout komparaci se zahraničními autory, zejména těmi, kteří se zabývají dějinami habsburské monarchie či Svaté říše římské (národa německého).

Vyrovnat se s různými přístupy dosavadní literatury musel tedy i zkušený autor recenzované publikace, i když gros své, původně disertační, práce vystavěl na základě časově náročného průzkumu rozsáhlého archivního materiálu v České republice a ve Vídni. Jeho výzkumná úloha je v kontextu české historiografie poměrně ojedinělá, protože o rozsáhlejší dějiny nějakého velmi rozvětveného rodu v určitém období se před ním nikdo nepokusil (k dispozici máme jen přehledové genealogické práce pro rody Kolovratů, Lobkoviců, Nosticů či Thunů, jejichž autoři neměli větší aspirace).¹ To hrálo na jednu stranu autorovi „do karet“, ale zároveň před ním stánu poměrně těžký metodologický oříšek – jak sepsat dějiny jednoho z nejrozvětvenějších rodů, který ve sledovaném století zahrnoval jak bohaté a vlivné aristokraty, skutečnou šlechtickou elitu habsburské monarchie, tak nemajetné šlechtice, kteří po sobě zanechali velmi málo písemného materiálu. Zde skutečně nestačilo, jak sám autor konstatuje, vybrat si několik osobností a ty pak představit formou medailonů, protože by se tak ztratila rozmanitost osudů a také by se nepodařilo komparovat základní struktury jejich životního stylu.

Naznačená úskalí si Jiří Hrbek uvědomil a – dle mého – zvolil jeden z nejlepších možných přístupů ke shromážděné historické materii, jenž mu umožnil předložit zajímavou a podnětnou interpretaci. Tou metodou je specificky pojatá kolektivní biografie, přičemž si autor vybral tři klíčové oblasti, resp. vztahy, do nich Valdštejnové vstupovali (s. 11). Zajímalo jej totiž především, jak tento rod fungoval v hierarchicky uspořádané raně novověké společnosti, tj. především jak vypadala interakce Valdštejnů s těmi, co žili na jejich statcích (měšťany, poddanými a služebníky; IV. kapitola, s. 88–288), zadržel sledoval jejich vztahy s ostatními urozenými (rodinou, přáteli, patrony, klienty či nepřáteli; V. kapitola, s. 289–470) a zatřetí prozkoumal vazby Valdštejnů na panovníka a státní úřady (vzdělání a uplatnění u dvora, v diplomacii, v zemských funkcích, v armádě či církvi; VI. kapitola, s. 471–729). Primárně se tedy jedná o sociálně historický přístup, a proto z logiky věci muselo zůstat mnoho dalších otázek stranou (vyznání a náboženský život, reprezentace pomocí stavebních aktivit, sbírek, hudebních aktivit či knihoven a další aspekty šlechtického životního stylu – přechodové rituály, rodinný život, skladba služebnictva či lovecké aktivity). Dá se však očekávat, vzhledem k dalším přípravným studiím, že se autor k tématu ještě monograficky vrátí.

Zvolená koncepce je více než vhodná; je však také velmi ambiciózní, a tak konstatuji, že naplnit ji muselo být neobyčejně náročné. Jiří Hrbek se musel seznámit s velkým množstvím

1 Srov. Vlastimil BORŮVKA, *Genealogie rodu pánů z Kolovrat*, Heraldika a genealogie 25, 1992, s. 1–120; Stanislav KASÍK – Petr MAŠEK – Marie MŽYKOVÁ, *Lobkovicové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002; Walter von BOETICHER, *Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seiner Güter 1635–1815*, II. Band, Oberlöbnitz bei Dresden 1913, s. 259–369; Hana SLAVÍČKOVÁ, *Portrétní galerie Thun-Hohensteinů*, Děčín 1998.

kontextuální literatury. Autor si nebezpečí podcenění nějaké dílčí problematiky uvědomoval (viz s. 15), přesto tu a tam postrádám znalost některých vydaných pramenů či literatury, jež by mu pomohly zasadit jeho téma do komplexnějšího obrazu. Upozorním na to, co je mi nejbližší. Týká se to především pasáží o kavalírských cestách, kde je autor silnější ve výkladu o 17. století, výzkum 18. století však není dotažen. Kupříkladu se nedá bezesbytku souhlasit s tím, že „Nové, 18. století kladlo oproti tomu důraz na univerzitní vzdělání [...]. Novinkou se staly také šlechtické akademie zakládané od druhé poloviny 17. století (Turín, Luneville aj.)“ (s. 490). Šlechtické akademie jsou poněkud staršího data (jak píše např. Norbert Conrads,² jehož autor sice cituje, ale bohužel s chybou v přijetí – viz s. 491, pozn. 77 či s. 792) a šlechtici z habsburské monarchie je frekventovali již okolo poloviny 17. století.³ Dále postrádám práci s některými univerzitními matrikami. Kupříkladu autor využívá edici matriky pro Lovaň či Sienu (zprostředkovaně přes jiné české autory, Weigleho edici z roku 1962 v ruce neměl, což však v tomto případě nevádí),⁴ bohužel mu ale pro srovnání s dobou první poloviny 18. století chybí informace z vydaných matrik univerzit v Leidenu a v Salcburku.⁵ Chudý Jan Karel z Valdštejna z rožďalovické větve rodu, jehož kavalírskou cestu Jiří Hrbek záslužně jako první uvedl do odborné literatury (s. 512–518), zde na počátku třicátých let – pravda – nestudoval, ale v letech 1725 a 1726 se např. v Leidenu podle mého symptomaticky imatrikulovali bratři František Arnošt, resp. František Josef Jiří z bohaté hrádecké větve rodu (srovnání by se autorovi hodilo zejména na s. 519–521).

Podobně postrádám práci s obecnější literaturou na téma raně novověké diplomacie. Autor sice základní zahraniční díla zná (viz s. 477), ale v příslušných pasážích (od s. 526) s nimi moc nepracuje a necituje některé novější příspěvky. Týká se to např. sborníku o diplomatickém ceremonálu, jehož znalost by prospěla příliš popisnému textu o příjezdech vyslanců z rodu Valdštejnů ke královským dvorům.⁶ Pak by se autor např. nepodíval nad tím, že Karel Ferdinand slavnostně vjel do Varšavy „až“ 10. února 1683, když do města přijel už jedenáct dní před tím (s. 560). Klasická literatura totiž odložené slavnostní vjezdy běžně zmiňuje.⁷ Např. jiný z císařských vyslanců u polského krále, Heřman Jakub Černín z Chudenic, přijel do Varšavy 1. února 1695 a slavnostní vjezd absolvoval také 10. února.⁸

2 Norbert CONRADS, *Ritterakademien der Frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*, Göttingen 1982.

3 Problematiku shrnují a na starší práce odkazují v díle Jiří KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013, s. 51–64.

4 Fritz WEIGLE (Hg.), *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena (1573–1738)*, Band I, Tübingen 1962.

5 Srov. Wilhelm du RIEU (Hg.), *Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae*, Bd. 1, 1575–1875, Den Haag 1875 a Virgil REDLICH (Hg.), *Die Matrikel der Universität Salzburg 1639–1810*, 1, Salzburg 1933.

6 Srov. Ralph KAUZ – Giorgio ROTA – Jan Paul NIEDERKORN (Hg.), *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, Wien 2009.

7 Klaus MÜLLER, *Die kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)*, Bonn 1976, s. 125–130.

8 O tom více ve studii, kterou připravuji se Zdeňkem Hojdou. Mimo chodem, Jiří Hrbek zmiňuje tuto misi ve své práci také (s. 329), ale vloudila se mu do příslušné pasáže chyba. Černín nestrávil v Polsku léta 1695–1698, ale pouze závěr zimy a jaro 1695, což konstatovali již Ludwig BITTNER – Lothar GROSS (Hg.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, I. Band (1648–1715), Berlin 1936, s. 160.

Uvedené výhrady opět v principu nesnižují objektivnost částí o diplomatických misích, protože v českém prostředí o tomto tématu mnoho analytických studií nemáme. Tu a tam ale bude potřeba nastíněný obraz ještě posunout⁹ a dokreslit, třeba u misí Karla Arnošta z Valdštejna (s. 568–569), kde z výkladu není zcela jasné, zda tento muž navštívil Španělsko v osmdesátých a devadesátých letech opravdu dvakrát a z jakých důvodů. Tyto legace jsou v Hrbkově podání, zřejmě z nedostatku pramenů, upozaděny. Také je podivné tvrzení, že se Karel Arnošt z Valdštejna zúčastnil v roce 1711 jako zástupce českého kurfiřta volby Karla VI. římským králem ve Frankfurtu nad Mohanem (s. 645). Členy českého kurfiřtského poselstva tehdy prokazatelně byla hrabata Ernst Fridrich z Windischgrätzu a František Ferdinand Kinský.¹⁰ Valdštejn možná ve Frankfurtu byl, ale ne jako vyslanec českého krále.

Protože nemám zásadních výhrad a práci považuji za velmi cenný příspěvek k probíhající diskusi (např. k tématu úvěru barokní šlechty, podnikání a šíření informací), upozorním již jen na pár drobností, faktografických chyb či překlepů, které se tu a tam v rozsáhlé práci vyskytují. Z drobností vybírám např. text na s. 333, kde autor tvrdí, že se František Josef Černín vrátil z kavalírské cesty až v roce 1719. Realita byla poněkud komplikovanější, protože se mladý Černín, netypicky, navrátil během velké cesty domů hned několikrát. V Čechách se objevil před sňatkem na jaře roku 1717 a dokonce i po něm na podzim, takže měl možnost osobně se sejit se svým poručíkem hrabětem Františkem Josefem z Valdštejna. Jejich vzájemný vztah lze prozkoumat na základě materiálu v Rodinném archivu Černínů z Chudenic v jindřichohradecké pobočce třeboňského státního oblastního archivu.¹¹

Faktografické a jiné chyby nacházíme v práci zřídka. Připomenu s. 381 (Althannovo jméno nemohlo znít Jan Michal, první křestní jméno měli příslušníci tohoto rodu vždy stejné – Michal), s. 383 (citace studie Marie Marešové v pozn. 309 je chybná, tento článek se nenachází v citovaném sborníku), s. 597 (nesrozumitelná věta o tom, jak Maxmilián z Valdštejna velel pluku „před“ bitvou u Nördlingen „v roce 1635“ – zmíněná bitva totiž proběhla již v roce 1634), s. 606 (Rudolf Colloredo nezemřel v roce 1653, nýbrž v roce 1657) či s. 625 (Marie Kateřina z Valdštejna nemohla vstoupit v roce 1640 do služeb císařovny Eleonory II. Gonzagové, jež si vzala Ferdinanda III. až v roce 1651 – autor měl na mysli její předchůdkyni Eleonoru Gonzagovou, manželku Ferdinanda II. Číslování těchto dvou žen se většinou nepoužívá). Ještě upozorním na jednu terminologickou nesrovnalost. Na několika místech autor používá termín „principiální komisař“ císaře na říšském sněmu (např. s. 673). Obávám se ale, že německý termín „Prinzipalkommissar“ se takto přeložit nedá (správně má být „principální komisař“, resp. „hlavní komisař“).

Souhrnně je třeba říci, že Jiří Hrbek nenapsal „jen“ tematicky soustředěnou sondu do dějin rodu Valdštejnů, ale že jeho práce má právě díky volbě rozvětveného rodu a sledováním několika jeho rodin zároveň vyšší ambice; jedná se o významný sociálně historický příspěvek k dějinám raně novověké šlechty, který napříště nemůže minout žádný zájemce o dějiny vyšších společenských pater raně novověké společnosti. Kniha je v mnohém průkopnická,

9 Např. se zhusta diskutuje o profesionalizaci diplomatického sboru této doby, ale hodně autorů tuto tezi odmítá (viz s. 478).

10 Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009, s. 140–142.

11 Viz Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Černínů z Chudenic, provizorně kart. 330, kde je např. uloženo latinské naučení Valdštejna mladému Černínovi s názvem *Viaticum sive sincera expectoratio affinis erga affinem* z jara 1715.

přínosná (byť v některých částech až moc rozvláčná – viz např. pasáž o Křivoklátu na s. 134–146) a její úroveň nesnižuje ani několik mých, spíše marginálních výhrad. Do budoucna by bylo zajímavé porovnat závěry Hrbkovy práce s poznáním dalších takto rozvětvených rodů, především česko-lužicko-slezských Nosticů či česko-moravských Kolovratů. Zejména Nosticové pěstovali sounáležitost různých rodových linií zřejmě ještě důkladněji než Valdštejnové, když pořádali pravidelné rodové sjezdy a společně sepisovali rodová privilegia. Teprve po provedení takových výzkumů budeme moci posoudit, nakolik byli Valdštejnové výjimečným středoevropským rodem.

Jiří Kubeš

Ivo CERMAN

Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 761 s., ISBN 978-80-7422-122-4.

Objemná kniha Ivo Cermana se řadí do tradice domácího bádání o novodobé zemské šlechtě, které se rozvíjí zejména v posledních dvaceti letech, a to jak v pokusech o syntetizující a konceptuální pohled (přední místo mezi nimi náleží *Světlu české aristokracie* Petra Mati), tak v sondách do dějin významných rodů.¹ Ze dvou klíčových slov v názvu je jednoznačně dominující to první. Veškerá autorova pozornost náleží fenoménu šlechty, zatímco na vymezení rozkročeného pojmu kultura Cerman při výstavbě textu v podstatě rezignoval – nepočítáme-li úvodní odkaz na dějiny idejí, tradičně pěstované různými větvemi západního dějepiscetví. Připustíme-li, že kulturou může být jakýkoli vzorek projevů sociální existence bez nároku na teoretickou systemizaci, lze k rozsáhlému kompendiu přistoupit jako k imponujícímu a nanejvýš zasvěcenému souboru informací o „nastavbových“ aktivitách významných zemských šlechticů (méně již šlechtičen) z oblasti intelektuální, ale též správně organizační, politické a rodinné.

Z manifestované afilace k intelektuálním dějinám by ovšem měla vyplývat podstatná charakteristika použité metody, totiž analýza textů jako klíčového a často jediného zdroje poznatků, z nichž vychází syntetizující (či systemizující) úsilí. U Cermana se však rozhodně nejedná o dekonstrukci v postmoderním smyslu, tedy o snahu odhalit skryté vědomé i nevědomé manipulativní a matrixové složky dobových výpovědí, nýbrž v prvé řadě o seznámení čtenáře s jejich obsahem, a to v souvislostech nejrůznějších historických reálií, které autor dokonale a do podrobností ovládá. Stejně tak je nutno přistoupit ke způsobu, jakým je strukturován jím zvolený okruh „kulturních“ činností (textů) a jejich dobového kontextu, a respektovat, že si autor zvolil právě tato vůdčí témata a ne jiná. (Krátká pasáž *Struktura knihy* v úvodu je pouhou rekapitulací obsahu, nikoli explanací logiky její stavby.) S těmito výhradami pak lze připustit, že do úvodních partií považoval Cerman za vhodné zařadit odstavce o vývoji současných i dobových názorů na vznik a povahu veřejné sféry, dále kapitoly o státoprávním rámci a sociálních funkcích šlechty v osvícenské společnosti a za tento velmi zasvěcený výklad připojit ještě pojednání o dobových fabrikacích starobylého původu předních rodů z pera Václava Hájka z Libočan, Bartoloměje Paprockého z Hlohol, Bohuslava Balbína nebo na objednávku pracujících legendistů.

1 Je třeba upozornit zejména na mezinárodně akceptované výzkumy konceptů stavovského státu a šlechtické reprezentace z pera Jaroslava Pánka a na obdobně významné studie Václava Bůžka, Ivany Čornejové i mladší generace badatelů.

Od poněkud nesourodého *entrée* se odvíjí již vcelku srozumitelně strukturovaný hlavní výklad. Kapitola o „intelektuálních základech“ (míněno patrně šlechtické kultury) otevírá studii o dobových pracích, zabývajících se vztahem osvícenství a šlechty, otázkou existence boha a funkce náboženství či polemikou s barokní, resp. katolickou učeností. Autor nicméně záhy opouští texty ve prospěch věcných údajů o proměnách modelu vzdělání, vytvořeného církevními rády, a o zapojení šlechtických jedinců do náběhů na novou vzdělanost. Z tohoto základu pak přirozeně přechází k výkladu o vývoji hlavních vzdělávacích institucí, přičemž nejprve přináší cenné údaje o exodu katolické šlechtické mládeže na protestantské univerzity v říši a v Holandsku, kam mladí aristokraté směřovali především za emancipovanou filozofií a právní naukou. Cermanův text bobtná záplavou podrobných informací o osudech a chování prominentních studiosů, nicméně přijmeme-li jeho tezi o rozhodujícím podílu šlechty na celospolečenské akceptaci „osvícenské situace“, je tento disentní univerzitní pilgrimát možno vnímat jako prvořadý modernizační stimul. Jádro kapitoly pak tvoří popis institucionální sítě – šlechtických akademií, univerzitního prostředí a zednářských lóží, v jejímž rámci se rozvíjely různé snahy o reformy procesu vzdělání a o akceptování nových poznatků cestou změn kurikula a metod výuky, popřípadě osvětovou činností. Škoda, že v partii o domácích učených společnostech autor zcela opominul jejich evropskou tradici.

Následující kapitola obsahuje drůzu poněkud heterogenních sond do veřejných i soukromých poloh šlechtického života, přičemž jejich propojení s „kulturou“ je občas nezřetelné a vágní. Jednotlivá témata se rozbíhají od zapojení šlechty do chodu státního stroje v dvorské, diplomatické a jiné úřední službě (Cerman přitom do líčení „civilních“ aktivit kupodivu zahrnul i vojenské angažmá šlechticů, doplněné odbočkami z dějin rakouského válčení od Marie Terezie po Slavkov a Lipsko) přes rodinný život v epistolárním odraze z pera žen a dětí až po popis působení učenců v prostředí vzdělané aristokracie. Zde je text již plně diktován autorovou metodou kombinovat zápal pro minuciózní podrobnosti ze života jednotlivých šlechtických osobností s vytěžením dobových písemností. Zatímco pasáže o službě spojují meritorní popis úřadů a jejich provozu se záplavou rodových jmen a kariérami aktérů, „ženský prvek“ je ve výkladu tradičně spojen s rodinným prostředím a příslušným sentimentem. V této účelové projekci se autor vrací k textům jako k nejvlastnějšímu vyjádření kultury. Vybrané citáty z korespondence věrně evokují obraz šlechtické ženy jako závislé, omezené a sentimentální husy (kupodivu totožný s měšťanským ideálem femininity), ať již se jednalo o autenticitu nebo módní stylizaci. Učení služebníci – vychovatelé, knihovníci a další vzdělaný personál šlechtických sídel – jsou tu čtenáři opět přiblíženi metodou podrobného popisu jednotlivých případů se zvláštní pozorností věnovanou historiky oblíbenému Casanovovi.

Blíže ke konceptu prezentovat kulturu prostřednictvím textů má rozsáhlý oddíl zastřešující tři kapitoly věnované literární tvorbě. V této partii se naplo projevuje Cermanova erudice a znalost nejen publikovaných, ale především rukopisných materiálů z pera nepříliš známých autorů, amatérských literátů či vědců, kteří disponovali ambicemi i schopnostmi připojit se k osvícenskému mainstreamu. První z těchto kapitol Cerman nazval *Veřejní spisovatelé*. Pod tímto pojmem rozumí autory, kteří svá díla nechali publikovat „k obecnému využití“, což bylo jejich původním záměrem. Jednalo se ovšem o produkci určenou pro omezený okruh zájemců nebo spíše zasvěcenců – o „literární veřejnost“, jakési šlechtické republiky učenců. K postihu geneze a kulturních funkcí tohoto typu literárního produktu Cerman prozkoumal písemnosti vzorku pěti šlechticů. Jedná se vlastně o soubor biografických sond, v nichž je sukus hlavních děl těchto „veřejných“ šlechtických intelektuálů z rodu Lambergů, Kinských, Browneů, Hartigů a Windischgrätzů prokládán podrobnými výklady životních a kariérních zákrutů

urozených autorů, jejich osvětové a organizační činnosti a podílu na vytváření kontaktních sítí osvícenské vzdělanosti.

Stejnou metodu individuálních případových studií použil autor i v následujících dvou kapitolách. Jakkoli se jedná o rozlišení typologicky poněkud dubiózní, které nenaznačuje vnitřní inherenci zkoumaných případů, přece Cerman ze zdánlivě vnější okolnosti, že se zkoumaná díla zachovala pouze v rukopisné podobě, vyvozuje i autorský úmysl. Pokládá tudíž tuto okolnost za jakýsi jednotící prvek, byť se jím zkoumané manuskripty pohybují na poměrně široké žánrové i stylové škále od mystické poezie po společensky angažované nebo alespoň realitu reflektující spisy, vesměs spojené se jmény velkých rodů (Buquoyů, Waldsteinů, Thunů, Dietrichsteinů, Clary-Aldringenů či Kaunitzů). Jak patrně, v řadě případů se jedná o invazivní prvek pobělohorské sociální struktury, i když v této době již vrostlé do domácího prostředí. Cerman ostatně otázku národnostní či zemské příslušnosti svých literátů neřeší, vnímá ji zcela v duchu panevropské, integrující povahy vzdělaného osvícenství. Třetí biograficko-literární kapitola pak přináší několik osobních příkladů šlechtických vědeckých aspirantů v oboru přírodních věd s ukázkami jejich tvorby a dokazuje sepjetí s dobovými trendy, především se snahou postavit přírodovědné bádání na exaktní základnu i s přispěním vlastní terénní praxe a experimentálních postupů; méně je patrný vliv velkých jmen současné přírodovědy a jejich přesvědčení o nutnosti poznatky encyklopedizovat a systemizovat v duchu Carla Linného. Tak jako v předchozím textu, i zde autorova vášeň pro životopisné podrobnosti poněkud vytěsňuje možný (a patrně žádoucí) generalizující či kontextuální nadhled.

Další dvě kapitoly se ovšem zase blíží „tradičnímu“ dějepis s důrazem na sociální a politický rozměr existence zkoumané skupiny, na její zájmy a způsoby jejich hájení a prosazování v měnícím se světě tereziánsko-josefínské modernizace. Funkci spojovacího můstku ke kultuře hraje dle autora místo politického myšlení v záběru osvícenské „kulturní revoluce“ (termín recenzenta). Ta byla podmínkou sine qua non pro adekvátní reakci šlechtické stavovské obce na proměny sociálního postavení a chování obou sousedních pólů společenské pyramidy, tedy panovníka a poddaných.

Autorovým záměrem je zmapovat a zdůraznit reformní snahy zemské šlechty v tomto procesu adaptace, jimiž polemizuje s eventuální představou o její roli jako a priori konzervativní, antimodernizační překážce pokrokového vývoje. Tento zorný úhel mu pak poskytuje prostor pro podrobné a informativně neobyčejně cenné popisy šlechtických práv a povinností v rámci politického zřízení monarchie, jejichž součástí je například definice stavovské příslušnosti a konkretizace jejího obsahu, složení a formální funkce zemského sněmu a využití této politické platformy zástupci šlechty. Úpadek šlechtického parlamentního angažmá včetně omezení klíčového privilegia vstupovat do otázky berní, jež autor dokládá dobovými texty, zastavila až josefínská „despocie“ (s. 457). Než však autor přikročil ke stavovské revoltě, zařadil do knihy obsírnou kapitolu o majetkových poměrech šlechty, a to především z hlediska pozemkového vlastnictví a k němu příslušející pracovní síly.

Postavení poddaných se Cerman věnuje velmi podrobně, a to nejen reflexí fenoménu poddanství a jeho „modernizačních“ proměn v očích šlechtických autorů.² Stránky kompendia

2 Kotázce raně novověkého poddanství/nevolnictví existuje v domácí historiografii již bohatá produkce, bohužel autorem necitovaná. K dobové diskusi o jeho podobách viz např. Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993, zvl. s. 9–23 (kap. Odras reality pobělohorského venkova v terminologii poddanského postavení); TÝŽ, *Der Widerstand gegen den Begriff „Leibeigenschaft“ in den kritischen Ansichten über die Untertanenstellung im barocken Böhmen*, in: Jan Klußmann

plní detailní výčet tereziánských a josefínských reformních pokusů a činů v ohledu poddanství, resp. jejich správní, organizační i personální logistika, a dále popis právních, sociálních a pracovních podmínek, v nichž poddanská praxe probíhala. V jejich vztahu ke šlechtické kultuře se odráží autorovo pojetí, že v politickém a sociokulturním organismu koneckonců vše souvisí se vším; děje se tak ovšem za cenu, že sdělné poselství knihy je občas neúnosně přetíženo fakty. Nemalá část z nich je navíc obecně známá (patenty, selská povstání, abolicie, raabizace...) a domnívám se, že pro nový pohled na souvislosti a provázanost jednotlivých reformních motivů nebyla jejich rekapitulace nutná. Více pozornosti by si naproti tomu zasloužil např. velmi zajímavý spor o „prosperitu“ poddanské práce, neboť obdobné argumenty zaznívaly i v úvahách aktérů dalších modernizujících se vázaných ekonomik, např. v debatách o americkém otroctví. Registrace projevů josefínské antistavovské „diktatury“ a šlechtické odpovědi jsou velkým tématem samy o sobě a jejich podrobné zpracování Cermanem je jistě velmi cenné (jakkoli se opět vkrádá otázka po spojitosti s kulturou). Dokonalá znalost životní dráhy šlechtických politických prominentů včetně jejich působení v příslušných úřadech a na zemském sněmu umožňuje pak autorovi konkrétně prokázat vliv lidského faktoru na osud záměrů a idejí a jejich deformaci v soukolí institucí.

Obdobně zasvěceným výkladem autor pojednal narůstání a vyvrcholení šlechtického „odboje“. Zde se však Cerman znovu v hojně míře vrací především k textům jako projekčnímu plátnu kultury. Z korespondence a různých zápisů aktérů, zejména z dochované podoby deníku hraběte Sternberga, jak ji zprostředkoval Justin Prášek, do značných podrobností zrekonstruoval průběh českého sněmovního jednání o desiderii a z rukopisů šlechtických fondů zčásti i obsah těchto „stížností“. Podrobnou rekapitulací autor dokládá jejich koncepční politicko-konstituční záměr, spatřuje v nich pozitivní pokus resuscitovat ideu, ale též instituce stavovského státu, které by omezily zhoubné důsledky centralistických „omylů“, a hodnotí desideria jako „nutnou fázi reformního díla“ (s. 510). Souběžné stížnosti moravské pro něj naproti tomu vyznívají jako konservativní šlechticko-církevní obrana proti jakýmkoli modernizačním snahám, postrádající politickou vizi.

Mapování situace ve šlechtickém reformním politickém myšlení pokračuje rozbořením významných „protestních spisů“, vlastně traktátů obsahujících kritiku současných nešvarů a představy o jejich odstranění, z pera tří příslušníků stavovské opozice (Rottenhan, Chotek, Buquoy), jejichž rukopisy Cerman objevil v rodových archivech; dle autorského habitu je ovšem výklad i zde zatížen množstvím biografických údajů (bohužel bez příslušných odkazů). Obraz pak dokresluje vytěžením dvou rukopisů dobového populárního žánru „úvah o francouzské revoluci“, jimiž drama osvícenského experimentu reflektoval kníže Liechtenstein. Jím Ivo Cerman svůj opus uzavírá.

U takto rozsáhlého a zejména takto pojatého svazku – stěží lze říci koncipovaného, neboť čitelný autorský plán je právě oním stavebním prvkem, který čtenář v encyklopedickém proudu informací postrádá – není v silách ani možnostech recenze diskutovat jednotlivá témata, tím méně dílčí tvrzení či údaje. Co se týče celkového vyznění, zdá se mi, že se Cerman až zbytečně důsledně vzpírá třídnímu pohledu na osvícenství (srov. např. s. 254) a prostřednictvím podrobného zmapování různých poloh šlechtických „reformních“ aktivit bojuje proti jeho výkladu jako zápasu pokrokového měšťanstva s reakčním feudalismem. Důraz na kontinuitu a poplatnost předchozímu vývoji včetně barokních tradic je jistě oprávněný. Ukázal to

---

(ed.), *Leibgesellschaft. Bäuerliche Unfreiheit in der frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 2003, s. 199–212.

již Pavel Bělina v příslušné partii „paseckých“ Velkých dějin, jehož silně kritický náhled na brutální účinek josefinismu Cerman ostatně sdílí.³ Ovšem nehledě na okolnost, že schematizovaný pseudomarxismus je již dlouho pasé, je třeba dát pozor, aby se s vaničkou protifeudální a protináboženské racionality jako hlavní náplně osvícenského diskursu nevytilo i dítě paradigmatické změny, kterou tento fenomén evropské civilizace bezesporu přinesl do jejího myšlení a politické, resp. sociokulturní praxe. Tyto výhrady ovšem nikterak nesnižují obdivuhodnou autorovu archivářskou akribii, znalost relevantních rukopisných pramenů z rodových archivů, která má v domácí historiografii jen málo konkurentů, a ovšem i schopnost zpracovat takto masivní materiál do rozvětveného textu. V něm problémy s koherencí více než dostatečně vynahrazuje vzácně bohatá faktografie.

Svatava Raková

Sven Oliver MÜLLER

Das Publikum macht die Musik.

Musikleben in Berlin, London und Wien im 19. Jahrhundert

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2014, 448 s., ISBN 978-3-525-30064-0.

Sven Oliver Müller z berlínského Max-Planck-Institut für Bildungsforschung prezentuje v knize „Publikum dělá hudbu“ výsledky kulturně-historického výzkumu, jehož těžiště v „dějinách emocí“ devatenáctého a dvacátého století znamená orientaci výrazně interdisciplinární: Autor spojuje sociologicky empirické sondy s historickou a teoretickou znalostí v kriticky interpretativním průniku, ať už k sociálně-kulturním fenoménům pro vybranou epochu určujícím, nebo okrajovým. Máme tak co dělat s výzkumem velmi atraktivním, zároveň však povýtce náročným, vyžadujícím značnou kompetenci v každé z uvedených rovin. Müllerova zjištění mohou být cenná pro historiky stejně jako pro muzikology, estetiky či sociology. Autor se kriticky vymezuje vůči uzavřenosti těchto disciplín do sebe a nedostatku reflexí spojníc mezi nimi. Mezi sférou reflexe a abstrakce, teorie, umění, a sférou empiricky „materiální“ fakticity fixované historickým datem leží pak, obě tyto oblasti vlastně teprve konstituující, sféra lidského vědomí, organická souvislost žitého světa. Müllerovi jde o struktury formování a fungování skutečnosti.

Již úvodní odkazy na analýzy „strukturální proměny veřejnosti“ Jürgena Habermase či na „symbolický kapitál“ Pierra Bourdieua dávají tušit, že Müller přináší náhled podržující celistvost sociální struktury. Jeho kniha se vyznačuje solidností opory v probádaném empirickém materiálu i mocí případné charakteristiky. Po „lingvistickém“ a „vizuálním“ obratu podle Müllera následuje obrat „hudební“, spolu s postupujícím uvědoměním, že „médiá jsou více než přenosové kanály. Sám způsob veřejného zprostředkování do velké míry strukturuje sociální a kulturní vztahy“ (s. 19). Hudba požívala v 19. století obrovského vlivu jako médium umění i jako prostředek angažovaného sdělení, nástroj ideologie stejně jako komerce. Müllerovo zkoumání je významným přínosem pro řešení důležitého vztahu umění, estetična, a společenského provozu.

Pramennou základnou jsou autorovi repertoárové a abonentní seznamy, hrací plány scén, publicistické ohlasy či recenze. Jako s prameny ale stejně tak musí Müller zacházet se samotný-

3 Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země koruny české*, sv. X. (1740–1792), Praha-Litomyšl, Paseka 2001, passim.

mi hudebními díly, s estetickými koncepty či memoáry. Bystře porovnává společensko-politické profily novin a časopisů ve zkoumaných městech s hudebními hodnoceními a preferencemi v nich vyjadřovanými. Detailní informace jako ceny lístků či statistiky návštěvnosti je schopen vykládat v patřičné míře obecnosti, v širším ohledu sociologickém.

Svůj záměr autor soustředil na tři evropské metropole: Londýn, Vídeň a Berlín. Tematické Londýna, v 19. století nejlidnatějšího města světa, jež v roce 1900 mělo 61 divadel (včetně hudebních), chce korigovat jeho tradiční přehlížení ve prospěch Paříže (jež měla mít v téže době 36 divadel, srov. s. 26). V Londýně, mnohem více než ve Vídni, došlo dle Müllerových zjištění – ruku v ruce s nárůstem počtu obyvatel, vytvářením kulturních kapacit, s volným trhem – ke zmasovění, ke komercializaci hudební kultury, charakterizované dominantním kulturním vlivem tradiční šlechty. Stežejní význam hudby ve vnitřním životě habsburské monarchie reprezentovaly (na způsob *vizualizace*) první velké veřejné budovy při Ringstrasse: Státní opera a sál Spolku přátel hudby. Jejich historistní stylizace nosnou důstojnost umělecké hudby uprostřed provozu dne jen manifestovala.

Pokud se Vídeň na přelomu 19. a 20. století stala centrem moderny, na počátku 19. století ještě její elitní scéna dýchala metastasiovským italianismem; koneckonců jako na „nevěrné město“ zahlížel na ni i Richard Wagner. Berlín oproti Vídni ukazuje Müller jako město organizované cílevědomě shora směrem do širokých vrstev: jeho kulturní život byl spjat s životem národním, chybělo vídeňského internacionalismu. Císař Vilém II. velmi obdivoval Wagnera. V Londýně naproti tomu chyběl „dvorský patronát“ nad operním provozem, který zůstal „čistě soukromo-hospodářským podnikem“, což ovšem znamenalo i plné zhodnocení participace na hudebních akcích, zvláště těch elitních, ze soukromých financí, a tak relativní uzavřenost nejprestižnějších koncertů nižším vrstvám. Podle Müllera „pokud Vídeň může být označena za vůdčí metropoli skladatelů, pak Londýn byl vůdčí metropolí hudebního konzumu“ (s. 61). (Toho si, připomeňme, všiml již Hector Berlioz.)

Status koncertních sálů a divadel v Londýně jako privátních podniků nutil majitele k stanovování vyšších cen lístků a ty zase vedly k příkřejší sociální diferenciaci publika, dostupnosti kultury, zatímco v Berlíně i Vídni se provoz nikdy neobešel bez státních subvencí (s. 72). Müller sleduje proměnu společnosti v 19. století, emancipaci nové, finanční, hospodářské elity buržoazní po elitě feudálně aristokratické (s. 100). Čtenářsky vděčné, ovšem seriózně dokumentované jsou sondy do hudebních preferencí panovníků, zejména královny Viktorie, nadšené operní posluchačky, házející (!) fenomenální sopranistce Jenny Lind vlastnoručně kytící ze své lóže.

Kult virtuózních umělců byl důležitým fenoménem hudebního života 19. století, zejména od romantismu. Zvláště případy interpretačního mistrovství původních tvůrců jako Ferenc Liszt vytvářely nové příklady vzepětí lidského ducha, tak jako celá *móda* geniálního interpretství, velkého dirigenta či operního pěvce. Müller vysvětluje také zálibu romantické opery (zejména francouzské „velké opery“) ve vizualismu a kompaktním efektu jevištního provedení, v historismu a orientalismu či v simulaci přírodních scénérií a účinků. Autor přitom prokazuje velmi dobrou znalost samotného hudebně-dramatického materiálu. Vizualní přítomnosti nedosažitelných či přítomným provozem potlačovaných kapacit ukazuje kompenzační zprostředkování emocí vymykajících se funkcionálně směnnému provozu. Vizualní nárok měl svědčit prvořadě o jejich odcizení a věcném zprostředkování; ruku v ruce s ním šla potřeba „vizualní“, fyzické přítomnosti u hudební akce, ono „vidět a být viděn“. Kolektivně zakoušené představení však nejen reprodukovalo výchozí sociální strukturu, nýbrž ji nechávalo rozšiřovat mírou kýžene „zasvěcenosti“, znalecké či společensko-ekonomické účasti.

Hned úvodem si Müller všímá kultu pěveckých hvězd, v němž se brilance *belcantového* umění dokázala dobře protnout s dychtivostí konzumní komerce; ukazuje rozrůzněnost recepčních přístupů a jejich sociologické profily. Předmětem jeho zájmu je vyčerpávající zodpovězení otázky „Co nebo kdo je ‚publikum‘?“ (s. 8), zda poučení znalci, senzacechtiví příznivci časové slávy, nebo tradiční abonentní elita. Zjištěná „pluralita recipientů“ jej vede k nahrazení pojmu „publikum“ pojmem „publika“ (s. 8): publikum si dle Müllera pravidelnou účastí na hudebních večerech „jistilo“ svůj „společenský status“. „Jeho hudební zájmy, jeho chuti byly sociálními praktikami“. Müller proto knihu koncipuje jako „sociální a kulturní dějiny chování publika“ (s. 8). „První tezí“ práce je, že „hudební provedení vytvářejí a rozšiřují společenství (*Gemeinschaften*)“, tzn. sociální kolektivy. Předmětem zkoumání je, nakolik se sociální (popř. politické) skupiny sdílenými hudebními zážitky potvrzovaly a (nebo) nakolik se právě jejich prostřednictvím teprve konstituovaly (s. 9). Máme tak co dělat jak se zájmy, tak s názory (Müller má nevědomky blízko k Balzacově vautrinovské skepsi „dnes již nejsou názory, dnes jsou pouze zájmy“). Publikum se dle Müllera stalo v průběhu 19. století „veřejností“ „prostřednictvím aktu kolektivního hudebního konzumu“ (s. 10).

Tento přepjatý criticismus, přepjatý nikoli artikulovaným odsudkem, nýbrž zobecňující povšechností sociologické a estetické klasifikace, lze ovšem považovat za největší slabinu Müllerova přístupu. Především nevyjasněné pojmové a hodnotové/hodnotící estetické kategorie vedou autora k příliš reduktivnímu ztotožňování recepce s konzumem, příznivého přijetí či uspokojení s komerčním „záساهem“. Müller, zřejmě ve stopách marxovsky školené kritické teorie, buď přepíná funkcionalitu a determinantnost jednotlivých článků hudebního *provozu*, nebo přinejmenším zapomíná brát v úvahu i jiné než účelové- a funkčně-rationální vztahy. Hudební život mu vychází jako hudební *provoz*, v němž nejde než o kalkulované zprostředkování.

Jeho náhledy sociálně-sebeinscenační povahy participace na koncertech nebo nenáročného konzumu parteru jsou v jednotlivostech často bystré a kultivovaně formulované, hrozí však pádem v jednostrannost adornovského permanentního „anti“ vůči zdánlivě všemocné struktuře, v níž veškeré zprostředkovávané obsahy jsou jen represivní manipulací. Tento *reduktivní postoj ke kultuře jako pouhé ideologii, výrazu zájmově podmíněné a rozvrhované produkce*, je hluboce zakořeněn v monismu německé filosofické klasiky, již u Hegela, zejména však Marxe. Úspěchy gramofonových nahrávek Müller, adornovsky, dokáže chápat z kompenzační reprodukce fetišizovaných hodnot, jejichž *sběrem a přejetým* hodnocením se potvrzuje zvěcnění nerealizované subjektivity. Nedokáže však jejich popularitu (stejně jako Adorno) chápat – či přinejmenším představit – jinak než jako regresivní zbožní výměnu. Prostý zájem o kvalitativně výjimečné provedení kusu, imanentní hodnota hudební interpretace jako kdyby neexistovaly, nýbrž všechny vztahy a pojmy jako kdyby byly, předem a kolektivně, manipulovány, kalkulovány a realizovány zase jen s *jinou* účelovou intencí, třeba neuvědomovanou.

Zdá se, že autor vzal nedostatečně v úvahu autonomnost umění a hudby zvláště: Jeho interpretace nejsou povrchně kauzalistické ve smyslu rekonstrukce jednoho z druhého, trpí však nereflexivností své vlastní adekvátnosti, totiž adekvátnosti vykládání jednání, diváckého v rovině esteticky soudící i sociálního, jako fundovaného víceméně racionálně, popřípadě přímo zájmově. Tento problém se netýká ani tak recepce jako vlastního hudebního sdělení, tedy otázky „sdělnosti“ hudby vůbec. Müller si dává dobrý pozor před vágním spojováním hudebních druhů a stylů s určitými sociálními skupinami, neklade rovnítka mezi styly, vyjádření ze strany umělců a interpretů a mezi reakcemi „publik“. Nereflektovánu však nechává jednotu

výpovědi, výpovědnosti hudebního provedení vůbec, jednotu mezi sdělením autora, sdělením interpretace a osvojením *publik*.

Otázku, jak by které dílo „mělo“ být recipováno, autor nezodpovídá. Lze se ale ptát, zda tak činí právem, zda tak není potřeba, alespoň na vybraném příkladě, chceme-li ukazovat určité formy a způsoby recepcce jako kalkulované, konzumní. Není kupříkladu třeba definovat, jak by vskutku *měla* být provedena a recipována Belliniho *Náměsíčná*, chceme-li úspěch některých jejích slavných interpretů vykládat jako komerční, kalkulovaný? Taková definice by se dotkla vlastní estetické a sémantické identity díla; pokud ji vůbec neprovedeme, můžeme z povrchního jednání podle konvencionalizovaných sociálních vzorců odsoudit prakticky jakoukoli recepci.

Samotný „materiál“ zprostředkované hudby je u Müllera všude chápán jako *obsah*, jako *polysémantická*, přece však *významová*, *sděľující* výpověď. To je u hudby ještě problematičtější než u poezie. Nejde pouze o míru porozumění mezi záměrem díla a jeho recepcí, nýbrž o autonomii autorskou intenci imanentně překračující dimenze díla pocházející z „objektivitý“ vyjadřovacího média autorské *subjektivitý*, jak o ní psal již Friedrich Schiller. Nezáměrnost, čistě formální intencionalita „logiky“ výrazového prostředku, byla v epoše bel canta důležitá: Zapovídala místo stereotypnímu chápání pěveckých ozdob jako pouhého vnějšně oslnivého artismu. Nelze jí ovšem rozumět ani a-sociálně po vzoru formalistických redukci. U Belliniho, v němž zmíněná Jenny Lind vynikla, si imanence formálního hudebního provedení všude udržovala povahu *výrazu*, *vyjádření* dramatického obsahu.

Autor nebere ohled ani na jiný stěžejní rys hudebního a vůbec kulturního života nejen 19. století: že totiž nejen „publikum dělá hudbu“, nýbrž i „hudba dělá publikum“, a to ve smyslu jiném než komerčního kalkulu, povrchní líbivosti nebo ideologického účinu. Komerčnost, konzumnost, tak jako celá sféra zprostředkování, byla zajisté velkým a novým fenoménem žitého světa buržoazní epochy. To ale neznamená, že lze redukovat vztahy publika a hudby na manipulovaný a manipulativní konzum. Také čisté ideje všelidské byly prosazovány, a jakkoli ryze chápány nemnohými, zdaleka nikoli odstředovány na periferii: Kultura 19. století neznamenala či nepřinesla jen fenomén konzumu, počátku „kulturního průmyslu“ a masové zábavy, nýbrž i fenomén *reálné sociální emancipace uměleckým vyjádřením!*

Wagnerovo dílo chtělo působit a také jiní je později nechávali působit svého druhu ideologicky (a to nikoli jen *nacionalisticky*), zároveň však nelze opominout – a činí se tak bohužel takřka vždy – právě Wagnerův odkaz umění sféře *imanentně kritické alternativy* vůči stávající skutečnosti. To znamená, že „ideologii“ v opeře 19. století, ani tu nacionální, nelze vykládat pouze jako funkční prostředek „směny“ mezi umělcem a publikem. Müller, jakkoli duchaplný a schopný širokouhlého náhledu, až příliš vnímá umělce a publikum jako „producenta“ a „zákazníka“. Mohl by se bránit, že jeho kritický rozbor nemíří na tvůrce, nýbrž na způsob jejich prezentace a recepcce. Není to ale neoprávněná povšechnost, vidět už jen v prezentaci a recepci opery, třeba i té „velké“ francouzské, jen na efekt vypočtený „obchod“, handl sublimace a náhražkovité substitute potlačených identitních hodnot?

Je na škodu a k podivu, že autor, zběhlý v sociálně-kulturní antropologii měšťanské epochy, nekonfrontuje nejen v úvodu, jak bychom čekali, nýbrž ani nikde v průběhu formování hudby publikem s tendencí opačnou, v níž spočíval základ charakteristicky středoevropského, zvláště německého modernizačního procesu. Kultura (a hudební divadlo zvláště) předcházela a formovala proměny sociálně-hospodářské „základny“ (sama byla přece již realizována individui sociálními, „hospodářskými“). Bruselská premiéra Auberovy *Něm z Portici* odstartovala národně-osvobozené povstání Belgičanů, tak jako sbory Verdiho živily národní a vůbec lidské vědomí davů. (Müller ovšem – bez dokladů – polemizuje se spontánností reakce bruselského publika:

Podle něj sám děj opery neskýtá dostatek podnětů pro tak masivní akci; divadlo spíše posloužilo za strategické shromaždiště a východisko předem plánovaného vystoupení, s. 347–348.)

Němečtí učenci to považovali za výsadu německého národa, že je národem „spekulativním“ (A. W. Schlegel), „kritickým“ (F. Schlegel), a takto „původním“ (J. G. Fichte, G. W. F. Hegel); když paní de Staël Němce označila záhy proslulým titulem „národ básníků a myslitelů“, mířila právě na to, že vlivem politické roztržičnosti, nejednoty trhu i kulturního života, „německý autor vytváří své publikum, kdežto ve Francii vládne publikum autorům“. Idealistická filosofie a romantika (dokonce však, slavně, i Heinrich Heine), se pokusily teoreticky, metafyzicky zdůvodnit, že a proč německý *duch* – na rozdíl od francouzské *civilizace* (abychom se přidrželi termínů Wagnerových) – neprovádí revoluci povstáním, nýbrž – v tradici lutherské „niternosti“ – reformací historického sebevědomí identitního *ducha*.

Nemáme zde dost místa na rozbor různosti a vývoje těchto konceptů kulturních identifikací, v 19. století nedělitelně spojených se sebeuvědoměním nacionálním; považujeme však za nepominutelné alespoň upozornit na potřebu vnímat vztah publika a tvůrců/interpretů hudby této epochy mnohem komplikovaněji. Této komplikovanosti se nelze zříci ani případným explicitním vymezením dílčího okruhu, totiž formování hudby publikem. Poptávku, preference či sociální strukturu tohoto formování *není totiž* možné nechápat *právě v těchto* komplikovaných souvislostech celistvosti historické skutečnosti, umění jako odrazu i určujícího činitele skutečnosti, jako abstrakce ze sociálních vztahů i jejich součástí. Právě tak nelze pominout emancipativní charakter národního uvědomění: emancipace národa šla při manifestaci idejí na operním jevišti často ruku v ruce s formálním rozvojem uměleckým a sehrála zásadní roli v demokratizačním procesu.

Autor vidí a zdůrazňuje ideologicky „strategickou“ pozici hudebního divadla v případné současné kulturně-historické sebeinscenaci politické moci. Má pravdu, že opera byla velkým politikem, vzpomeňme jen Smetanovy *Libuše*; stačí však operu, a to i tu nejotevřeněji politicky angažovanou, nevnímat jinak než opět jen jako pouhou účelovou sugesci? Do které sociologicko-antropologické kategorie by spadla *Má vlast*? Kolik by nám o tomto díle, o jeho záměru ideovém, řeklo souznění autora a publika? Stačilo by vysvětlit jeho úspěch shodou autorské „nabídky“ a recipientské „poptávky“? A nebyli snad mezi návštěvníky koncertů i jiní posluchači než ti, jež lze rozdělit do povrchní triády: senzacechtivý dav, snobská elita a izolovaný kruh znalců? Nemůže posluchačovo „uspokojení“ pocházet i ze zážitku zcela odlišného od toho, s jehož očekáváním původně na koncert šel? Nemůže se s dílem měnit jeho preference i zájem či nemůžou tyto být různorodé v jednom?

Chybějící tematizace těchto otázek, vycházející především z nedostatečné teoreticko-estetické koncepce, lze považovat za určitý limit hodnotících interpretací předkládané knihy. Ta sama ovšem zaslouží pozornost a doporučení pro svůj vzácně širokoúhlý sociálně-kulturní průhled.

Martin Bojda

Klaus DÖGE

Antonín Dvořák. Život – dílo – dokumenty

Praha, Vyšehrad 2013, 360 s., ISBN 978-80-7429-297-2.

„Budme rádi, že jsme se v dnešní době, vyznačující se nedostatkem produktivity a důrazem na reflexi, setkali ještě s naivně citícím, radostně tvořícím talentem, jakým je Dvořák.“

Tato slova napsal proslulý hudební kritik Eduard Hanslick v recenzi na provedení Symfonie D dur, op. 60. Antonín Dvořák byl jednou z nejvýznamnějších postav české kultury v druhé polovině 19. století. Jakkoliv by se mohlo zdát samozřejmé, že dvořákovská monografie bude dílem našich hudebních vědců, nakladatelství Vyšehrad se rozhodlo připravit české vydání knihy německého muzikologa. Výběr tohoto titulu, který v započaté řadě knih o světových hudebních skladatelích navázal na předchozí životopis Johanna Sebastiana Bacha od Christopha Wolffa, nebyl náhodný. Döge se Dvořákem zabýval velmi hluboce a byl také v těsném kontaktu s řadou badatelů u nás. I přes četnost nejrůznějších dvořákovských publikací si proto již německé vydání z roku 1991 získalo velké uznání a druhá přepracovaná a doplněná verze (1997) se stala předlohou k českému překladu.

V úvodu knihy jsou v chronologickém přehledu uvedeny události z Dvořákova života i z dobového dění. Samotný životopis, jenž je ústřední částí knihy, je rozčleněn do sedmi hlavních oddílů s dalšími menšími kapitolami. V nich se Döge snaží Dvořákovu osobnost sledovat v celé šíři, tedy jako hudebníka, skladatele i soukromou osobu s rodinným životem a běžnými lidskými starostmi. Čtenář tak může poznávat jeho životní osudy skutečně komplexně. Stejným způsobem se autor díla věnuje i skladatelskému vývoji Dvořákovu. Tyto oddíly jsou vedle slovních popisů a rozborů doprovázeny četnými notovými ukázkami, které text vždy názorně ilustrují (ať v podobě plné partitury, či v podobě klavírního výtahu, jedná-li se např. o ukázkou skladatelova harmonického myšlení). Döge se také umně vyhnul příliš jednostrannému zaměření knihy na hudební problematiku a zasadil Dvořákův život do rámce dobových událostí, které se více či méně dotýkaly i samotného skladatele. Text je doprovázen velkým počtem vyobrazení, zejména fotografií, tištěných i rukopisných notových materiálů, plátek a programů koncertů.

První oddíl, věnovaný mládí Antonína Dvořáka, shrnuje stav a proměny české společnosti v polovině 19. století. Vedle rozvoje techniky a průmyslu je to také národní obrození a s ním spojený nový rozvoj českého jazyka. Autor se v některých pasážích přidržuje klíše o „době temna“ a habsburském útlaku bez významnější zmínky o kulturních skvostech domácího umění i literatury českého baroka, což je však ovlivněno optikou, s níž předcházející období hodnotili národní buditelé a ze které Döge také pravděpodobně vycházel. Celkově však kapitola čtenáře dobře uvádí do tehdy aktuálních společenských témat, jež měly přímé dopady i na Dvořákův život. Barvitě je popsán rodičovský dům a stejně tak podpora ze strany rodičů, které se od mladému Antonínovi dostalo. V této souvislosti se zmiňuje také slavný padělek tovaryšského listu ze Zlonic, dle něhož se mladý hudebník vyučil feznickému řemeslu. Pozdější bádání však prokázalo, že tento list pochází s největší pravděpodobností z počátku 20. století a řada zde jmenovaných osob vůbec neexistovala. Naopak se zdá, že rodiče Dvořáka poslali do Zlonic právě proto, aby mu zajistili dobré hudební školení u zdejšího kantora Antonína Liehmannna.

Stejně zasvěcené jsou také kapitoly k Dvořákovu pražskému studiu na Varhanické škole, kterou absolvoval s výtečným prospěchem. Podrobně, nakolik to umožňují dostupné prameny, autor sleduje následující léta, kdy se mladý hudebník osamostatnil. Zde je soustředěna celá řada detailů z Dvořákova působení v kapele Karla Komzáka a jeho postupné poznávání společenského života Prahy. V té době došlo k opětovnému oživení českého národního života, jehož centrem bylo mimo jiné Prozatímní divadlo. Komzákova kapela byla angažována jako orchestr Prozatímního divadla a violista Dvořák tak získal možnost setkat se s řadou významných evropských hudebníků, kteří do Prahy zajížděli a jejichž hudbu navíc na orchestrálních koncertech často sám hrál. Zároveň se věnoval soukromé výuce klavíru, čímž si vylepšoval příjmy, a jako samouk se dále vzdělával v kompozici. O jeho zájmu v této oblasti svědčí i to, že se

zúčastňoval kupříkladu setkání u básnířky Elišky Krásnohorské, kde se ve společnosti učenců a umělců kromě jiného debatovalo také nad hudební deklamací rozvíjející se češtiny. Z té doby pocházejí některá vokální díla jako cyklus písní *Cypřiše* či první opera *Alfred*, ačkoliv ta má německé libreto.

V roce 1871 Dvořák ukončil angažmá v Prozatímním divadle, aby se mohl více věnovat kompozici, a třetí oddíl knihy je věnovaný jeho prosazení jako hudebního skladatele. Tyto kapitoly prostupuje neuvěřitelná píle a cílevědomost, s jakou hudební skladatel pracoval. Text je obohacen o ohlasy na provedení Dvořákových děl. I přes výtky, jež zaznívají v dobových kritikách, stal se Dvořák během krátké doby na domácí půdě známým skladatelem. Velkým úspěchem bylo především provedení hymnu *Dědicové Bílé hory* na text Vítězslava Háška. V této době Dvořákův život získává nový rozměr, který bude hrát významnou roli až do jeho smrti. Po svatbě s Annou Čermákovou, s níž prožil šťastné manželství, se kromě hudby středem jeho zájmu stala rodina a vztah k ní je dalším leitmotivem této knihy.

Skutečným průlomem Dvořákovy kariéry bylo několikeré udělení státního stipendia a zájem, který jeho skladby, zejména Moravské dvojzpěvy, vzbudily u Johanna Brahmsa. Ten svého českého kolegu doporučil berlínskému nakladateli Fritzovi Simrockovi, s nímž Dvořák navázal dlouholetou spolupráci. Döge v tomto místě nechává promlouvat především dopisy mezi těmito třemi muži, které dobře ilustrují počátky jejich vztahů. V Brahmsovi Dvořák získal celoživotního přítele, v Simrockovi pak uznávaného a zkušeného nakladatele s rozsáhlou distribuční sítí. Jeho vydání Moravských dvojzpěvů a Slovanských tanců získalo Dvořákovi mezinárodní věhlas, následovaný úspěšnými provedeními symfonických děl i oper ve významných kulturních centrech.

Döge se zabývá také problémem, který od počátku 80. let ovlivňoval česko-německé vztahy a dotýkal se nemálo i samotného Dvořáka. Šlo o uznání jazykových práv českého národa. Dvořákova pozice byla nezáviděníhodná. V řadě německy mluvících zemí se jeho díla coby českého skladatele uváděla stále složitěji. Skladatel si to uvědomoval a svého přítele, vídeňského dirigenta Hanse Richtera dokonce v dopise vyzval, jestli by raději místo Slovanské rapsodie nevybral jinou kompozici, jež by nebyla národnostně zabarvena. Někteří domácí činitelé naopak Dvořákovi vyčítali, že svým mezinárodním úspěchem opouští českou národní věc ve prospěch osobní kariéry. Dvořák od té doby žádal nakladatele Simrocka, aby byly jeho skladby opatřeny na titulních stranách také českými texty. Nakladatel, jenž dosud vše tiskl v němčině, z toho nebyl nijak nadšen, což ostatně ani neskřýval.

Tyto národnostní rozdíly však otevřely Dvořákovi cestu do Anglie, kde byla jeho hudba přijímána se skutečným nadšením a bez promítání negativních rozporů vůči slovanským národům a kultuře. Spolupráce s Anglií však přinesla další roztržky se Simrockem. Neshody nakonec vedly k přerušení spolupráce, k jejímuž obnovení došlo až během Dvořákova pobytu ve Spojených státech. Závěrečné životopisné oddíly se zabývají styky s Anglií, působením v Americe a posledním létům života. V souvislosti s přijetím místa v USA se Döge věnuje nejen jeho hudební a pedagogické činnosti, ale zabývá se také tím, jak na Dvořáka nový svět působil, jaká očekávání zde na něj byla kladena a jak se skladatele dotýkaly aktuální problémy americké společnosti. Vedle kulturních vlivů a zájmů to byla například hospodářská krize, která propukla v roce 1893 a zasáhla také mecenáše Národní konzervatoře hudby v New Yorku, na niž Dvořák vyučoval skladbu. Nějaký čas se jej tedy kvůli zpoždujícím se výplatám mezd dotýkala existenční nesnáze. Ty, ačkoliv se v průběhu třetího roku učení na newyorské konzervatoři srovnaly, kromě jiného přispěly k jeho rozhodnutí ukončit prodlouženou smlouvu dříve a vrátit se natrvalo do Evropy.

V další části knihy jsou otištěny Dvořákovy rozhovory pro tisk, rozsáhlý článek o Franzi Schubertovi a také výbor z jeho korespondence s Fritzem Simrockem. Ten odkrývá vývoj osobních vztahů mezi českým hudebním skladatelem a velkým německým nakladatelem a zároveň také umožňuje nahlédnout do obecné problematiky vztahů mezi autory a vydavatelskými domy v druhé polovině 19. století. Dögeho dílo uzavírá čtveřice esejů, přibližujících pohledy na Dvořákovu skladatelskou osobnost a způsob jeho kompoziční práce.

Kniha Klause Dögeho je po všech stránkách vydařeným dílem. Ačkoliv má parametry vědeckého díla s rozsáhlým poznámkovým aparátem, důležitými odkazy na prameny i s všeobecným rejstříkem, je napsána čtivým jazykem. Po faktografické stránce je kniha velmi přesná: jedinou vzácnou chybou je uvedení Lužanské mše D dur, objednané Josefem Hlávkou, jako díla pro sóla, sbor a orchestr (s. 177), přičemž tato první verze byla pouze s doprovodem varhan, neboť do malé soukromé kaple v Lužanech by se instrumentální aparát ani nevešel. Zmíněné dílo Dvořák instrumentoval až později pro londýnského nakladatele Novella, což je již správně uvedeno v poznámce pod čarou.

Nespornou zásluhu na podobě českého vydání má autorka překladu Helena Medková a muzikolog Jan Kachlík, jenž se ujal odborné revize knihy. Dögeho dvořákovská monografie je významným a kvalitním příspěvkem k osobnosti velkého skladatele i ke kulturnímu prostředí, v němž se pohyboval.

Lukáš Vytlačil

Jaroslava HOFFMANNOVÁ

Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin

Academia, Praha 2014, 557 s., 40 obr., ISBN 978-80-200-2341-4.

Na počátku byl přidělený úkol inventarizace osobního fondu Václava Novotného. Úkol přerostl v hlubší odborný zájem, ten v průpravné studii i dílčí edice, které po 18 letech završila monografie, jakých je o velkých postavách českého dějepiscetví jen nemnoho. Její tištěné podobě sice pomohl na svět ediční fond AV ČR, jinak však kniha vznikla bez jakékoli institucionální a finanční podpory. Autorce je to ke cti, pro jiné, kteří grantové projekty odbyli, důvodem k zamyšlení.

Jaroslava Hoffmanová prožila velký kus života mezi archiváliemi. Vyzná se v nich jako málokdo, umí je vytěžit, uspořádat i náležitě evidovat. Tak také postupuje ve své knize. Základní stavební prvky, pokud se nemýlím, měly v příští osnově své místo již ve stadiu heuristiky. Možných přesahů si byla předem vědoma, počítala s nimi, čtenáře proto ve směr nesměs neruší. Vše má v knize svůj řád, jen závěrečné shrnutí chybí, jako by ho ani nebylo třeba, neboť autorka své pojetí vtiskla jednak do zvolených citací, jednak do shrnujících soudů během výkladu. Jednu z těchto formulací čteme na s. 350: „Podle míry naplnění autorova úmyslu, nikoli podle představ jiných, by měla být posuzována a hodnocena jeho práce“. Z hlediska autorů by tomu tak mělo být, ti se však svou zveřejněnou prací začleňují do kontextu soudobého dějepiscetví. Historik prostě nese svoji kůži na trh ať již jako sólista či hráč orchestru.

Práme-li se, jaké cíle si Jaroslava Hoffmannová v monografii kladla, pak si je musíme sami doplnit v tom smyslu, že jí šlo o životopis se všemi atributy žánru. Výklad začíná ze široka popisem života v Ivančicích, kde se Václav Novotný narodil v rodině řídicího učitele v místní hlavní škole. Jeho otec byl zásadovým mužem. Když se nepohodl s německou většinou v místní školní radě a v obecním zastupitelství, přestěhoval se s rodinou do Českých Budějovic, kde působil na

českých školách. Také zde Češi a Němci od pradávna žili pospolitě. Příští historik tu pobýval od čtyř let, v Budějovicích vystudoval soukromé české gymnázium založené biskupem Jirsikem a po dva roky se denně vídával s Emilem Háhou, který byl v jejich rodině na bytě.

Autorka shromáždila mnoho údajů různé důležitosti, v nichž podmanivě vykreslila rodinné zázemí a sociokulturní prostředí města historikova mládí. Jako žena i jako autorka četných prací s feministickým zaměřením umí Jaroslava Hoffmannová postřehnout rodinné i přátelské vazby a vytáhnout na světlo dávnou zasuté střípky jinak dějinně nevýznamného dění. Tyto odbočky a drobné exkursy jsou přídatnou hodnotou knihy. Při čtení nepůsobí rušivě, v řadě kapitol však odvádějí pozornost od ústřední postavy. Zvláště to platí o XVIII. kapitole pojednávající o radostech a strastech rodinného života, kde se rozvláčně popisují osudy Václavových sester a jejich rodin. Obrazně vzato, autorka předkládá čtenáři jakousi koláž paralelních proužků vytvářejících z odstupu portrét hrdiny. Jako by Jiří Kolář rozstříhal Švabinského České jaro. Jde o postup hodný pozornosti, také však náročný pro zachycení postavy, neboť některé z dvaceti kapitol knihy působí jako dílčí studie.

Gymnaziálnímu a vysokoškolskému vzdělání je vyhrazena druhá kapitola. Čtenář v ní znovu ocení akribii, přímo úzkostnou, nikoli však malichernou snahu o zachycení přehlížených detailů, nevtíravé zaujetí postavou a tu i tam pohled ženskýma očima. Platí to pro celou knihu, a nebudu proto již tyto aspekty opakovaně připomínat. Právě tak vyzdvihují čirost jejího odborného slohu a pečlivost zpracování v celku i v detailu. Na druhé straně se nebudu držet řazení jednotlivých kapitol, neboť se zaměřím na hlavní rysy portrétu, jimiž autorka zachytila Václava Novotného jako čelného představitele českého dějepiscectví první třetiny 20. století. Tím zůstává v dějinné paměti především, i když jen už vlastního oboru. Připouštím, že to je na úkor institucionálních, biografických i genderových odboček, jejichž faktografický přínos nemohu v plném rozsahu sledovat.

Kdo a kdy vzbudil zájem Václava Novotného o historii? Jeho starší sestra Anna si povšimla, že Vašík si s oblibou četl v Zapově Kronice a že všechny udivoval znalostí letopočtů. Jirásek patřil na gymnázium k jeho nejmilejším autorům. Sám později vzpomínal, že spolu s jinými dával v Budějovicích okázale najevo své češství. Nosil čamaru, neúčastnil se však rvaček, k nimž mezi českými a německými studenty nezdědky docházelo. Jeho upřímné národovectví mu nebránilo přátelit se zejména s Bertoldem Bretholzem. Mínění autorky na s. 399 se mi jeví přesvědčivé: „Láska Novotného k českému národu byla zcela prosta nacionalismu a také antisemitismu.“

Víme-li, že se Novotný dlouhodobě zabýval výzkumem Husa a husitství, pak nás rovněž zajímají jeho konfesní postoje. Čeká nás však překvapení. Novotný vyrůstal v katolické rodině, matka byla bigotní věřící, otce pohřbíval budějovický biskup. Jejich syn si víru zachoval, podle autorky však rozhodně vlažnější než jeho matka. Otázkou je, zda i pro rodiče skutečně platilo, že jim katolické vyznání nezabraňovalo ctít Mistra Jana Husa (s. 401). Pro Novotného, jak se sám vyjádřil, byla rozhodující mravní stránka života bez ohledu na konfesijní příslušnost, „neboť náš vývoj směřuje k odcírkevnění vůbec, vždyť jest, třeba vycházel přímo z Husa, přece právě vývoj.“ Není proto divu, že ho i někteří jeho žáci a kolegové, včetně Rudolfa Urbánka, považovali za evangelíka. Patřím mezi pomýlené a s pokorou uznávám zaujetí autorky pro rodinný život. Přesto anebo snad právě proto, se mi vnučuje otázka, zda vnitřní uzrávání Václava Novotného nevedlo k hlubšímu odklonu od Říma. Znal se s Macharem, četl jeho Confiteor, měl blízko k Masarykovi i k Času. Poslední rozloučení s ním se před pohřbem žehem konalo ve velké síni tehdy nového, dnešního Strašnického krematoria. I to může být příznačné.

V letech 1887–1891 Václav Novotný studoval na filozofické fakultě české univerzity poměrně široký okruh oborů, které tehdy jako dnes neposkytovaly valné existenční vyhlídky.

Novotný se také neubráníl jistým pochybnostem o volbě fakulty, překonal je však a velice pilně si zaznamenával přednášky svých profesorů. Sám se považoval především za žáka Josefa Emlera a Jaroslava Golla, svou pozorností ho přesto nejvíce vyznamenal Antonín Rezek, jenž si ho ještě během studia vybral za jednatele Historického klubu, jehož sám byl předsedou. Pro Václava Novotného byl však podle autorky podstatný a rozhodující vztah s Jaroslavem Gollem, jemuž věnovala samostatnou třetí kapitolu.

Vzhledem k trvalému zájmu o Golla a jeho školu se Jaroslava Hoffmannová nemohla vyhnout připomenutí odjinud již známých poznatků. Většinou je však posunula do věcnější podoby, než mají převládající adorace velkého učitele a jeho neméně velkého žáka Josefa Pekaře. Ten, jak autorka jemně naznačuje, uměl využít svého vlivu na mistra, jenž měl něžné zalíbení v mladých mužích a chlapcích. Nelze však přehlédnout, že o rok mladší Pekař na sebe upozornil již 1890 článkem v Atheneu, že o tři roky později obhájil disertaci a roku 1897 habilitační práci. Rok nebo dva zpoždění nehrálo jistě velkou roli, Gollovi se to však nezamlouvalo a pro mnohé překvapivě si za spoluredaktora Českého časopisu historického vybral Pekaře, ačkoli tíha redakčních prací spočívala na Novotném. Zdá se mi, že Novotný si příliš nevěděl rady s vyhledáním samostatné cesty, i když posléze pílí a všezahrnující důkladností vytvořil rozsahem velké dílo.

Pět následujících kapitol (IV.-VIII.) Jaroslava Hoffmannová věnovala letům 1891 až 1907, které předcházely řádné profesuře na filozofické fakultě. Jak a z čeho si Novotný zajišťoval skrovnou existenci po absolutoriu, není z výkladu příliš zřejmé. Od listopadu 1891 byl pomocníkem Václava Vladivoje Tomka při archivních pracích pro Dějepis města Prahy, v Dražďanech provedl výzkum pro muzejní Diplomatař a ve školním roce 1895/96 působil jako suplent na reálném a vyšším gymnáziu v Křemencově ulici. Existenční jistotu mu přineslo až místo praktikanta v Místodržitelství v Praze, které nastoupil 1. prosince 1896. Přestože se o dva roky později habilitoval, na místo definitivního archivního koncipisty povýšil až v polovině roku 1903. Tehdy již měl za sebou bohatou publikační činnost včetně edice *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani*, kterou připravil jako zemský stipendista v Římě v letech 1898–1899. Pobyt v Římě, jemuž se dostalo zvláštní kapitoly, neskončil pro Novotného zvlášť příznivě. Vedle neshod se zemským archivářem Františkem Dvorským Novotný pocítil nelibost Gollovu. Jako nejednou v takových případech malichernosti a pomluvy postupně přerostly v hlubší vzájemné odcizení.

Se založením rodiny Václav Novotný nespěchal. Teprve v listopadu 1901, kdy mu bylo 32 let, si vzal o dva roky mladší Ludviku Františku Raflerovou, dceru správce velkostatku řádu maltézských rytířů v Dětenicích. Ze čtyř dětí tři synové v raném dětství zemřeli, vážné onemocnění překonala jen dcera Jiřina, příští právnička († 1950). Ludvika zajišťovala manželovi domácnost, sestavovala mu rejstříky a v případě potřeby opisovala jeho texty. Teprve kolem padesátky Novotný propadl spalující láске. Delikátní situaci zamilovaný profesor s pomocí rodiny zvládl. Autorka tuto epizodu podala decentně a snad ani nepátrala po jménu bujně krasavice ze Zemského archivu.

Složitou cestu Václava Novotného k profesuře autorka vylíčila s pomocí korespondence s jeho důvěrným přítelem Bohumilem Navrátilem. Novotný dosti těžce nesl Pekařovu závratnou kariéru i rychlý kariérní postup mladšího spolužáka Šusty. Když se teprve v říjnu 1905 stal mimořádným, pouze však titulárním profesorem, jediný z kolegů, který mu negratuloval, byl právě Jaroslav Goll. Není divu, že Novotný nepřispěl do sborníku k šedesátinám svého učitele, kterého si však ani později nepřestal vážit. Autentičnost výstižně zvolených citací napomáhá přesvědčivosti výkladu, a to nejen v této kapitole.

Devátá kapitola zahrnuje působení Václava Novotného na pražské univerzitě od jeho jmenování skutečným mimořádným profesorem pro obor českých dějin 1. října 1908 až do jeho smrti 14. července 1932. Řádným profesorem se stal o tři roky později (1911), děkanem ve studijním roce 1918/19. V obojím ohledu ho předběhli mladší kolegové, byl to však on, kdo se na počátku samostatné republiky podílel na přípravě zákona o Karlově univerzitě (Lex Mareš). V poměrně rozsáhlé kapitole jeden po druhém vystupují Novotného kolegové a žáci, každý se stručným biogramem a s naznačením přátelských nebo jiných vazeb či postojů. V tomto defilé čtenář ocení nejen cenné odkazy na archivní prameny a nejnovější literaturu, ale i prezentaci výpovědí, které nejsou Václavu Novotnému nakloněny. Jde tu, jak lze očekávat, zejména o výroky Josefa Pekaře, který sice považoval svého kolegu za dobrého člověka a dříče do úpadu, avšak za pracovníka bez ducha i talentu a s nedostatečnou tvůrčí koncepcí. Podle autorky je Pekařova výpověď o Novotném svědectvím o něm samém. Budiž, Pekařova neomalenost a všemurozumělství (tak se vyjádřil Kamil Krofta) tu bije od očí, současně však obsahuje postřehy hodné zamyšlení.

V recenzi nelze postihnout a zaznamenat bohatství údajů a poznatků, které v knize nalezneme. Jaroslava Hoffmannová např. vyzdvihla vstřícnost Václava Novotného k ženám, jejichž odborný vývoj s tehdy ještě dosti vzácným porozuměním podporoval na fakultě i mimo ni. V následujících pěti kapitolách (X.-XIV.) se postupně věnovala působení V. Novotného na dalších školách, zvláště na Státní archivní škole, jeho činnosti ve spolcích, vědeckých společnostech a komisích, dále veřejné činnosti přednáškové a výstavní, vztahům k lidem a místům mimo pražské univerzitní prostředí a v neposlední řadě i jeho zahraničním cestám a účasti na mezinárodních kongresech. S obdivem a uznáním čtenář sleduje, co vše autorka zjistila o kariéře a mnohostranné činnosti tohoto univerzitního profesora, byť s mnoha podružnými detaily, v nichž se místy stírá různá závažnost vztahů, korporací i aktivit. Nikoli snad proto, že by si jí autorka nebyla vědoma, nýbrž snahou o maximální vytěžení pramenných zdrojů. I pro biografii platí: *toute histoire est choix* (Lucien Febvre).

Třetím pilířem knihy je po výkladu o vysokoškolském studiu (II.-III.) a pedagogickém působení na pražské Filozofické fakultě (IX.) kapitola o historickém díle (XV.). Podle autorky Novotný „čistým“ pozitivistou nebyl, Gollova pozitivistická metoda mu byla pouze „výchozím prostředkem k rozvíjení kritické práce v oboru českých dějin“. To se mi zdá výstižné, stejně tak jako výrok samotného Novotného, který odhaluje Achillovu patu jeho pojetí historie: „Nic není nebezpečnějšího, než pokus řešiti složité zjevy historické jednoduchými formullemi, třeba je pojímati v celé jejich složitosti, hleděti ke všem okolnostem, které je podmiňovaly a při nich působily.“ Takhle totiž vypadají Novotného České dějiny, jsou jakoby otiskem všeho, co se mu podařilo zjistit. Historik se s tím nemůže spokojit, měl by se alespoň pokusit dobrat se pohledu na dějiny národních a jiných společenství z vyššího úhlu pohledu.

Po metodologické charakteristice, do níž zahrнула i příklon k Palackého koncepci starších českých dějin, autorka zdařile postihla hlavní témata historických prací V. Novotného od raných studií věnovaných husitství přes první dva svazky Leichterových Českých dějin (I.1–2) k monografii o Husovi a pokračování přemyslovské epopeje (České dějiny I.3–4). Tyto tematické okruhy se zčásti překrývají, zčásti doplňují s předchozími výklady o výuce, přednáškách či výstavách, což je nutno brát jako důsledek zvoleného kompozičního postupu. Vztahuje se to i k vyčleněným recenzím. Apriorní systémové rozčlenění látky je však na úkor postižení vývojové dynamiky historikova díla, jeho uzrávání i proměn postojů v měnící se době. Jen dobře poučený čtenář je s to složit paralelní dílčí chronologie do možného poznávacího a tvůrčího procesu, v němž např. kritické recenze na práci jinak orientovaných historiků měly nezanedbatelnou roli na konečné vyznění díla.

V případě edic, průpravných studií a monografií, které Václav Novotný věnoval Husovi, by bylo třeba více přihlížet k souběžné výzkumné i vydavatelské činnosti Václava Flajšhansa, Františka Michálka Bartoše a zejména Jana Sedláka. V tomto ohledu byl Novotný k jiným badatelům někdy obdobně nedůtklivý jako jeho věčný oponent Pekař. Dva tři momenty si tu zaslouží pozornosti. Úcta k Husovi byla sice součástí české nacionálně-emancipační vlny, zdaleka ji však nesdíleli ani všichni historici ani všichni vzdělanci. Příznačné jsou tu Novotného námitky na Pekařův slánský projev o Husovi z roku 1900 nebo výsledky studentské ankety z roku 1915, které autorka vhodně připomněla odkazem na studie Martina Kučery. Doménou, v níž Novotný vynikl, byly edice a zevrubné analýzy pramenů, jimiž také započal výzkum k Husovu životopisu. Dříve, než se dostal ke studiu díla, Václav Flajšhans začal v roce 1903 v závratném tempu vydávat Husovy sebrané spisy. České dějiny jako by Novotnému byly únikem od Husa. Mezitím se začal systematicky zabývat výzkumem literární pozůstalosti Jana Husa a jeho oponentů Jan Sedlák, jenž svoji přínosnou monografii s řadou cenných příloh stihl vydat k jubileu v roce 1915. Novotný se opozdil s prvním dílem své monografie o čtyři roky, přičemž neustále musel podstupovat konfrontaci se Sedlákovým dílem. K badatelské cti mu však slouží, že se v druhé polovině dvacátých let poctivě snažil vyrovnat s oživlou svatováclavskou tradicí. Jaroslava Hoffmannová tu více než aktuálně vyzdvihla jeho mínění, že Václav a Hus nestojí proti sobě a že pro jednoho není třeba se vzdávat druhého.

Na dochované kartotéky i knihovnu autorka sice upozornila, nepovažovala však za potřebné se jimi zabývat. Kartotéky, bez nichž si práci historika dříve nebylo téměř možné představit, někdy umožňují nahlédnout do historikovy dílny. Vzpomínám si, s jakým rozechvěním jsem před dávnými lety nahlížel do dokumentace Rudolfa Urbánka. Výpisky byly řazeny do obálek s charakteristikou díličího tématu. Ty, co jsem měl možnost prohlédnout, byly všechny využity a nacpány do textu nebo poznámek Věku poděbradského jako do tlačanky. Zíbrtova Bibliografie i jiné knihy z pozůstalosti F. M. Bartoše se zase vyznačují přípisky drobným úhledným písmem, jimiž nahrazoval kartotéku. Možná, že by nahlédnutím do kartoték V. Novotného např. vyšlo najevo, do jaké míry při psaní Českých dějin využíval *Jahrbücher der deutschen Geschichte*.

Ze soudobých ohlasů a poct (kap. XVI.) zaujme kritika českých dějin od Josefa Šusty, z poct vyčnívá udělení hodnosti rytíře francouzské Čestné legie. K vysokým oceněním ovšem patřilo i členství v Královské české společnosti nauk a v České akademii věd a umění, o nichž se více dočteme na jiném místě. Při své důkladnosti autorka v XVII. kapitole nazvané „Vzhled, povaha, názory“ neopomenula ani změnu barvy vlasů zestárlého profesora. Pokud jde o jeho povahu a názory, Jaroslava Hoffmannová důvodně odmítla mínění Dušana Třeštíka, že Novotný byl „loajálním poddaným mocnářství“, jehož by nenapadlo rebelovat ani v myšlenkách. Opak byl pravdou, alespoň roku 1917, kdy na rozdíl od Golla, Pekaře, Šusty a Bidla podepsal tzv. Manifest českých spisovatelů.

O radostech a strastech rodinného života V. Novotného (kap. XVIII.) zde již padla letmá zmínka. Jeho drobné i vážnější zdravotní potíže autorka vyčetla z dochovaných zápisníků a korespondence (kap. XIX.). Občasné záchvaty indispozice, jež byly v závěru jeho života projevem postupující sklerózy, sám rozpoznal. Vyličení pohřbu (podle Pekaře přišlo málo lidí), úryvky z nekrologů a jednání o převzetí redakce Českých dějin tvoří přechod k závěrečné XX. kapitole o současném hodnocení vědeckého díla Václava Novotného. To je podle autorky někdy dehonestující, jindy rozpačité, což však nic nemění na tom, že „Václav Novotný patří ke klasikům českého dějepisectví“. S tím lze plně souhlasit, oprávněné je též mínění, že Hus a husitství jako celoživotní téma Novotného ustoupilo jiným módním tématům.

Otázkou, co pro dnešní rozrůzněnou společnost bude znamenat Hus a jeho protestantství, autorka text své přínosné knihy končí. Následují ještě soupisy pramenů, literatury a dobře zvolených vyobrazení, ocenění si zaslouží i seznam přednášek Václava Novotného na filozofické fakultě, jeho publikované odborné práce, rozpis příspěvků jubilejního sborníku Českou minulostí a data úmrtí členů profesorovy původní a vlastní rodiny.

Zavírám knihu, z obálky na mne vzhlíží ušlechtilá tvář muže, jehož místo v panteonu českých historiků Jaroslava Hoffmanová nadlouho upevnila.

František Šmahel

Jiří KŘEŠŤAN

Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění

Praha-Litomyšl, Nakladatelství Paseka 2012, 569 s., ISBN 978-80-7432-253-2.

Jiří Křestán se badatelsky věnuje Zdeňkovi Nejedlému více než dvě desetiletí. Již v roce 1996 vydal zajímavou menší knížku o pojetí české otázky u Nejedlého,¹ poté však publikoval dílčí výsledky svého soustavného bádání především v konferenčních sbornících. Objemná kniha s podtitulem *Politik a vědec v osamění* tak přináší výsledky neobyčejně důkladného výzkumu a bez velkého přehánění můžeme rovnou říci, že antikvuje veškeré předchozí pokusy o souhrnné ztvárnění života a díla Zdeňka Nejedlého, a to nejen kvůli odlišným poměrům, v nichž vychází – vždýt např. Červinkova monografie o Nejedlém ze sklonku šedesátých let minulého století si podržela svou cenu i po roce 1989.² Křestánova práce ovšem rozsahem heuristiky či zohledněním obsáhlého okruhu bádání o problémech české vědy a politiky od konce 19. do počátku druhé poloviny 20. století jde výrazně dál než všechny dosavadní nejedlovské práce. Kniha si bezesporu zaslouží uznání, nemůžeme však proto přehlížet její slabší stránky.

Zastavme se nejprve u rozvržení práce. Otázka, jak psát biografii, představuje v posledních letech hojně diskutované téma metodologicky pojatých titulů. Každý historik si uvědomuje limity klasicky pojatých životopisů „od kolébky k hrobu“, čím je ale nahradit? Kolektivně sdílenou odpověď nemáme, přesto je třeba nad touto otázkou uvažovat. Knihu o Nejedlém sepsal autor přemýšlivý a filosoficky vzdělaný, přesto se poněkud překvapivě podobným úvahám vyhnul a zvolil tradiční formu. Život Nejedlého je tak představen v chronologickém sledu od narození a rodinných poměrů až po smrt a kratší kapitolo o druhém životě (jež by ovšem snadno vydala na celou knihu, zde autorovi nelze stručnost vyčítat). K textu jsou připojeny přílohy se základními životopisnými daty Nejedlého, rozsáhlá obrazová příloha, seznam bytů a domů, v nichž Nejedlý žil, šedesátistránkový soupis pramenů a literatury a jmenný rejstřík. V úvodu knihy se Křestán hlásí k hermeneutickému přístupu k minulosti, který propracoval Hans-Georg Gadamer, jeho přístup na následujících stranách knihy ale z postulátů Gadamerových prací vychází jen velmi volně (a v poznámkách nalezneme pouze odkaz na český překlad čtyř přednášek o problému dějinného vědomí, nikoli již na hlavní práci Pravda a metoda).³ Spíše než o hermeneutickém bychom měli hovořit o přístupu pozitivistickém, ale v dobrém slova smyslu:

1 Jiří KŘEŠŤAN, *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*, Praha 1996.

2 František ČERVINKA, *Zdeněk Nejedlý*, Praha 1969.

3 Hans-Georg GADAMER, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen 1960 (česky *Pravda a metoda. Nárys filozofické hermeneutiky I-II*, Praha 2010, 2011).

poctivě založené vyprávění, kde každý uváděný fakt je důkladně podložen, s kritickým zvažováním kauzálních souvislostí.

Křesťanův výklad ovšem nelpí striktně na zvoleném chronologickém podání a většina z kapitol zohledňuje některý z problémových okruhů, jež se váží k Nejedlého životu a působení. Jde tak o nosnou kombinaci narativního a problémového přístupu, jež je však poměrně náročná, neboť vybrané problémy zpravidla přesahují časové hranice kapitol. Lehce tak dochází k zpřetřhání podstatných souvislostí. Narativní a současně problémový charakter kapitol naznačují již jejich rozvedené názvy, např. „Kapitola druhá, ve které sledujeme první velké výboje mladého vědce 1905–1914“ apod., přičemž v rámci těchto velkých kapitol Křesťan výklad dále člení do podkapitol pojatých již spíše tématicky. Zůstaneme-li u zmíněné druhé kapitoly, dojde během výkladu o deseti letech předcházejících velké válce na otázky sporu o smysl českých dějin, polemik o českou hudbu, vydavatelskou praxi a vztahy Nejedlého k výrazným osobnostem české kultury prvých let 20. století, ale i na rodinný a milostný život.

Kupříkladu problematika výkladu („smyslu“) českých dějin ale provází v podstatě celé Nejedlého veřejné působení a během jeho života doznala jeho interpretace českých dějin řady změn, jak ukázal Křesťan v knize zmíněné úvodem recenze. V nejedlovské monografii již čtenář musí souvislosti dohledávat v různých kapitolách, třeba tu ovšem dodat, že hledání není nikterak složité a názvy tematických podkapitol zřetelně odkazují k hlavním problémovým otázkám, jež jsou spojeny s Nejedlého životem. Vedle uvedeného výkladu českých dějin jde především o jeho interpretace moderní české hudby a prosazování vybraných autorů, podílu na českém kulturním životě od *fin de siècle* do padesátých let 20. století, universitní působení a organizaci české vědy a v neposlední řadě samozřejmě o Nejedlého politické aktivity.

Pro naposledy zmíněný okruh přináší kniha asi nejvíce nových zjištění. Křesťan velmi detailně rozebral Nejedlého politické působení a přesvědčivě ukázal jeho cestu do řad členů komunistické strany i poněkud specifické postavení, které mezi nimi zaujal. Zejména poznatky získané v moskevských archivech podstatně obohacují nejen výklad o Nejedlého životě, ale také o situaci moskevské emigrace ve válečných letech.

V případě poválečného působení Zdeňka Nejedlého se Křesťan mohl opřít o množství dílčích studií, i zde ale snesl řadu nových postřehů k vývoji české vědy a politiky od konce čtyřicátých do počátku šedesátých let. Autor přesvědčivě ukazuje, že Nejedlého snahy o reorganizaci české vědy nebyly vedeny úsilím o prosté přesazení sovětského modelu do českých a slovenských poměrů. Nejedlý na jedné straně třímal prapor komunismu a pokroku, zároveň ale byl mužem tradice a ta měla vliv i na jeho představy o uspořádání vědeckých a kulturních poměrů, představy, které generačně mladší budovatelé světlých zítřků zpravidla nesdíleli. Nejedlý s nimi vedl spory, jež nežřídka nedopadly v jeho prospěch. Nelibě to nesl, svou nelibost však dával najevo jen v nejužším kruhu blízkých.

Autor nezapřel profesí archiváře a využil úctyhodný soubor nepublikovaných pramenů. Zejména korespondence a deníkové poznámky různých původců mu poskytly nejedno více či méně výstižné hodnocení Nejedlého a jeho aktivit, které pak s chutí citoval v textu. Použijme otřepané označení Nejedlého jako komplikované osobnosti: pasáže o jeho vztazích k ostatním lidem ukazují jak konzervativní lpění na jednou vytvořeném názoru a opečovávaní odkazu zemřelých (Aloise Jiráska, Bedřicha Smetany, J. B. Foerster), tak i nevyrovnané a vyhrocené postoje k současníkům v závislosti na momentální situaci. Srovnej např. Nejedlého výrok z května 1945 určený profesorskému sboru Karlovy university: „Nejsem krvelačný, ale doporučuji absolutní bezmilosrdenství“ (s. 321). Rozený polemik snad ani nechápal rozdíl mezi vyostřeným

soudem vyřčeným v odborném sporu a výrokem vynášeným s politickým aparátem za zády a v atmosféře odplaty za zločiny a ponížení okupace...

Psát o publikačně hyperaktivním autorovi je dosti komplikované. Nelze než s respektem ocenit Křestanovu knihu za pečlivost, s níž autor dokázal zohlednit sebedrobnější Nejedlého publicistické výstupy, resp. pozorné čtení se zřetelem k detailům vypovídajícím o způsobu Nejedlého myšlení. Nejde přitom o pouhé pročtení všech jeho prací, jež jdou do tisícovek, nýbrž i o porozumění problémům, o kterých pojednává autor psal. V případě Nejedlého tak jde o orientaci v historii, hudební vědě a české literatuře, tedy ve třech vědních oborech, jež se přes množství styčných bodů liší svými metodickými postupy a otázkami, jež si kladou.

Křestán podnikl obdivuhodnou heuristiku k osvětlení Nejedlého historických a muzikologických statí. Literárněhistorické publikace zůstaly mírně upozaděny, což je ale dáno i jejich místem v Nejedlého díle. Za heuristikou a kritikou však v knize pokulhává interpretace. Křestán na mnoha místech jen výstižně tlumočí Nejedlého myšlenky a upouští od jejich zasažení do širšího kontextu nebo od kladení kritických otázek. O kontext přitom autorovi zjevně šlo, jak je patrné z uvádění desítek a stovek doplňujících detailů. Místo načrtávání souvislostí a vystižení obecných charakteristik ale Křestán zůstal u těchto detailů – někdy zajímavých, někdy až únavných (kupříkladu výčty jmen signatářů různých dokumentů typu výzvy proti střelbě v obci Turja Pasika na Podkarpatské Rusi v roce 1932 apod.).

Je zbytečné rozepisovat se v recenzi o diskutabilním postavení Zdeňka Nejedlého v českých moderních dějinách a v české vědě, důležitější je otázka, jaký je vlastně „Křestánův“ Nejedlý. Autor nápaditě a výstižně vystihl problém ztotožnění pisatele s hrdinou biografie. Zejména v úvodních a závěrečných pasážích knihy předvedl svou sečtělou, a to nikoli pouze formální, na odiv dávanou znalost klasických děl, nýbrž schopnost jejich prožitku a promyšlení. Jak se ale zdá, zdánlivě banálním, ve skutečnosti dosti podstatným úskalím prací o Nejedlém, jemuž se nevyhnul ani Křestán, je podléhání „historkovité“ tradici. Snad každý zná nějaké anekdotické vyprávění o Nejedlém a nejen díky filmovému zpracování Hrabalovy knihy *Inzerát na dům*, ve kterém nechci bydlet je představa Nejedlého jako sebestředně senilní figurky hojně rozšířená v obecném povědomí.

Křestánovo vyprávění se nese v lehce ironickém odstupu a se zřetelem k literárním kvalitám textu, jak je nakonec patrné již z názvů kapitol. Právě úsilí o čtivost však nakonec autora vede zpět k Nejedlému historek a anekdot. Autor neopakuje ty známé, na jejich místo však uvedl mnoho jiných, zejména z pozdního období Nejedlého života (ilustrativně viz třeba s. 384–385 s historkami od stížností na „staré baby“, rozuměj sestřičky v nemocnici, kde byl Nejedlý hospitalizován, až po házení buráků v pražské zoo). Křestán přitom dokázal na jiných místech a menším prostoru postihnout vybrané rysy mnohovrstevnaté historické osobnosti, v úhrnu však tyto pasáže mizí za valem historek z druhé a třetí ruky, možná čtenářsky atraktivních, avšak s minimální vypovídací hodnotou.

Podané připomínky nic nemění na významu Křestánovy knihy. Ta nyní představuje základní monografii o Zdeňku Nejedlém a ve sneseném materiálu překračuje hranice biografie jedné osobnosti.

Tomáš Borovský

Výzkum a výroba výbušnin¹ patří nejen k významným oblastem moderní průmyslové chemie, jako efektivní téma jsou však rovněž lákavé pro řadu laiků.² Proto zůstává záhadou, proč této oblasti nebyla dosud věnována výraznější odborná pozornost. České země mají za sebou v tomto ohledu dlouhou a zajímavou historii (vzpomeňme třeba jednu z prvních evropských dynamitek v Zámkách u Prahy³ nebo poválečný výbuch Hájkovy továrny na pyrotechniku v nedalekém Přemyslení/Zdibech) a přispěly k ní celou řadou inovací – mezinárodně proslulým Semtexem počínaje a méně efektivními ale neméně důležitými patenty v oblasti výroby a zpracování nitraminů konče. Příznačně proto i Meyerova encyklopedie výbušnin mezi šesti „hlavními jazyky“ v této oblasti uváděla vedle angličtiny, němčiny, franštiny, španělštiny a ruštiny také češtinu, v době svého vydání ovšem již poněkud anachronicky.⁴

Prakticky jedinou badatelkou, která se dějinám českého výbušinářství věnuje dlouhodobě, je královéhradecká docentka Marta Kohárová: počínaje nepublikovanou disertací *Dějiny Explosie, čl. akciové továrny na látky výbušné 1919–1939* z roku 1988, jejíž upravené knižní vydání bylo zbaveno hlavně odkazů na vykořisťování semtínských dělníků,⁵ přes řadu článků⁶ až po současnou, alespoň svým názvem obecnější a rovněž šířeji dostupnou knihu s chytlavým titulem *Výbušné výbušniny*. Potíž je v tom, že Kohárová ve všech svých publikacích opakuje prakticky totéž: horizont své kandidátské práce překročila novým výzkumem či interpretacemi jenom minimálně. České výbušinářství je tak ke škodě věci redukováno na meziválečné období, druhou světovou válku a pár poválečných let, jakoby nemělo dlouhou a významnou dřívější (i pozdější) historii. V tomto rámci se autorka omezila prakticky pouze na průmyslovou výrobu, jakoby neexistoval výbušinářský výzkum (ve sledovaném období Cyrill Krauz na české technice v Brně a později v Praze a řada výzkumných a vývojových pracovníků v podnicích – např. F. Blechta, J. Jansa, J. Seifert) a různé typy uplatnění výbušnin v praxi.

- 1 Přestože pravidla českého pravopisu dlouhodobě připouštějí obě možnosti, ve výbušinářství se už před řadou dekád ustálila praxe, že oboroví pracovníci zásadně užívají termín „výbušiny“ (příp. dnes stále častěji obecnější „energetické materiály“), ponechávajíce slovo „výbušniny“ laikům. Zůstává otázkou, proč na to autorka recenzované knihy čtenáře alespoň neupozornila.
- 2 Výsledkem je celá řada zkreslených informací publikovaných v nejrůznějších médiích, stejně jako rádooby odborné kompilace pochybné hodnoty. Z poslední doby srov. např. Vladimír PITSCHMANN, *Šamani, alchymisté, chemici a válečníci. Kapitoly z dějin chemických, toxických a zápalných zbraní*, Praha 2010.
- 3 Dnešní pojmenování již pražské ulice je v Zámcích.
- 4 Rudolf MEYER, *Explosives*, Weinheim 1981; v poválečném období se z východního bloku kromě Sovětského svazu ve výzkumu a výrobě výbušnin výrazněji uplatnila především polská výbušinářská škola.
- 5 Marta KOHÁROVÁ, *Monopolní výroba výbušných látek v Československé republice, Česko-Slovensku a Protektorátu Čechy a Morava 1918–1945*, Pardubice 2002.
- 6 Např. Marta KOHÁROVÁ, *Semtínská Explosia za nacistické okupace*, in: Studie VŠP v Hradci Králové 1993, 2/1, s. 43–66; TÁŽ, *Monopolní výroba výbušnin v Československé republice 1918–1938*, in: Československo 1918–1938, Osudy demokracie ve střední Evropě I., Praha 1999, s. 363–367; TÁŽ, *Československá akciová továrna na látky výbušné, Explosia. Monopolní výroba výbušnin na území českých zemí a Slovenska do roku 1945*, in: Historie chemického průmyslu, Praha 2000, s. 17–30 ad.

Nadto je třeba si uvědomit, že od roku 1924 měla semtínská Explosia⁷ zákonný monopol na výrobu výbušnin v Československu (166/1922 Sb. a n.), fakticky tedy jde o dějiny jediného podniku.⁸ (Autorka sice výčtově registruje několik udělených výjimek: výrobu třaskavin v Sellier & Bellot Praha, resp. později ve Vlašimi, a ve zbrojovkách Vsetín a Považská Bystrica, výrobu zápalnic v Chrástu a Velvarech, avšak hlouběji se jim nevěnuje, stejně jako postupnému zániku dřívějších výbušninářských výroby v Českých Velenicích, Nové Olešce, Prešpurku/Bratislavě, Radvanicích, Ústí nad Labem, Trenčíně, Veverské Bitýšce či Zámkách, nebo zbrojním a pyrotechnickým továrnám stojícím mimo monopol Explosie: Roth Bratislava, Sellier & Bellot Praha/Vlašim, Státní závody municiční Polička, Škoda Plzeň atd. Kromě Zámek po roce 1924, tehdy už v péči firmy Ing. Františka Janečka, šlo o chemicko-pyrotechnickou společnost s ručením omezeným B. Hájk v Praze-Vršovcích a později v Přemysleni, a o pyrotechnický závod Karla Schotáka v Radíkově u Olomouce.) Je logické, že Explosia si publikaci vlastních dějin v minulosti sponzorovala,⁹ méně zřejmé je už to, proč autorka znovu opakovala dávno známé skutečnosti v rámci populární knižnice Dějin a současnosti. Čtenáři i téma by zasluhovali mnohem komplexnější zpracování, které se níže pokusím alespoň načrtnout.

Recenzovaná kniha je rozdělena na tři hlavní kapitoly, pojednávající o výbušninářském průmyslu, respektive Explosii v období od první světové války do velké hospodářské krize, před druhou světovou válkou a v jejím průběhu.¹⁰ V jejich rámci jsou pak obsáhle a nepochybně kvalitně zpracovány organizační a ekonomické dějiny podniku, výstavba jednotlivých výroby a jejich problémy, havárie a v neposlední řadě záležitosti týkající se postavení a sociálního zabezpečení dělníků i vedení podniku. Firemní dějiny Explosie jsou tak dovedeny až do poválečného znárodnění, často za pomoci zajímavých a/nebo ilustrativních detailů, zejména z oblasti „politického krytí“ velice specifické firmy (včetně válečného protektorátu Reichswerke Hermann Göring). Jak už ale bylo řečeno, dějiny Explosie nevyčerpávají ani československý výbušninářský průmysl v meziválečném období, natož historii explosiv obecně. I pokud bychom tato omezení přijali, autorka se prakticky nezmiňuje o záležitostech chemie a chemické technologie výroby. Neuvádí, z jakých surovin a jakými výrobními postupy byly jednotlivé výbušiny zhotovovány, ani proč při obvykle širší paletě možností byly zvoleny právě tyto, nakolik byly ve své době

7 Pro přesnost dodejme, že podnik původně nesl název Československá akciová továrna na látky výbušné a neoficiální označení Explosia si dal do názvu teprve v roce 1934.

8 Kohárová se přitom nedostala dál než k opakování základních informací C. Krauze, jakoby v této oblasti žádný samostatný výzkum ani nerealizovala (srov. Cyrill KRAUZ, *Chemický průmysl organický*, in: Československá vlastivěda, díl IX. Technika, Praha 1929, s. 378–392, zde s. 385–387; obšírněji TÝŽ, *Průmysl výbušnin a dusíku v našem státě*, Časopis československých inženýrů (Technický obzor) 33, 1925, s. 219–223; Cyrill KRAUZ – Josef SEIFERT (ed.) a kol., *Technologie výbušnin*, Praha 1950). Kohárové unikly i některé podstatné tituly, kromě chemických a technologických výkladů obsahující také informace z dějin výbušninářství: především Josef SEIFERT, *Výbušiny. Stručný nástin výroby, složení, vlastností, použití a zkoušení výbušnin s teoretickým úvodem*, Praha 1926; Tadeusz URBAŃSKI, *Chemie a technologie výbušnin I.–III.*, Praha 1958 (český překlad doplněný D. Jakešem a Z. Doleželem).

9 Kromě knihy uvedené v pozn. č. 5 srov. Marta KOHÁROVÁ, *Dějiny Explosie v období 1919–1945*, Pardubice 1992.

10 Rozdíl oproti *Monopolní výrobě výbušniných látek* je jen v tom, že tam byla nyníjší první kapitola rozdělena na dvě – z hlediska firemních dějin patrně účelněji. Naopak přetrvávající dělení na předkrizové a pokrizové období, které je dědictvím autorčiny disertace, lze zdůvodnit jen těžko: Explosia nebyla krizí výrazněji poškozena a předválečná konjunktura vojenské techniky naopak umožnila v podstatě kontinuální růst.

užívány v mezinárodním měřítku a jakými technologickými inovacemi k nim přispěli českoslovenští vědci a inženýři. Stejně skoupá je Kohárová i při výkladu o uvádění výrobků Explosie do praxe: jaké výbušiny a jak se uplatnily ve zbrojní výrobě, v hornictví a dalších průmyslových odvětvích, nebo třeba při relaxaci (lovecká munice, pyrotechnika).

Výbušné výbušniny jsou ve výsledku zcela „nevýbušnou“, velmi málo objevnou a na pouhý dílčí výsek problematiky omezenou popularizační prací,¹¹ z jejíhož zorného pole leckdy vypadlo to, co by na daném tématu bylo nejzajímavějším. Měly-li by být dějiny českého (československého) výbušinářství uchopeny komplexněji, od svých počátků v prvních prachárnách v 15. století (nebo od zavedení moderních výbušin ve druhé polovině 19. věku) do současnosti, měly by zahrnovat přinejmenším tři až čtyři odlišné, na sobě však závislé okruhy: (1.) základní a aplikovaný výbušinářský výzkum realizovaný prostřednictvím vysokých škol¹² a průmyslu;¹³ (2.) výrobu výbušin včetně její chemické a technologické stránky, a to v rámci všech existujících podniků a jejich vazeb na chemický průmysl obecně;¹⁴ (3.) různé typy, možnosti a omezení používání výbušin ve vojenství, báňské činnosti, průmyslu, zemědělství a v dalších oblastech;¹⁵ a snad i (4.) veřejný diskurs o výbušinách a jejich (zne-)užívání a jeho vliv na výbušinářskou legislativu a praxi, jež legislativní omezení nezřídka značně překračovala. Ačkoli ve všech těchto aspektech české výbušinářství nebylo a není ve světovém měřítku nikterak marginálním, autorka recenzované knihy je omezila na malou část druhé z nich – ke škodě věci i čtenářů.

Zdeněk R. Nešpor

-
- 11 Popularizačnímu charakteru publikace má sloužit přiložený Slovník základních odborných pojmů (s. 243–245), který se však kromě poněkud chaotického a svévolného uspořádání vyznačuje také řadou věcných chyb: např. „1,3,5-trinitro-1,3,5-triazacyklohexon“ místo správného „1,3,5-trinitro-1,3,5-triazacyklohexan“ (s. 244; jde o nomenklaturní označení hexogenu, totéž v případě oktogenu), „kyselina styfrová“ namísto „kyselina styfnová“ (s. 245).
  - 12 V „pokrauzovském“ období šlo o specializaci a později katedru Technologie zvláštních výrob VŠCHT Pardubice (dnešní Ústav energetických materiálů FCHT Univerzity Pardubice) a dočasně i o Vojenskou technickou akademii Antonína Zápotockého v Brně.
  - 13 Nejvýznamnějším, byť rozhodně nikoli jediným subjektem byl po druhé světové válce Výzkumný ústav průmyslové chemie v rámci VCHZ Synthesia Pardubice, který se vzdor svému názvu nezabýval ničím jiným než výzkumem a vývojem výbušin, a dlouho vydával i shodně orientovaný supertajný interní časopis Průmyslová chemie. Autor této recenze se přitom může pochlubit tím, že se mu jej podařilo „propašovat“ i do dějin české sociologie (srov. Zdeněk R. NEŠPOR, „Šedá zóna“ v *éře tzv. normalizace: Dům techniky ČSVTS Pardubice v dějinách české sociologie*, Sociologický časopis/ Czech Sociological Review 50, 2014, s. 107–130, zde s. 118).
  - 14 Jako příklad uveďme málo známou „externalitu“ Nobelovy zámské dynamitky – Schramovu továrnu na (hnojivo) superfosfát, která byla vybudována výlučně kvůli nezbytné konverzi odpadních kyselin při výrobě nitroglycerinu. Technologický pokrok výroby účinné složky dynamitu, který redukoval produkci odpadní kyseliny, vedl později k přesunu továrny do Lovosic, kde byla zřízena samostatná výroba kyseliny sírové.
  - 15 Srov. např. Mirjam ČECH, *Použití výbušin v lesnictví a zemědělství*, Praha 1971. Kromě běžně představitelných forem použití výbušin je třeba upozornit kupř. na jejich (možné) využití při tváření a zpevňování kovů, čištění vodních toků ad.

Milena Šimsová úctyhodným způsobem a v obdivuhodné míře dostává svému záměru představit širší obci čtenářů děje spjaté s českým protinacistickým odbojem. Mohli jsme z této oblasti číst nejprve soubor dokumentů o odbojové činnosti a věznění křesťansko-sociálního publicisty a filosofa Masarykova okruhu Jaroslava Šimsy z let 1940–1945, který pod názvem *Úzkost a naděje* uspořádala spolu se svým manželem Janem Šimsou.¹ Širší záběr měla kniha o evangelících v čase druhé světové války z roku 2003.² Zánrově se blízkostí k beletrii těmto spíše dokumentárním publikacím vymyká vyprávění o zápasech a obětech Akademické Ymky v letech 1938–1945 s biblickým (apokalyptickým) názvem *V šat bílý odění*.³

Milena Šimsová tak – s vynuceným odstupem, daným persekucí chartistické rodiny – zúročuje svou kompetenci historičky: studovala na Masarykově univerzitě pomocné vědy historické a orientovala se tudíž ke středověku. Od jejího medievistického diplomového tématu není však tak daleko, jak by se zdálo na první pohled, k její současné práci historika novověku: je-li diplomatika, již se věnovala jako studentka pod vedením profesora Jindřicha Šebánka, prací s dokumenty, činností ediční, regestovou, komentující, je právě to historiografická metoda Mileny Šimsové: její knihy jsou většinou komentovanými soubory dokumentů.

Namnoze, ač nikoli výlučně, stojí ve středu jejího vyprávění a jejich reflexí osobnost Jaroslava Šimsy. Můžeme tedy mluvit také o prosopografii, která se v posledních dvou desetiletích realizuje v české literatuře (na pomezí beletrie a historiografie) zejména memoárovou literaturou. Kniha *Svět Jaroslava Šimsy* podává hrdinův život od raného dětství do zralých let dospělosti – v tom má k memoárům blízko. Vzdluje se však od tohoto žánru zásadně tím, že nevypovídá pouze o tom, co autor říci chce, ale odhaluje i to, co by rád zamlčel. Zatímco memoárová literatura bývá subjektivní, často až egocentrická, zde leží centrální osobnost vydána na pospas dokumentům, jež po sobě zanechala. Na druhé straně je však tento Šimsův dokumentární životopis memoárům kromě jiného blízky tím, že je (v dané souvislosti lhostejno, zda subjektivním nebo objektivnějším) svědectvím nejen o historii, ale také – a mnohdy především – o kulturní historii své doby. To platí hlavně pro první dva oddíly recenzované knihy, sahající do roku 1939.

Forma historické narace, střídání textu a autorských komentářů, jakou Milena Šimsová zvolila i zde podobně jako u svých předchozích knih, má svá úskalí. Jsou dvojího druhu. Ta první vyvstávají zejména v první části knihy. Navzdory mimořádně přitažlivému materiálu, který se zde reprodukuje, je kapitola I. (1900–1929) čtenářsky náročná, neboť komentáře vyrušují z četby dokumentů, a naopak, dokumenty nedovolují čtenáři dojít k ucelenému obrazu podáváného děje. Také je zde několik kusů ze Šimsovy korespondence, které mají svým soukromým, až intimním, rázem význam spíše pro rodinu než pro širší čtenářskou obec. To, že byly do souboru

1 Jan ŠIMSA – Milena ŠIMSOVÁ (edd.), *Úzkost a naděje: dopisy, sny, události, traktáty 1940–1945, Jaroslav Šimsa* [vzpomínky a výňatky z písemností vzniklých ve vězeních a v koncentračním táboře vybrali, seřadili a doplnili spojovacím textem, vysvětlivkami a poznámkami Milena a Jan Šimsoví], Praha 1969, 2. rozšířené vydání Benešov 2003. Německá verze: *Angst und Hoffnung: Briefe, Träume, Ereignisse 1940–1945, Jaroslav Šimsa*; mit einem Vorwort von J. B. Souček und kurzem Lebenslauf J. Šimsas von M. Šimsová; Benešov 2003.

2 *Prošli jsme v jeho síle: evangelíci v čase druhé světové války*, uspořádala Milena Šimsová, Praha 2003.

3 Milena ŠIMSOVÁ, *V šat bílý odění: zápasy a oběti Akademické Ymky 1938–1945*, Benešov 2005.

zařazeny, je poněkud sporné. Ale právě jen „poněkud“: na druhé straně totiž tyto texty a komentář slouží poznání „petite l'histoire“, máme tedy před sebou kombinaci dějepisu všedního dne s historiografií velkých událostí kultury a politiky první Československé republiky. Druhé úskalí spočívá v chronologii: děje toho kterého období jsou občas doprovázeny dokumenty o mnoho mladšími, Šimsovými žaláři texty, a tak se čtenář občas ocitá v nejistotě, o které době je v knize aktuálně řeč; domnívám se však, že tomuto úskalí se autorka knihy vyhnout ani nemohla, vyplývá to z její vypravěčské techniky.

Že je kniha dílem profesionálky–historičky, je zřejmé z aparátu. Pokud by čtenář u jednotlivých dokumentů postrádal údaj o jejich dochování a provenienci, dozví se vše potřebné jednak v závěru Úvodu (s. 11), kde Milena Šimsová sděluje, co vše dosud česká historiografie z daných období nemá a které zdroje jí při práci chyběly. Zejména však lze v této otázkce odkázat na Ediční poznámku (s. 617), kde je vyloženo, na čem je Šimsovův životopis založen a kde najdeme prvořadě důležitý odkaz k „podrobnému soupisu dochovaného materiálu, publikovaných vzpomínek a dosavadního historického zpracování“, uveřejněnému ve zmíněné knize V šat bílý oděný, kde tento soupis zabírá celých deset stran.

Ediční poznámka dále informuje, že „písemná pozůstalost Jaroslava Šimsy je uložena v Národním archivu v Praze“. „Citované texty“ jsou na s. 593–595 uvedeny v seznamu, který umožňuje aspoň částečnou orientaci v provenienci a uložení textů, pokud jsou v knize citovány bez těchto údajů. „Několik věcných poznámek“ obsahuje vysvětlivky méně běžných výrazů a pojmů, o nichž je v knize na více místech řeč, následuje nezbytný Seznam užívaných zkratk, po něm jmenný rejstřík a již zmíněná Ediční poznámka.

Za celý obsáhlý životopis a za Závěr knihy (ten čteme na s. 565–569) umístila vydavatelka–autorka Úryvky z dopisů, projevů a vzpomínek přátel, chronologicky (s výjimkou vzpomínky Boženy Komárkové, Eugena Zeleného, Viktora Fischla a Samuela Vernerera) upořádané z období let 1945 do 1989. Následuje záznam (opis rukopisu z roku 1942) Jaroslavovy manželky Marie Šimsové, dokládající Šimsovy přátelské i profesní kontakty s německými osobnostmi.

Čteme-li knihu takříkajíc jedním dechem, což si zaslouží obsah sám i jeho vypravěčka, vnímáme hranici, ač zjevně není zamýšlená, mezi prvními dvěma obsáhlými kapitolami (do roku 1939) a kapitolou třetí. Z oněch dvou prvních dobře rozumíme tomu, proč se kniha nejmenuje třeba „Jaroslav Šimsa – život (a dílo)“, ale „Svět Jaroslava Šimsy“. Nemůže být totiž řeč jen o životních osudech protagonisty, ony jsou spjaty s kulturním, politickým, sociálním a náboženským děním své doby: nejenže jsou s ním spjaty a na jeho osudech výstižně ilustrovány, Šimsa je do značné míry sám tvoří nebo aspoň spoluvytváří. To platí o českém skautingu, o Lize lesní moudrosti, o akademické Ymce, o Křesťanské revui, o předválečném vývoji českého protestantismu a českého křesťanství vůbec, o mírových snahách a pacifismu, i o mnohém dalším a detailnějším.

Tam všude se Šimsa setkával s dalšími vůdčími osobnostmi politiky, kultury a náboženské scény: není to zdaleka jen T. G. Masaryk, s nímž bývá v obecnějším povědomí Šimsa spojován nejčastěji (s pochopitelnou chybou, jíž bývá považován za Masarykova knihovníka: s. 164 – „...To neodpovídá. Byl na Hradě zaměstnán jako smluvní úředník“). Největší vliv měl na Jaroslava Šimsu Emanuel Rádl, jemu a Šimsovu vztahu k němu je v knize vedle stálého zřetele a častého výskytu jeho jména věnována samostatná kapitola (s. 167–178). Setkáme se zde se známými jmény: s Josefem Luklem Hromádkou, Přemyslem Pittrem, Boženou Komárkovou, Janem Blahoslavem Čapkem, s Janem a Františkem Laichterovými, F. X. Šaldou, Ferdinandem Peroutkou a Václavem Černým, s Janem Blahoslavem Kozákem, Otakarem Odložilíkem, Josefem Pekařem, Janem Uhrem, Františkem Žilkou, Zdeňkem Nejedlým, s Josefem

Bohumilem Součkem, Stanislavem Kostkou Neumannem i s Vítězslavem Nezvalem, a ovšem s mnoha dalšími.

V těchto dvou velkých kapitolách je tedy představen Šimsův život, zrání a působení v nazačeném širokém kontextu. Už zde poznáváme Šimsu jako důsledného a k osobní oběti hotového zastávce poznané pravdy (podivuhodná paralela k Janu Husovi), křesťana, pokládajícího mír za jednu z nejvyšších hodnot, rozhodného pacifistu, člověka s reflektovaným a politicky uplatňovaným sociálním citěním. Jaroslav Šimsa byl přesvědčený sociální demokrat a v některých fázích svého vývoje neměl daleko ke komunismu, i když program této strany nikdy nepřijal a zejména později, ve vězení, mu s komunistickými spoluvězni dobře nebylo a měl k nim zásadní výhrady (s. 482, 487). Ovšem nejen v textech, jež o něm byly napsány v šedesátých letech 20. století (v knize jsou reprodukovány) a jež bychom mohli mít za poplatné rétorice a autocenzuře své doby, ale i ve vlastních dokumentech Šimsových je zjevná jeho levicová orientace. Za pozornost mimo jiné stojí i jeho respekt k vývoji sovětského socialismu ve třicátých letech.

I v tomto ohledu je zajímavé a průkazné, čeho z beletrie si Šimsa zvláště vážil a k čemu doporučoval ve svém Vánočním traktátu o čtení knih, který napsal v Dachau koncem roku 1944. Hlavně byl ovšem překladatelem knihy Leonharda Ragaze *Od Krista k Marxovi – od Marxe ke Kristu*,⁴ která se hojně četla v českém předválečném, ostatně ještě i poválečném protestantismu. O osobních kontaktech Akademické Ymky s tímto švýcarským bohoslovcem, zakladatelem teologie náboženského socialismu, mluví recenzovaná kniha několikrát.

Třetí kapitolou se ocitáme v okupovaném Československu, vnímáme vpád nacismu s jeho ohavnou politickou doktrínou i praxí, dozvíme se o Šimsově odbojové činnosti, o jeho zatčení, věznění, soudu a pak o koncentračním táboře. Jak jsem již napsala, mezi touto kapitolou a dvěma kapitolami předešlými vnímám předěl, je to však spíše vjem čtenářský, vlastně subjektivní. Snad že se nyní čtenář pohybuje na jistější půdě, ví, o jaké situaci je řeč, neboť o okupaci, odboji a jeho hrdinných tragických následcích má aspoň přibližnou představu. Navíc mnohé, čím procházel a čím žil protagonista knihy do roku 1939, se při četbě této velké kapitoly jeví jako příprava.

Na základě této kontinuity také čtenář lépe porozumí kvalitě meziválečného českého duchovního a intelektuálního života. Bude žasnout nad pevností Šimsových postojů i nad pevností těch, kteří sdíleli jeho osud, ať je o nich v knize řeč nebo ne. Bude mu líto jeho touhy po rodině, po manželce, po dětech, s dojetím bude pozorovat, jak se (čtenář už ví, že marně) na shledání s nimi se všemi těší a jak v takové shledání, dokonce brzké, nejen doufá, ale pevně věří. Je to dramatický motiv, který by dobře vynikl v beletrii, je však ještě naléhavější a přesvědčivější takto, v této literatuře faktu. Nad hranicemi lidských sil se jeví to, jak Šimsa v extrémních podmínkách vězení a zejména pak koncentračního tábora působil, co vše takto na blízko i na dálku dělal pro své spoluvězně a prostřednictvím své ženy Marie pro jejich rodiny doma, na co vše myslel a co vše plánoval pro budoucí dobu svobody.

Převaha materiálu, který Milena Šimsová zpřístupňuje v této kapitole, totiž vězeňská korespondence, vznikla v extrémních podmínkách. Je těžko představitelné, s jakým rizikem a nasazením se dopisy a texty – mimo těch povolených a cenzurovaných oficiálně vězeňskými správami – dostávaly ven a zase zpět a že se posléze většina těchto textů dochovala a našla (ač v dopisech své ženě Marii Šimsa adresátka opětovaně vybízel, aby korespondenci páčila).

⁴ Leonhard RAGAZ, *Von Christus zu Marx – von Marx zu Christus: ein Beitrag*, Wernigerode 1929. České vydání: Leonhard RAGAZ, *Od Krista k Marxovi, od Marxe ke Kristu: příspěvek k tématu*; přeložili Jaroslav Šimsa a František Linhart; úvod Josefa Macka, Praha 1935.

Úvod ke knize napsal filozof Erazim Kohák, jehož křesťanský humanismus je blízký stařecké víře a nadějí Jaroslava Šimsy, ale který je také synem Šimsových přátel a spolupracovníků v Ymce Miloslava a Zdislavy Kohákových, o nichž v knize padá nejedna zmínka.

Vedle této předmluvy ráda odkazují také ke Studii o Šimsovi z pera jeho přítele, tentokrát teologa, J. B. Součka, uveřejněné jako úvodní text v obou vydáních Úzkosti a naděje a k Předmluvě Jaroslavova syna Jana Šimsy ke druhému vydání Úzkosti a naděje. Jan Šimsa zde říká: „Profesor J. B. Souček původně zamýšlel v úvodní studii srovnat vyvrcholení duchovního vývoje Jaroslava Šimsy s myslitelským dozráním Dietricha Bonhoeffera, německého křesťanského myslitele, odbojáře a vězně, který byl popraven o Velikonocích roku 1945. Filozof Jan Patočka Šimsovi označil za českého Bonhoeffera a zdůrazňoval, že jsme dlužní úplné vydání jeho spisů i kritické zpracování životního díla. Historik Amedeo Molnár doporučoval vydat kriticky vězeňské písemnosti všechny.“ Cituji zde tento text, ač nepochází přímo z recenzované knihy, protože obsahuje dvě výzvy. První, k hlubšímu studiu hluboké spřízněnosti a vzájemné komplementarity odkazu Bonhoefferova a Šimsova, je výzvou jak pro teologa, tak pro historika. A druhou je Molnárova pobídka ke kritickému vydání Šimsových vězeňských písemností (což by byla – a snad jednou i bude – vzhledem ke způsobu dochování těchto textů nadmíru náročná práce), která je vzkazem historikům a filologům, bohemistům, případně i germanistům. Patočkova výzva ke kritickému zpracování Šimsova životního díla je podle mého názoru naplněna právě vydanou knihou Mileny Šimsově.

Jana Nechutová

Christian INGRAO

Believe and Destroy. Intellectuals in the SS War Machine

Z francouzského originálu *Croire et détruire* (Paris, Editions Fayard 2010)

přeložil Andrew Brown.

Cambridge-Malden, Polity Press 2013, 399 s., ISBN 978-0-7456-6026-4.

Christian Ingrao, od roku 2008 ředitel Institutu soudobých dějin na pařížském Centre national de la recherche scientifique (CNRS), sleduje na příkladu osmdesáti vysokoškolsky vzdělaných příslušníků SS – především pak kádru Sicherheitsdienstu (SD) – roli intelektuálů v represivním aparátu nacistického Německa a zejména pak při plánování a realizaci genocidy na okupovaných východních územích od června 1941.

Ingrao se pojetím tématu vymezuje vůči dosavadní historiografii zaměřené na pachatele holocaustu – na jedné straně vůči přílišnému zaměření na instituce, na straně druhé pak vůči spekulativnímu, psychologizujícímu vykládání motivace pachatelů. Podle Ingraa bylo pro členy sledované skupiny přijetí nacistické víry „otázkou nadšení spíše než politického kalkulu.“ Proto je podle něj při hledání motivace jejich jednání nutné zaměřit se na nacismus jako věroučný systém, k jehož zkoumání jsou nevhodnější metody sociální antropologie. K pochopení hlubších zdrojů nacistické víry – fenoménu jako je nadšení, utopie, úzkost, zoufalství a nenávisť – si totiž podle Ingraa nelze vystačit s metodologickými nástroji vycházejícími z politologie a sociologie jako základních konceptuálních zdrojů německé historiografie daného období.

Kniha je rozdělena do tří částí. První z nich se pod titulem „Němečtí mladí muži“ zaměřuje na trauma porážky v první světové válce a na příkladem členů sledované skupiny pak na způsob, jakým se jejich generace s tímto traumatem (ne)vyrovnala. Pozornost je věnována univerzitnímu prostředí, kde členové skupiny zahajovali své profesní dráhy a zapojovali se do aktivistických

sociálních sítí, posléze přímo do nacistického hnutí. Ve druhé části nazvané „Připojení k nacistům jako závazek“ autor nejprve zkoumá nacismus jako „věroučný“ systém a následně se zaměřuje na mechanismy verbování a využívání akademiků ze strany nacistického hnutí, přičemž dokládá klíčovou roli SD v tomto procesu. Třetí část („Nacismus a násilí: kulminace v letech 1939–1945“) se detailněji věnuje ideologickým základům politiky „životního prostoru“ a eliminační politiky vůči Židům a východoevropskému obyvatelstvu i jejich vzájemným souvislostem na pozadí nacistické okupační politiky na území Polska a SSSR. Zvláštní kapitoly jsou v této části věnovány přímé účasti členů sledované skupiny na genocidním násilí, jakož i individuálním a kolektivním strategiím, jimiž tito lidé čelili porážce Třetí říše a poválečnému trestnímu stíhání. Kromě rejstříku obsahuje kniha i poměrně rozsáhlou, tematicky strukturovanou bibliografii.

Ingrao v duchu „Erfahrungsgeschichte“ nejprve sleduje životní dráhy členů sledované skupiny jakožto příslušníků jedné generace a vliv jejich životních zkušeností na utváření systému názorů a představ, které je přivedly ke vstupu do NSDAP a SS. Velký důraz přitom klade na kolektivní trauma porážky v první světové válce – snaha o její „odčinění“ byla významným motivačním faktorem pro aktivismus pozdějších nacistických intelektuálů. Tento aktivismus stimuloval vytváření společenských vazeb během studií na univerzitách, jež v době Výmarské republiky představovaly významnou baštu *völkisch* nacionalismu prodchnutého rasovým antisemitismem. Odborná profilace členů sledované skupiny byla různorodá: řada z nich studovala historii, jež jako legitimizační a „bojovná“ věda posloužila k ospravedlnění války a vytváření obrazu nepřítel, neméně významný byl však podíl absolventů práv a ekonomie. Diplomové práce studentů obou posledně jmenovaných oborů nebyly (na rozdíl od absolventů historie či geografie) poplatné nacistické ideologii. Politický radikalismus nacistických intelektuálů nebyl v konfliktu s jejich odbornou erudicí. Oba faktory se projevovaly paralelně, přičemž jejich kombinace představovala podmínku profesionálního vzestupu v podmínkách Třetí říše. Až na výjimky absolvovali členové skupiny studium úspěšně, nežádka s vynikajícím prospěchem, a to i přes časové vytížení vyplývající z politického aktivismu. Byli tak připraveni na působení ve státní správě, advokacii či na akademickou dráhu podle nejvyšších standardů své doby: jejich odborný profil nemohl být vzdálenější od zažité představy šarlatánů ve službách „zvrácené“ nacistické vědy. Jak autor poznamenává, dosavadní historické práce k otázce věd a nacismu „obecně nedokázaly prozkoumat podmínky tvorby vědění a omezily se na litostivé či zděšené odsudky“. Nebere přitom příliš v úvahu novější výzkum (zejména německé provenience) k danému tématu – v případě společenskovědních a humanitních oborů, jež vystudovala většina příslušníků sledované skupiny, autor např. nereflektuje základní kompendium F.-R. Hausmanna.¹

Většina sledované skupiny nacistických akademiků vstoupila do SS prostřednictvím zpravodajské práce pro SD, jímž byli obvykle naverbováni ještě během studií. Právě v SD našli podle autora instituci, která jim umožnila propojit vědeckou přísnost s nacistickou bojovností. Ingrao poukazuje na to, že SD programově zaměstnávalo zejména absolventy lingvistických a historických oborů, méně již právníky, kteří naopak výrazně dominovali mezi mladými perspektivními kádry Gestapa. Oba typy expertízy byly široce využity v práci Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA), do jehož struktur byly od r. 1939 zařazeny SD i Gestapo a Bezpečnostní policie obecně. Právě z řad intelektuálů – vzdělaných, kompetentních a hluboce ideologicky oddaných nacistů – byli během tažení proti SSSR vybíráni velitelé komand podřízených

1 Frank-Rutger HAUSMANN (Hrsg.), *Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945*, München 2002.

čtyřem „Einsatzgruppen“ SD a Bezpečnostní policie. Tato komanda systematicky zabíjela Židy, Cikány a komunisty na okupovaných územích a vedla boj s partyzány spojený s masovým vražděním civilního obyvatelstva.

Otto Ohlendorf, který se stal velitelem jedné ze čtyř Einsatzgruppen ve východním tažení a tím i nejvýše profilovaným intelektuálem v řadách vražedné mašinérie SS, byl vzorovým představitelem své skupiny: špičkový ekonomický expert a právník i fanatik, který nacistickou ideologii hájil ještě v poválečném „Einsatzgruppen-Prozess“, v němž byl odsouzen k smrti,² byl zodpovědný za vraždy asi 90 000 lidí. V souvislosti s (většinou povinným) nasazením intelektuálů z řad SS ve východním tažení označuje Ingrao genocidu jako „iniciační rituál“, který umožnil úspěšným „absolventům“ – tedy těm, kteří se dovedli „vyrovnat“ s traumatickou zkušeností, jakou pro většinu z nich bylo zejména vraždění žen a hlavně dětí – prokázat úplné přijetí nacistické víry, ale i schopnost obsadit po válce vedoucí posty.

Ingrao se věnuje i poválečným soudním procesům se členy sledované skupiny. Řadě vrahů z řad SS pomohlo během poválečných procesů „proplout“ síti obvinění jejich právníké vzdělání a také koordinace výpovědí, které se ujali obvinění bývalí vedoucí funkcionáři RSHA. O tom, že pro intelektuály z řad SS bylo „denním chlebem“ jak vraždění, tak akademická práce, svědčí i způsob obhajoby některých z nich: Franz Six před americkým tribunálem vydával své působení ve funkci velitele „Vorkommando Moskau“, jehož příslušníci na základě Sixových pokynů mj. prováděli vraždy židovského civilního obyvatelstva, za ryze vědeckou činnost.

Kniha Christiana Ingraia je užitečným příspěvkem k výzkumu o pachatelích nacistické genocidy. Využitím metodologických postupů převzatých z antropologie autor vhodně doplňuje odlišně pojaté práce zaměřené na sociální profil vedoucích kádrů RSHA.³ Ve výběru sledované skupiny jde o jistý protipól Ingraoovy studie o trestné jednotce SS vytvořené z vězňů koncentračních táborů s důrazem na bývalé pytláky, známé extrémní brutalitou vůči civilistům mj. během potlačování Varšavského a Slovenského národního povstání.⁴ Výběr tématu je projevem autorova chvályhodného úsilí rozšířit existující výzkum na téma role intelektuálních elit při plánování a realizaci nacistických zločinů: obraz chladně neosobního plánování genocidy vzdělanými oportunistickými technokraty, který do diskuse o holocaustu počátkem 90. let vnesli Götz Aly a Susanne Heim,⁵ zde doplňuje kombinace neméně odborně kompetentních, ale zároveň hluboce indoktrinovaných nacistů jako aktivních účastníků genocidy s nemetaforickou „krví na rukách“.

Ingrauv podnětný příspěvek se vyznačuje dvěma hlavními slabinami. V první řadě autor nijak nespecifikuje, na základě jakých kritérií byla jím stanovená skupina vybrána, což podtrhuje absence jmenného seznamu jejich členů. S tím souvisí otázka motivace jejich angažmá v řadách SS a jejich zločinů: vysvětluje-li Ingrao svůj antropologický přístup premisou, že příklon členů dané skupiny k nacismu byl otázkou „nadšení spíše než politického kalkulu“, vystavuje se obvinění z účelovosti. Přes přesvědčivost důkazů o ideologické pevnosti těchto mužů totiž Ingrao příliš nebere v úvahu podle něj „obskurní“ pojmy jako ambice, kariérismus

2 Roku 1951 byl v Landsbergu am Lech oběšen.

3 Např. Jens BANACH, *Heydrichs Elite. Das Führerkorps der Sicherheitspolizei und des SD 1936–1945*, Paderborn 1998; Michael WILDT, *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002.

4 Jako dosud jediná Ingraoova práce vyšla i v češtině pod titulem *Černí lovci: dosud neodhalené zločiny speciální bojové jednotky SS Dirlwanger*, Libeznice 2009.

5 Götz ALY – Susanne HEIM, *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung*, Frankfurt am Main 1991.

a konformismus. Ty jsou však pro pochopení fungování německého akademického prostředí i nacistické vyhlazovací mašinérie více než podstatné.

Daniel Putík

Emile G. L. SCHRIJVER – Falk WIESEMANN (Hrsg.)

Schöne Seiten. Jüdische Schriftkultur aus der Braginsky Collection

Zürich-Amsterdam, Scheidegger & Spiess 2011, 336 s., více než 200 barevných ilustrací, ISBN 978-3-85881-332-9.

Poklady evropské židovské knižní a výtvarné kultury středověku a raného novověku byly spolu s celou židovskou komunitou drasticky decimovány v rámci holocaustu i návazných antisemitických excesů 20. století.¹ Velká část zejména těch nejvzácnějších exemplářů se však v důsledku prodeje nebo spolu s židovskými emigranty přece zachránila. Je dnes uložena v muzeích i soukromých sbírkách celého světa a postupně, v mezioborovém dialogu řady oborů, zkoumána a souborně i edičně zpřístupňována kulturní veřejnosti.

Skvostná judaika byla přitom již po staletí předmětem sbírkové činnosti rodové i finanční aristokracie a panovníků. Tato tradice – v případě kultivované otevřenosti velmi příznivě – pokračuje dodnes. Jednu z největších evropských sbírek – z velké části iluminovaných – hebrejských rukopisů a tisků shromáždil švýcarský podnikatel s ukrajinskými kořeny René Braginsky. Ten nechal o sbírku, jejíž nejstarší kus vznikl roku 1288 (halachistický, z Francie pocházející rukopis *Sefer mizwot gadol*) a o její rozvoj pečovat akademické odborníky. Široké veřejnosti pak Braginsky zpřístupnil své poklady poprvé roku 2009 v exkluzivní výstavě v Bibliotheca Rosenthaliana v Amsterdamu. Odtud kolekce, doprovázená vysoce kvalitním, skvěle obrazově vybaveným katalogem, pokračovala do New Yorku a posléze Jeruzaléma.² V ohnisku pozornosti tu stál především soubor středověkých rukopisů a – mnohdy přímo na ně navazujících – raně novověkých (výjimečně i pozoruhodných moderních) tisků, dále kolekce svatebních smluv 17.–19. století, provedených jako bohatě iluminované jednodlisty a konečně tu poutaly pozornost ukázky unikátních „Esterrollen“, tedy svitkových knih, obsahujících slovem i obrazem zachycený biblický příběh o Ester a o záchraně vyvražděním ohroženého židovského národa v Ahasverově říši.³

Po dvou dalších letech se přepracovaná a rozšířená výstava s novým katalogem, resp. průvodní publikací, která je předmětem naší recenze, představila v Curychu. Texty byly rozšířeny,

1 Nezapomínejme však přitom, že souběžně i následně bylo od židovských památek cíleně „očištěné“ historicky významné severoafrické a šíře blízkovýchodní kulturní prostředí. Srov. Falk WIESEMANN, *Sepulcra judaica. Bibliographie zu jüdischen Friedhöfen und zu Sterben, Begräbnis und Trauer bei den Juden von der Zeit des Hellenismus bis zur Gegenwart*, Essen 2005, resp. moji recenzi in ČČH 103, 2005, s. 398–400.

2 Evelyn M. COHEN – Sharon Liberman MINTZ – Emile G. L. SCHRIJVER (Hrsg.), *A Journey through Jewish worlds. Highlights from the Braginsky collection of Hebrew Manuscripts and Printed Books*, Amsterdam 2009.

3 Unikátní, tj. svitkovou edici této památky připravil (s podporou Emile Schrijvera): Falk WIESEMANN, *The Esther Scroll*, Köln 2012. Vedle limitované bibliofilské edice šestimetřového svitku v pouzdře obsahuje průvodní svazek edice i zmenšenou reprodukci díla. Je tu i podrobný rozbor ilustrací svitku, a to včetně identifikace předloh, které roku 1746 v Hildesheimu použil písař a iluminátor Wolf Cohn, dříve činný v severočeských Teplicích a pocházející z pražské rabínské rodiny Popperů.

do svazku přibýly nové ilustrace a v centru pozornosti se tentokrát objevily významné iluminátorské osobnosti. Pro bohemikální prostředí představuje klíčovou postavu mistr Aaron Wolf Herlingen pocházející z moravského Jevíčka. Tento mistr knižní kaligrafie a iluminátorství byl nejvýznamnějším reprezentantem „módního“ uměleckého fenoménu zejména prvé poloviny 18. století: tvorby hebrejských (výjimečně souběžně i německých nebo aramejských) iluminovaných rukopisů, pedanticky vycházejících z předloh amsterodamských hebrejských tisků. K jejich textům byl pak adaptován obrazový materiál, inspiračně přejímaný ze soudobých ilustrovaných tisků geograficky nejrůznější proveniencí. Takovéto výpravné rukopisy objednávali bohatí a vlivní „dvorští židé“, tedy židovští dvorští finančníci i samostatně působící bankéři. Rukopisná díla popsaneho druhu postupně „prosakovala“ již v 18. století jako exkluzivní dárky nebo coby sbírkové předměty i do panovnických sbírek a knihoven.

Pro nás je zásadní, že okruh uměleckých písařů, tvůrců těchto památek (dnes je známo asi 500 rukopisů) pocházel z židovských obcí menších moravských měst: Jevíčka, Třebíče, Lipníku nad Bečvou, Polné a Velkého Meziříčí. Mistři písma, kaligrafie i iluminace ovšem záhy odcházeli z venkovského moravského prostředí do Vídně a následně přenášeli své umění dále do Porýní nebo severního Německa. Jejich díla – signovaná i určená na základě paleografických a umělekohistorických rozborů a identifikace předloh – jsou dnes zastoupena ve sbírkách doslova celého světa.⁴ Je škoda, že tento kulturní jev, resp. také jeho židovsko-moravské (výjimečně i české) kořeny a zázemí, z něhož tvůrci vzešli, zatím zkoumá v podstatě jen zahraniční badatelská obec.⁵

Obrazově bohatě vybavená kniha k curyšské výstavě z roku 2011 je rozčleněna do deseti oddílů, vždy uvedených krátkou studií a následně uvádějící tematicky příslušná katalogová hesla a vyobrazení. Tematické okruhy zahajují široce pojatá hesla: obec a výuka zákona (Božímu). Následuje pasáž, zaměřená na „umělce“: Zde Evelyn M. Cohen věnovala pozornost židovské, z Anglie pocházející, v bankéřské rodině ve Frankfurtu nad Mohanem v prvé polovině 19. století žijící a tvořící ilustrátorce Haggady Charlotte Rotschild. Emile Schrijver se v následující kapitole zaměřil na Aarona Wolfa Herlingena jako jednu z nejvýznamnějších písařských, malířských i mikrografických osobností evropského židovského iluminátorství 18. století (s. 92–109). Braginského sbírka má dnes světově nejrozsáhlejší kolekci signovaných rukopisů z rukou tohoto, převážně ve Vídni činného umělce.⁶

Pátá část knihy je věnována knižním památkám, souvisejícím s židovskou spiritualitou. Šestá sleduje, jak – nejen iluminovanou – knižní tvorbu ovlivňovalo prostředí, které mnoh-

4 Exemplárně připomeňme malířsky unikátní dílo třebíčského malíře Moisese Judy Leiba: Haggadah rodiny van den Geldern z roku 1723, přechovávanou v rodině Heinricha Heineho. Srov. edici a rozbor: Emile G. L. SCHRIJVER – Falk WIESEMANN (Hrsg.), *Die Von Geldern Haggadah und Heinrich Heines „Der Rabbi von Bacherach“*, Wien-München 1997, resp. moji recenzi in *Umění XLV*, 1997, s. 594–595.

5 Souborné zhodnocení podal nejnověji: F. WIESEMANN, *Von Trebitsch nach Wien. Jüdische Kalligraphie und Buchmalerei aus Mähren im 18. Jahrhundert / Z Třebíče do Vídně. Židovská kaligrafie a knižní malba na Moravě v 18. století*, in: Helmut Teufel (Hrsg.), *Individuum und Gemeinde: Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien 1520 bis 1848 / Jedinec a obec. Židé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1520–1848, Judaica Bohemiae XLVI – Supplementum*, 2011, s. 185–199, 365–377.

6 Nejnověji E. G. L. SCHRIJVER – S. L. MINTZ edičně i fototypicky zpřístupnili v drobné, ale elegantní edici: *Seder Birkat ha-Mazon. A reproduction of a manuscript from the Braginsky Collection, copied and illustrated by Aaron Wolf Herlingen in 1751, with Prayers and Zemirots for Shabat*, Tel Aviv 2011.

dy nepřálo židovské kultuře: Židovský knihtisk (včetně křesťanské produkce hebrejských tisků, které ve sbírce zastupuje produkce benátského Marca-Antonia Giustinianiho) byl od 16. století opakovaně zakazován, v některých prostředích též chyběl kapitál pro tisk hebrejských knih. Od poloviny 16. století situaci podstatně zkomplikovalo soustavné inkviziční pronásledování, tj. cenzura židovského knihtisku a především organizované pálení zabavených židovských knih. Tím byla postížena především kvetoucí italská hebrejská knižní kultura. Jako příklad pro početnost a kvantitativní rozsah tamních židovských soukromých knihoven raného novověku uvádí Menahem Schmelzer v úvodní charakteristice celku Braginského kolekce (s. 19) cenzurní inventarizaci židovských knihoven v Mantově roku 1595. Zde bylo tehdy podchyceno 438 židovských knihoven s celkem 21 000 svazky (z toho 35 % tvořily liturgické knihy).

Sedmá část publikace je zaměřena na roli knihy v rodině. Do popředí zde proto vystupují iluminované knihy Haggadah a zejména modlitební knížky. Další část svazku je – obdobně jako v předešlém katalogu – věnována svatebním smlouvám Ketubbot. Pojednal tu o nich Shalom Sabar. Poté následuje oddíl, zasvěcený židovské bibli. Publikaci uzavírá kapitola, resp. část katalogu, věnovaná již zmiňovaným „Esterrollen“. O nich tu přehledně pojednaly Elka Deitsch a Sharon Liberman Mintz. Navazuje nepříliš rozsáhlý, ale aktuální seznam klíčové literatury. Škoda, že nezbyl prostor na rejstřík. Jako celek je recenzovaná publikace – nejen v textových pasážích, ale obdobně i v katalogové části – umělecky skvělým a přitom názorným průvodcem židovskou knižní a výtvarnou kulturou od středověku do 19. století.

Jiří Pešek

Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii

Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace

Praha, Historický ústav 2011, 685 s., ISBN 987-80-7286-186-6.

Problematika paměti kulminovala ve společenskovědních kruzích západoevropských zemí zejména na přelomu minulého a současného tisíciletí. V poslední době se stala i v českém prostředí jedním z klíčových námětů, bez nichž se neobejde žádný „seriózní“ výzkumný projekt či grantová žádost. Jedním z výrazných nakladatelských počinů posledních let na toto téma je i recenzovaná kolektivní monografie. Ačkoliv o tom v knize nenajdeme žádnou explicitní zmínku, jde o sborník – v původním, pozitivním slova smyslu – vycházející ze zasedání Francouzsko-česko-slovenské komise historiků, které se konalo roku 2009 v Praze pod tímtož názvem jako výsledná publikace.

Základním rysem knihy je výrazná heterogenita. K různorodosti svazku přispívá úctyhodný počet 34 autorů, jejichž příspěvky je navíc možné číst kromě češtiny a slovenštiny v šesti případech též ve francouzštině. Mezi autory nalezneme historiky rovnoměrně zastoupené od nejmladší generace, do níž se řadí např. Vojtěch Kessler či Michal Kšiňan, až po skutečné nestory, jakými jsou Eduard Maur či v roce 2013 zesnulý Bernard Michel. Žádné bližší informace o autorech však, bohužel, v knize nenajdeme.

Nad rámec 34 původních textů je ve sborníku přetištěn rovněž rozhovor s akademickým malířem Oldřichem Kulhánkem, autorem československých a českých bankovek. Každá ze statí obsahuje abstrakt – ve většině případů anglický. U francouzsky psaných příspěvků pak jde o dva krátké texty ve francouzštině a v češtině. Řada pojednání zahrnuje hodnotnou obrazovou přílohu, celkem nalezneme v monografii několik desítek kvalitně přetištěných obrazů,

fotografií a map. Sborník uzavírá podrobný, bohužel však pouze jmenný rejstřík, který je zároveň jedním z mála jednotlivých prvků tohoto svazku.

Třicet čtyři studií seskupili editoři do osmi poměrně přiléhavě pojmenovaných částí. Kapitola „Místa paměti: metodologické a historiografické přístupy“ uvádí čtenáře do tématu a předestírá základní teoretická a metodologická východiska reflexivního historiografického přístupu. Úvodní studie Milana Hlavačky seznamuje čtenáře s problematikou paměti; poměrně krátký, ale o to zajímavější článek Svatavy Rakové mj. varuje před možným sklouznutím pojmu „místa paměti“ k pouhé „atraktivní nálepce“ – tomuto tématu se věnují blíže v následujících odstavcích.

V další části s názvem „Institucionalizovaná paměť: instituce, události, imaginace“ nalezneme tři francouzské příspěvky, např. od Stéphana Audoin-Rouzeaua, jednoho z předních znalců první světové války ve Francii. Tematicky je tato část široce rozkročena od pařížského *Institut d'études slaves* (Antoine Marès), až po identitu Evropské unie (Michal Kšiňan).

Kapitola „Kulturní paměť: kultury, konfese, náboženská identita“ se soustřeďuje na témata související tím či oním způsobem s náboženstvím. Společně s následujícím oddílem tvoří jisté těžiště sborníku – každá z těchto dvou částí čítá osm příspěvků. Oddíl „Petřifikovaná paměť: pomníky, památníky, mauzolea a veřejné budovy“ je obsahově navýsost zajímavý, ale z metodologického hlediska nepřekračuje již dlouho ustálené mantinely. Ostatně, na jakém konkrétním předmětu studovat paměť koneckonců lépe než na památníku?

Další tři části – „Nacionalizovaná paměť: příklad husitství“, „Historická paměť: osobnosti“ a „Historická paměť krajiny“ – jsou podstatně méně rozsáhlé, o to pozoruhodnější jsou některé texty, rád bych zmínil např. zajímavé pojednání o ztrátě paměti (zejména sudetské) krajiny od Milana Hlavačky. Konečně závěrečný oddíl „Historická paměť: stereotypy, příběhy a symboly“ kolísá mezi zájmem o historický stereotyp, až po *second life* či *Nachleben* historických osobností – tentokrát v podobě Palackého osudů na československých a českých bankovkách.

Pojednat tak široce koncipovaný a objemný materiál v detailní recenzi by byl vskutku heroický výkon, rád bych se proto zaměřil na některé mnohem skromnější souvislosti „módního“ fenoménu paměti.

Podobně jako v jiné česky psané soudobé literatuře je v recenzované knize hojně frekventované sousloví „historická paměť“, které jako by mělo čtenáři připomínat, že paměť má co do činění s minulostí. Tento pojem však považuji minimálně za zavádějící, protože míchá zásadně odlišné termíny, jakými jsou „historie“ a „paměť“. Na radikální opozici těchto dvou pojmů staví pochopení této problematiky např. historiografie francouzská. Stejného názoru byl ostatně již v první polovině 20. století Maurice Halbwachs, který tvrdil, že „...výraz ‚historická paměť‘ není příliš šťastný, protože spojuje dva pojmy, které si hned v několika bodech protirečí.“¹ Tentýž Halbwachs rovněž prokázal, že je ve většině případů nadbytečné hovořit o paměti jako „kolektivní“, protože každá paměť (včetně tzv. paměti „osobní“ či „individuální“) je nutně sociální konstrukcí.² Přesto se stále můžeme nejen v česky psané literatuře setkávat s neustálým pojmoslovím a výrazy jako „kolektivní historická paměť“.³

Za ještě důkladnější rozbor stojí pro pojednávání knihou zásadní koncept „míst paměti“, který je jednoznačně nejrozšířenější zkratkou, reprezentující širokou problematiku paměti,

1 Maurice HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2009, s. 123–124.

2 *Tamtéž*, s. 51, 65, 94.

3 Zde např. Milan ŘEPA, *Dějinná paměť Moravy na prahu moderní doby (Moravské dějepisectví v první polovině 19. století)*, in: *Paměť míst, událostí a osobností*, s. 33.

a to nejen v českém prostředí. Jenom v recenzovaném sborníku nalezneme ne méně než devět statí, jež na místa paměti explicitně odkazují již ve svém názvu: *Místa paměti* a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“; *Místa paměti* na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu; L'Institut d'études slaves comme *lieu de mémoire*; Štátne sviatky v Slovenskej republike jako „*miesta pamäti*“; Les Saints patrons de Bohême: „*lieux de mémoire*“ oubliés et réinventés; *Lieux de mémoire* juive en Slovaquie depuis 1989; Památník v Darney jako *miesto pamäti*; Njogošova hrobka na Lovčenu: proměny a reinterpretace *místa paměti* v kontextu sukcesivních politických, ideologických a nacionálních projektů, 1845–2010 či konečně Porážka křížáků u Domažlic roku 1431 jako *místo paměti*.⁴ Místem paměti tedy podle sborníku může být historický koncept, výzkumný ústav, státní svátky, svatí patroni, hřbitovy a synagogy, památník, hrobka či bitva. Termín samotný je autory používán jak v singuláru, tak v plurálu, jak s uvozovkami, tak bez nich.

Typickým rysem nejen českého (a slovenského) prostředí je chápání „míst paměti“ v jejich nejužším, nejčastěji topografickém, slova smyslu.⁵ Jde však o silně redukcionistický přístup k původnímu konceptu, který pojem „místo“ (francouzsky „*lieu*“) chápal daleko více v abstraktním slova smyslu.⁶ Editoři recenzovaného sborníku jako by chtěli předejít tomuto rozporu a v konferenčním *call for papers*, stejně tak jako v titulu výsledné publikace, použili „paměť míst“ namísto „míst paměti“.⁷

Na obranu autorů a editorů recenzované knihy je nutné uvést, že ani koncepce Pierra Nory nebyla ve své původní definici zcela jasná. Nora ve svých raných úvahách hovořil o místech topografických (archivy, knihovny), místech „monumentálních“ (francouzsky „*monumentaux*“, tj. hřbitovy, architektura obecně), místech symbolických (oslavy, poutě) či místech funkčních (učebnice, autobiografie).⁸ Tento historiografický přístup však měl podle Nory spočívat v zásadním přehodnocení termínu „paměť míst“ (francouzsky „*la mémoire des lieux*“) ve „skutečná místa paměti“ (francouzsky „*vrais lieux de la mémoire*“). Francouzský historik ve svém příspěvku z roku 1978 nepoužil výraz „kolektivní paměť“ ve smyslu Maurice Halbwachse, vyšel spíše ze svého zájmu o národní identitu a výuku historie, reflexe minulosti, které přispívaly k vytváření národní paměti. Již v této době konstatoval, že dochází k oslabování tradičních fenoménů a že celá řada skupin společnosti začala požadovat obecné uznání své vlastní historie. Nora tedy použil existující výraz a definoval jej vymezením a hierarchizací vůči historii: Paměť se tak stalo vše, co nebylo vytvořeno historiky.

Nora hovořil koncem sedmdesátých let 20. století o kolektivní paměti jako o podobné výzvě, kterou o třicet let dříve představoval pojem „mentalita“. Paměť přitom označil za výraz „vágní a ambivalentní“, ale natolik důležitý, aby jeho strategické použití dokázalo přispět ke znovuoživení historiografie.⁹ Zároveň upozornil na fakt, že až donedávna pojmy historie a paměť víceméně splývaly. Podle Nory nám pro dávné dějiny přišlo normální, že to, co tvoří

4 Zvýraznění kurzivou David Emler.

5 Tento jev do určité míry předznamenala jedna z prvních knih na toto téma v českém prostředí, a sice Zdeněk HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*, Litomyšl 1996.

6 Viz např. anglický překlad *Lieux de mémoire*, který zní *Realms of memory* (nikoliv „*Places of memory*“, jak se rovněž můžeme – chybně – dočíst v recenzované knize).

7 Milan HLAVÁČKA, *Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“*, in: Paměť míst, událostí a osobností, s. 19.

8 Pierre NORA, *Le moment de la „mémoire collective“*, in: Jacques Le Goff (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Paris 1978, přetištěno in: P. Nora, *Présent, nation, mémoire*, Paris 2011, s. 304.

9 *Tamtéž*, s. 299.

kolektivní paměť skupiny, je právě historie. V této souvislosti Nora připomněl pozitivistickou historiografii 19. století, jejímž cílem bylo dokonce vytvořit „bojující ideologickou syntézu zakladatelů republiky“, což znamená, že se tehdy historie aktivně podílela na tvorbě paměti.¹⁰

Podle Norovy analýzy se však tato dynamika právě na konci sedmdesátých let 20. století obrátila. K masivnímu rozšíření kolektivních pamětí (v plurálu) došlo díky politickým, sociálním a ekonomickým převratům ve společnosti a díky síle masmédií, které „dávají aktualitě okamžitý způsob přítomnosti a historickou autoritu“.¹¹ Aby se kolektivní paměť stala pro soudobé dějiny stejnou inovací, jakou byla mentalita pro výzkum moderny, bylo podle Nory potřeba začít u míst (v úzkém slova smyslu), kde společnost (národ, rodina či jiná její část), dobrovolně ukládá a opět nachází své vzpomínky jako součást vlastní osobnosti. „Výzkum kolektivních pamětí se může a musí stát předvojem historie, která se chce považovat za soudobou,“ uzavřel Nora téměř věštecky již v roce 1978.¹²

Nejnámější Norův počín je samozřejmě kolektivní triptych *Les lieux de mémoire*.¹³ Vynikající francouzský historik Henry Rousso v recenzi na druhý díl Míst paměti kritizoval probíhající projekt mj. za fakt, že v něm nebylo možné nalézt použitelnou definici paměti. Dále se Rousso ptal, co ospravedlňuje výběr konkrétních míst, resp. „Co to konec konců je, místo paměti?“¹⁴ Hlavním cílem celého projektu by podle něj měla být otázka „... jak zachytit v čase vývoj individuálních, sociálních a kolektivních praktik, jejichž cílem nebo následkem, ať již explicitním, či nikoliv, je udržovat, reprezentovat, rekonstruovat nebo přenášet minulost“.¹⁵ Z onoho pohledu však byla podle Roussoa Norou vedená kniha plná kontrastů a otázek. Rousso tvrdil, že se celý projekt implicitně vztahoval k „tvrdému jádru“ historiografie a k sociální roli historika, a že společně s řadou dalších příspěvků byl tak tento základ věnován „vzdělanecké paměti“. Obecně tak podle něj bylo dílo až příliš zaměřeno na „tvůrce paměti“ jako je stát či vzdělanci, a to na úkor příjemců, jako je „veřejné svědomí“.¹⁶

Některé kapitoly Míst paměti šly podle Roussoa dokonce proti smyslu projektu, když řešily spíše „paměť místa než místo paměti“. Na závěr recenze se Rousso zamýšlel nad Místy paměti jako nad určitým pokusem napsat (po kolikáté již) „totální dějiny Francie“ – ani národa, ani republiky, ale Francie jako objektu ve svém rozměru reálném i symbolickém, historickém i imaginativním. V tomto konkrétním případě šlo však podle Roussoa spíše o paměť samotných historiků, která se tu reaktivovala. Místa paměti tak Rousso viděl v druhé polovině osmdesátých let 20. století jako určité setkání či syntézu pozitivistického přístupu republikánských historiků a vědeckého zájmu následovníků Marka Blocha.¹⁷

U Roussoovy kritiky Míst paměti jsem se zastavil tak dlouze, protože i po třech desítkách let považuji řadu jeho kritik za platné směrem k autorům, kteří neúspěšně mobilizují na první pohled snadno aplikovatelný koncept míst paměti. Nora koneckonců v okamžiku vydání Míst paměti tvrdil, že jde o specifický národní produkt, a byl přesvědčený, že nemůže dojít k jeho exportu. Podobně jako v jiných případech se však i koncept míst paměti stal obětí svého vlastního

10 *Tamtéž*, s. 302.

11 *Tamtéž*.

12 *Tamtéž*, s. 305.

13 P. NORA (ed.), *Les lieux de mémoire*, Paris 1984–1992.

14 Henry ROUSSO, recenze knihy P. Nora (ed.), *Les lieux de mémoire. La nation*, Paris 1986, in *Vingtième Siècle, Revue d'histoire* 15, č. 1, 1987, s. 152.

15 *Tamtéž*.

16 *Tamtéž*, s. 154.

17 *Tamtéž*.

úspěchu. K vývozu zkreslených nostalgických a melancholických obrazů Francie samozřejmě došlo. Již citovaný Rousseau dnes označuje Noru za jednoho z posledních představitelů „národních“ dějin; Místa paměti jsou podle něj mj. kniha, která označuje konec jednoho přístupu k francouzské historii.

Ke skutečnému vývozu historiografického modelu vhodného k analyzování konfliktů mezi historií a pamětí došlo rovněž, a to prakticky na všechny kontinenty, od Argentiny a Mexika, přes Kanadu, střední Evropu, až po Asii.¹⁸ Jako asi nejznámější příklad vývozu koncepcí míst paměti jsou uváděna německá *Deutsche Erinnerungsorte*.¹⁹ Otázka paměti, která se v Německu objevila – podobně jako ve Francii – od sedmdesátých let 20. století, se však týkala téměř výlučně otázek „vzpomínání“, resp. ticha v rodinách. To zkoumali spíše sociologové s psychologickým zaměřením. Nešlo tedy o dichotomii historie-paměť, spojenou s otázkou národní identity, jak tomu bylo ve Francii. Podobně např. ve Španělsku, poznamenaném dědictvím občanské války, šlo o otázku vzpomínání, nikoliv paměti.

Místa paměti tak prošla paradoxním vývojem, částečně způsobeným vlastní popularitou: Zrozena z určitého „pocitu ztráty“ došla tato idea od kritiky paměti k nostalgii po národní identitě. Samotný Nora definici míst paměti postupně upřesnil a dnes tvrdí, že jde o epistemologickou pozici v rámci historie, která nemá se svědky a vzpomínáním prakticky nic společného. Svědčí o tom také fakt, že třetí a závěrečný díl Míst paměti uvedl Nora textem nazvaným: „Jak psát historii Francie?“²⁰ Jedním z hlavních Norových zájmů jsou dnes politická využití minulosti, která ovšem odsuzuje; Místa paměti jsou pak vlastně genealogií takovýchto užití.

Recenzovaný sborník si samozřejmě nekladl za cíl věnovat se fenoménu paměti zevrubným či encyklopedickým způsobem, podobné publikace dosud v českém prostředí bohužel chybějí.²¹ Při větší koncentraci práce (a důraznějším tlaku editorů) se však v řadě ohledů impozantní kniha mohla při nesporných kvalitách mezinárodního autorského týmu a objemu velice dobře odvedené práce stát alespoň příspěvkem k oněm tolikrát vzývaným českým „místům paměti“; ve svém roztržitém celku však zůstala spíše v poloze titulem avizované „paměti míst“.

David Emler

18 François DOSSE, *Pierre Nora. Homo historicus*, Paris 2011, s. 349–360.

19 Etienne FRANÇOIS – Hagen SCHULZE (eds.), *Deutsche Erinnerungsorte*, München 2001.

20 P. NORA, „Comment écrire l'histoire de France?“, in: P. Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire*. Les France, Paris 1992.

21 Zde mám na mysli publikace typu Astrid ERLI – Ansgar NÜNNING, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin-New York 2008, či Jeffrey K. OLICK – Vered VINITZKY-SEROUSSI – Daniel LEVY, *The Collective Memory Reader*, Oxford 2011.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

*Středověk**Tajná kronika Mongolů*

Přeložil Pavel POUCHA,

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011,
228 s., ISBN 978-80-7422-102-6.

Jedním z nejpozoruhodnějších středověkých pramenů, dotýkajících se nepřímou rovněž českých, respektive středoevropských dějin, je takzvaná *Tajná kronika Mongolů* (v mongolštině *Mongchol-un niuča tobčaan*). V českém překladu mongolisty, tibetologa a indologa Pavla Pouchy (1905–1986) vyšel tento text poprvé roku 1955 v někdejší Státním nakladatelství krásné literatury v dnes již klasické edici „Živá díla minulosti“. Roku 2011 vydalo Nakladatelství Lidové noviny druhé vydání tohoto zdařilého překladu v edici „Mythologie“.

Tajná kronika Mongolů je nejstarším dochovaným dílem v mongolském jazyce a zároveň historicky prvním textem zachycujícím dějiny Mongolů. Autora neznáme, víme však jistě, že byla sepsána někdy po smrti Čingischána, tzn. po roce 1227. Zajímavostí je, že tento unikátní středověký pramen byl objeven teprve v devatenáctém století ruským orientalistou Petrem Ivanovičem Kafarovem (1817–1878), známým pod jménem Palladius. Kniha sestává z vlastní edice pramene, za ní následuje překladatelova studie *Tajná kronika Mongolů a její vznik* (s. 169–183) a doplňující poznámkový aparát k prameni. *Kronika* popisuje genealogii Čingischánova/Temudžinova rodu, příbuzenské souvislosti jednotlivých mongolských kmenů a počátky jejich sjednocování na přelomu 12. a 13. století, a v neposlední řadě pak prohlášení Temudžina chánem. Líčení je zakončeno rokem 1240, kdy se

Mongolové připravovali na rozsáhlou invazi do Evropy.

V závěru publikace je zařazena ediční poznámka (s. 192–200) od Jurgena Luvsandorje a Aleny Oberfalzerové, v níž jsou připomenuta některá úskalí při překladu díla z originálu. Ocenit můžeme rovněž výběrovou bibliografii k tématu (s. 200–201). V knize však lze nalézt jedno redakční přehlédnutí – rejstřík jmenný a věcný má na každém listu ve svém záhlaví omylem uvedeno „Keltské bájesloví“ místo správného názvu knihy.

Porovnáme-li *Tajnou kroniku Mongolů* se souborými evropskými písemnými prameny, je psána poněkud odlišně. Také z tohoto důvodu je velmi zajímavým textem nejen pro historika obecných dějin. Základní význam díla ovšem spočívá zejména v tom, že pojednává o období, kdy se konstituoval mongolský národ a svým vlivem začal zasahovat na ostatní oblasti v Asii, nakonec až do prostoru střední Evropy. Druhé vydání českého překladu díla proto lze jen přivítat.

L. F. Peluněk

Armin WOLF

Verwandschaft – Erbrecht – Königswahlen 1–2. Sieben neue und 26 aktualisierte Beiträge mit 192 Tafeln, Synopsen, Landkarten und Abbildungen und einem Geleitwort von Ekart Henning
(= Studien zur europäischen Rechtsgeschichte, Bd. 283–1,2)
Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann 2013,
XXV + 1184 s. a genealogická příloha
v kapse druhého svazku,
ISBN 978-3-465-04180-1.

Máme před sebou takřka celoživotní žeň předního německého právního medievisty v hlavním oboru jeho zájmů. Mnozí z nás se ovšem setkali s jeho pracemi i v jiných souvislostech. Tak jde o historickou kartografii či o otázky související se zákonodárstvím a právními kodifikacemi – zde mám na mysli zejména jeho *Gesetzgebung in Europa 1100–1500*, München 1996.

Předkládané dva mohutné svazky jsou součástí snad největší diskuse či polemiky posledních let, ne-li desetiletí. Jde o Wolfovu tezi týkající se jedné z klíčových otázek německých právních, resp. ústavních dějin vrcholného a pozdního středověku, totiž vzniku kurfiřtského kolegia. A protože v něm český panovník hrál už od počátků velkou roli (i když mu ji Eike von Repgow, či jeho glosa, upíral), týká se do značné míry rovněž českých dějin za přemyslovských králů a Lucemburků (a ovšem i v dobách návazných). Třeba ale říci, že českých dějin se týká i řada dalších kontextů, zejména těch, kdy se Wolf zabývá Zlatou bulou Karla IV. a jejím kodexem, jehož vlastníkem byl Václav IV. V podstatě lze říci, že proti starému zavedenému názoru, který vychází z tzv. „Erzämtertheorie“, tedy z čestných klíčových úřadů při dvoře římských králů, staví Wolf svou novou tzv. „Erbrechttheorie“, tedy teorii, vyvozující tyto „predestinované“ osoby z jejich vzájemné genealogické příbuznosti v ženské linii. Wolfovými oponenty a vice versa se stali hlavně Eduard Hlawitschka a Franz Erksen, kteří hájí s různým akcentem klasickou teorii, vycházející z teze o dvorských arcíuřadech. S jejich pracemi s touto tematikou souvisejícími byl čtenář ČČH aspoň již rámcově seznámen ve stručných anotacích.

Nejdřív je třeba poněkud přiblížit strukturu souboru. Nejde tu o jediný souvislý text, nýbrž v jistém smyslu o plody Wolfova celoživotního usilování, představovaného dvaadvaceti příspěvky. Na ně navazuje Wolfova bibliografie o 266 položkách (která je chronologicky řazena do devíti věcných skupin a tudíž přesahuje

tuto problematiku), seznam zkratk a ovšem takřka dvě stovky genealogických tabulek (i rozsáhlých tabulí) a schematických mapek, částečně v textu, částečně na volných listech. Předkládané studie a texty jsou v podstatě trojího druhu. Šest jich je publikováno poprvé. Svým rozsahem je to více než pětina publikace. První z těchto statí čítá více než 160 stran a je to vlastně samostatná kniha. Dále je tu publikováno dvacet sedm textů, které byly oproti své původní verzi často výrazně doplněny. Teprve zbytek, povětšinou recenze (často rozsáhlé), je otiskován bez zásahů, případně naopak zkrácen, aby se omezilo opakování, i když autor s omluvou konstatuje, že se tomu nebylo vždy možno vyhnout. Zde také přichází rozsáhlá Wolfova recenze Begertovy knihy o českém kurfiřtství (srov. příspěvek Dalibora Janíše v Časopisu Matice moravské 126, s. 188–191). Svým způsobem se z knihy vymyká osobně laděná vzpomínka na Otto Brunnera (1898–1982). S výjimkou jedné statí anglické (č. 37) jsou všechny texty psány německy. Jinak je tento soubor technicky upraven mimořádně vstřícně k čtenáři, včetně snadné konkordance s původními paginacemi. Postrádá se ovšem citelně rejstřík, i když je třeba uznat, že jeho příprava a provedení by byly nejen nad síly jednotlivce. Nicméně alespoň k textovým částem (nikoliv k tabulkám), by to bylo velmi užitečné a to mj. zejména proto, že v referovaném souboru prací se občas inspirativně zabloudí i do novověku. A stejně tak chybí obecná bibliografie k tématu, i když takřka vše je buď uloženo v bohatých poznámkách či Wolfových jiných pracích. Ale, je-li tu podán – nepochybně pro řadu následných let těžko překonatelný – soubor k uvedené problematice, obé by tu mělo mít místo. Základem Wolfovy teorie je jeho několik desetiletí trvající zejména genealogická mini-práce, jejímž výsledkem je od sedmdesátých let prohlubovaná teze, která se diametrálně odlišuje od dosavadního pohledu, neboť její podstatou je názor, že „wahlberechtigt“, rozumí se při volbě římského krále, „waren die

Erbberechtigten“. Těmi „rodem oprávněnými k volbě“ byli (podle Wolfových genealogických studií, při nichž byly do zkoumané látky vtaženy tisíce osob) ti, které lze po přeslici (agnáti) označit za potomky krále Jindřicha I. (919–936) a jeho nástupců (Otové I.–III.). Je ovšem pochopitelné, že tu je, zejména v 11. století, několik jen hypotetických míst. Není možno jít do detailů a už vůbec nelze vypočítávat v jejich různorodosti si tak blízká témata, ale na některé základní body je třeba upozornit. Tak zejména již první otiskovaná (rozsahem knižní) stat' sleduje v širokých souvislostech klíčové svědectví v Reggovově Sachsenspieglu a sumarizuje výsledky Wolfových starších výzkumů v tom smyslu, že se sbor kurfiřtů konstituoval teprve při volbě roku 1298 a nikoliv už v dobách starších, jak se obvykle předpokládá.

Další stat' probírájí detailně některé klíčové královské volby, jako byla volba Jindřicha II. v roce 1002, či kandidatura Heřmana Švábského, Jindřichova konkurenta. Ale na Wolfově programu byly i celé rody jako byli Konradinovci, hrabata z Nordheimu, lantkrabata durynská, či další jednotlivci, ať ženy či muži. A tu se mezi statěmi tohoto druhu objevují i recenze cizích děl, které se více či méně stávaly metodickými úvahami v rámci genealogie. Ale jde se i dále, neboť se Wolf nezřiká ani širšího pohledu na otázky královské volby v evropském kontextu. Dokladují to stat' o volebním právu a nástupnictví v Kastilii Alfonse X. Moudrého, či o vztahu tohoto panovníka k říši. A pak následuje široký kaleidoskop dalších sond do této skoro bezbřehé tematiky, mezi nimiž má svým rozsahem i neotřelým přístupem vedoucí postavení stat' o obrazových pramenech přechodu od sboru královských volitelů ke kurfiřtskému kolegiu, jejíž název je dobré ocitovat: *Von den Königswählern zum Kurfürstenkolleg: Bilddenkmale als unerkannte Dokumente der Verfassungsgeschichte* (s. 881–963 s dvaceti vyobrazeními). Konkrétně ještě upozorňují na již výše naznačené, totiž na Wolfovu inter-

pretaci Václavova rukopisu Zlaté buly jako protestu proti Ruprechtově uzurpaci říšského trůnu. A posléze jsou tu tři ryze novověké stat': pruské nástupnictví v Neuchâtelu, rozbor „Theatrum praetensiorum ... in Europa 1712–27“ a *Ein „Comic“ für den Kaiser* (s dvěma vyobrazeními).

Co říci na závěr? Snad stačí upozornit na to, že vydání tohoto dvousvazkového opusu je činem, který překračuje úzké „cechovněhistorické“ hranice. Avizuje to mj. i skutečnost, že se tomuto spisu dostalo pozornosti i v rozsáhlém referátu v listu Frankfurter Allgemeine Zeitung (2013, č. 289, Gerd Althoff).

I. Hlaváček

Martin ČAPSKÝ

Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska
(= Historické myšlení, sv. 62),
Praha, Argo 2013, 220 s.,
ISBN 978-80-257-0932-0.

Martin Čapský představil veřejnosti účelný výbor z jeho habilitační práce. Autor se na bohatém pozdně středověkém materiálu úspěšně pokouší postihnout procesy, jež vedly k ustavení Slezska jako komunikačního, a tím i sdíleného sociálního prostoru. Zkoumá, jak došlo k tomu, že se na území dnešního jihozápadního Polska ustavila historická země Slezsko. Proč volí právě koncept komunikace, autor příhodně zdůvodňuje silnou pozici, již tento faktor sehrává v poválečné sociologii a antropologii – připomíná zejména práce Niklase Luhmanna, jenž snad nejdůrazněji mezi sociology moderní doby prohlásil právě komunikaci, a nikoli jednání či snad myšlení za primární sociální faktor. Čapský ovšem nezapomíná ani na další koncepty moderních humanitních věd, jako jsou (institucionální) paměť či identita nebo sociální sítě, jež vzájemně propojují.

Jeho zkoumání rovněž vycházejí z vynikající znalosti soudobé německé medievistiky, kdy

autor účelně využívá různých případových i teoretických statí. Proto také věnuje prostor i prvním pokusům konstruovat dějiny Slezska ve 14. století a prokázat starobylost této nově vznikající země prostřednictvím pověsti o Lechu-zakladateli. Podobně si stručně všimá významu správních struktur církve či knížete pro konstituování svěbytného prostoru, případně neméně důležitého ustavení teritoria komunikačních rámců tehdejšího práva. Jde mu přitom zejména o samotný akt komunikace, tedy o faktory příjemce zprávy a jejího odesilatele, případně o komunikační síť, jež si vytvářela jednotlivá města, knížata a další mocní. Za hlavní problém autor považuje „identifikaci samotných uzlů“, respektive „prostorové ohraničení těchto sítí“. V následujícím výkladu definuje komunikační síť knížat, vratislavského biskupství i měst, z nichž jako zvláštní případ vyděluje Vratislav, a panovníka – v mnohém musí spoléhat na analogie, neboť ani pro jím zkoumané období není pramenů právě mnoho. S využitím městských účtů, samotných misivů i dalších pramenů pak autor načrtává obrysy komunikačních sítí, odhaduje jejich účinnost i náklady. Kde přímé prameny chybí, Čapský upozorňuje čtenáře své knihy na srovnání, jež nabízí k jednotlivým dílčím problémům literatura z celé Evropy, primárně pak z území říše. Pozitivně nutno hodnotit, že tyto analogie mu neslouží jako jednoznačný argument, spíše se v jeho textu stávají indiciemi možného. Cenné je autorovo zjištění mimořádné role několika klíčových míst, jež lze chápat jako uzlové body sítě – dodejme, že přidržíme-li se typologie Barabásiho, budeme moci v těchto klíčových komunikačních uzlech vidět i mocenská centra.

V kapitole věnované „vnitřním a vnějším vazbám politického prostoru“ Čapský vymezuje několik klíčových elementů, mj. horno- a dolnoslezská knížata či dynamicky se proměňující městské spolky. Ty nahlíží jako „autopoietické systémy“ ve smyslu Niklase Luhmanna. Toto tvrzení by si ovšem zaslou-

žilo precizovat, protože Luhmann měl na mysli nejenom komunikační struktury, ale také komunikační formy. Byť se i po formální stránce jednotlivé elementy jistě vymezovaly vůči sobě (formulář), mnohé prvky nepochybně sdílely (např. jazyk písemností a jejich forma). Bylo by tedy vhodné jednak věnovat určitou pozornost i těmto faktorům, stejně jako by bylo rozumné čtenáře upozornit na to, že „autopoietický systém“ je primárně ideálním typem, a je tedy nutno zjistit, nakolik určitý systém tuto definici naplňuje, hovoříme-li o konkrétní entitě.

Za spojníky slezských zemí s okolím autor považuje zejména knížata. Ta byla součástí mezinárodních sítí, jejichž uzly tvořily jednotlivé zeměpanské dvory. Následující kapitola „Slezsko v době interregna“ sleduje utváření a posilování tamních, relativně autonomních mocenských struktur, jak se utvořily již v předchozím období. Autor zejména upozorňuje na sílící postavení Vratislavi, jež se, jak Čapský ukazuje i v následující kapitole, v rámci Slezska pokoušela na sebe strhnout nejenom roli bohatého a mocného spojence, ale také „referenčního bodu kulturní paměti“. Vratislavští k tomu využívali i konceptu zemí Koruny, který roztržštěný prostor sjednocoval do větších celků, zemí. Čapský následně ukazuje, že se tyto snahy nakonec neseťkaly s úspěchem. Přesto se Slezsko zformovalo jako země, tedy podle autora prostor, kde vnitřní komunikační vazby převažují nad těmi vnějšími.

Celkově vzato představuje kniha sympatický, v české historiografii naštěstí stále častější pokus postihnout konkrétní historický problém za pomoci důsledného využití moderního analytického aparátu. Nezbyvá než doufat, že se v budoucnu autor zaměří i na kvalitativní rozbor analyzovaných dokumentů, stejně jako na další doklady komunikačních vazeb uvnitř Slezska jako země. Svou útlou, avšak hutnou knihou si k tomu vytvořil nejlepší předpoklady.

D. Kalhous

Robert GRAMSCH

*Das Reich als Netzwerk der Fürsten.
Politische Strukturen unter dem
Doppelkönigtum Friedrichs II.
und Heinrichs (VII.) 1225–1235*

(= Mittelalter-Forschungen, Bd. 40)
Ostfildern, Thorbecke Verlag 2013, 424 s.,
s řadou grafů a 28 tabulkami klientských
a jiných vazeb ve volně vložené příloze,
ISBN 978-3-7995-0790-5.

Politická historie není jen souborem dat bitev a politických rozhodnutí či usnesení, resp. jejich interpretací, vycházejícím z nabízených údajů. Je také sledováním a zjišťováním sítí, vlivů či různých zákulisních dění. Jestliže v novověku přibývá pramenů, které dovolují proniknout za jevovou stránku, často až geometrickou řadou (takže mohou zákulisní dění i znepřehledňovat), ve středověku je situace opačná. Často máme málo i pramenů „prvního sledu“, o těch dalších ani nemluvě. Je ovšem často nutno proboujet se i do onoho „podhoubí“, bez ohledu na obtíže. Velmi závažnou, ba základní disciplínou, která tu otvírá cestu, je genealogie. Leckdy je možno hovořit i o „genealogii příbuznosti názorové“, při čemž ony názory nejsou vždy záležitostí ideovou, ale často jen otázkou bezprostředního či perspektivního dosahu různých osobních a klientských vazeb. A jsou to často svědečné řady listin, zejména v kombinaci s itinerářovými údaji, které mohou vést výzkum překvapivě dále.

Původně vystudovaný fyzik, ale pak profesionální mediévista analyzuje v knize o sítích vztahů říšských knížat sítí příbuzenských, názorových či jiných vazeb v říši za vlády, resp. „vlády“ Jindřicha (VII.), syna Friedricha II. Ten se netěšil velké přízni historiků, ba naopak hromadily se jeho odsudky. Pokus Emila Franzela v roce 1929 o jeho rehabilitaci nenalezl ještě u Gramsche velké pochopení (pokud jde o Franzelův poznámkový aparát, nemůže ovšem pochopení nalézt nikdy). Kladnější pohled E. Thoraua (1998) jím už ale byl v podstatě akceptován, aby Gramsch

ukázal, že Jindřichovo ztroskotání nebylo především důsledkem jeho osobních vlastností, nýbrž Friedrichem II. špatně nastaveného systému dvojvládní otce a syna, tedy Friedricha II. a Jindřicha (VII.).

Autor se snaží postupovat metodologicky podle sociologických ukazatelů, které na základě zejména diplomatické látky modeluje do měnicích se struktur středoevropské nobility. Ty se pokouší graficky zachytit v mapových přílohách. V nich se ukazuje, že důležitou roli hráli i Přemyslovci. Šlo ovšem zejména o Přemysla I., pak i o jeho dceru, svatou Anežku Přemyslovnu, ale ovšem i o další členy přemyslovského rodu, jak o tom svědčí v rejstříku dobrá polovina jednoho sloupce odkazů. V politické situaci, vzniklé vzrůstajícími tenzemi mezi protagonisty politického života vidí autor už jakýsi předobraz budoucího interregna. Kniha se tak stává do jisté míry i bohemikem a zejména je také příspěvkem k nikdy nekončící diskusi o postavení českého státu v rámci středověké říše. Že v ní o české literatuře není učiněna ani zmínka, ač zejména v pracích Václava Novotného resp. Josefa Žemličky by bylo možno v leccěms nalézt zajímavé postřehy, je bohužel takřka stálým evergreenem západních literatur.

I. Hlaváček

Raný novověk

Petr KOZÁK

*Účty dvora prince Zikmunda
Jagellonského, vévody hlohovského
a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska
a Lužic, z let (1493) 1500–1507.*

Kritická edice pramene

Opava, Slezské zemské muzeum – Dolní
Břežany, Scriptorium 2014, 742 s.,
ISBN 978-80-87271-98-8 (Scriptorium);
978-80-87789-15-5 (Slezské zemské muzeum).

Princem Zikmundem Jagellonským, figurujícím v titulu knihy, není nikdo jiný než pozdější

polský král a litevský velkokníže Zikmund IV. Starý († 1548). Tři svazky účtů, jež jsou v publikaci předmětem zájmu, pocházejí z doby před jeho nástupem na trůn (litevským velkoknížetem Zikmund byl od roku 1506, polským králem taktéž od roku 1506, korunován 1507). Představují tak materiál nejen unikátně dochovaný, ale i odrážející jednu kapitolu Zikmundova života a denní praxe jeho dvora (Zikmund byl od 1499 vévoda hlohovský, od 1501 vévoda opavský, v roce 1504 mu český král Vladislav Jagellonský svěřil správu obojí Lužice a Slezska).

Účty po celou dobu (až na úplné výjimky) vedl jediný písař. Účetní systém byl jednoduchý, jak bylo v té době zvykem (strana příjmů, strana vydání), účty nebyly vnitřně tematicky členěny, jednotlivé položky byly řazeny chronologicky. To je z hlediska pramenného využití účtů, a především výdajových rubrik, jistým negativem, neboť mozaika dvorského života je zde fragmentarizována skutečně na elementární částice. Samostatné oddíly odpovídají jednotlivým místům pobytu (a tamním příjmům a vydáním), což naopak znamená jednoznačné pozitivum – jak z hlediska rekonstrukce pohybu Jagelloncova dvora, jehož účtyhodný geografický rádius upomíná na cestovní panovnické dvory o několik století dříve, tak i možnostmi analýzy „aktivit“ v jednotlivých místech. Pramen je cenný také např. z hlediska zajištění financí pro provoz dvora (v tomto směru autor záslužně vzal v potaz i „registrum curiensium“, tj. svazek z let 1493–1509/1510, strukturovaný dle jednotlivých osob a ve druhém řádu lokalit).

Moderní kritické edici účetního materiálu je předeslán úvodní text, v němž autor naznačil mocensko-politický kontext té etapy Zikmundova života, z níž účty pocházejí; v další části je pak věnována pozornost přímo samotným účtům a metodice jejich edičního zpřístupnění. Edice je opatřena několika typy poznámek – vztahují se k přepisům problematických slov, písařským chybám apod., věcné pak zahrnují např. převody denních dat

či identifikaci geografických názvů. Identifikaci osob napomáhá důkladný personální rejstřík. Publikace je opatřena standardním vědeckým aparátem – poznámkami k úvodní textové části i edici, dále několika typy rejstříků (vedle již zmíněných také neocenitelný rejstřík věcný, který velmi výrazně usnadňuje tematickou orientaci v materiálu) a bibliografií. Ta zohledňuje editovaný a v literatuře analyzovaný účetní materiál, vztahující se ke středoevropským zeměpanským dvorům. Obecně připomínat široké spektrum výpovědní hodnoty pramenů účetního materiálu by bylo nošením dříví do lesa – základní směry jsou totiž obecně platné (a v literatuře byly mnohokrát pojednány), ve svých specifických odstínech se ovšem liší pramen od pramene. Při listování edicí a možná ještě spíše věcným rejstříkem si uvědomíme pestrou škálu momentů, zdánlivě dílčích, ale v širším kontextu přece významných, pro něž bývají účty pramenem takřka výhradním. Jako příklad lze připomenout šašky-„blázny“ – osoby neodmyslitelně patřící k rezidenčním dvorům, v pramenech (vedle účtů např. v korespondenci) však zpravidla přicházející jen zcela mimochodem. Výdajové položky, v nichž „blasen“ (jeden z dokladů terminologie v národním jazyku) v účtech figuruje, naznačují jejich sociální vazby ke dvoru, odměny, jichž se jim dostávalo, a v některých případech se uvádějí i jejich jména (byl to ostatně zčásti právě účetní materiál, na němž mohl W. Mezger vystavět monografii o těchto osobách na středověkých dvorech).

Letmý příklad ilustruje, jak široké spektrum výpovědi účty nabízejí, a to i když se stále budeme pohybovat na poli rezidenční problematiky – skladby a fungování dvora. Univerzálně se uplatňující přítomnost šašků při dvorech pak současně naznačuje, jak dalece jsou i jednotlivé momenty dvorského života komparabilní – jedním z mnoha dokladů mohou být tematicky strukturované svazky řady Residenzenforschung. Ze specifických rovin výpovědi editovaného účetního materiálu

lze zmínit monetární (odráží oběh rozličných druhů měn ve střední Evropě kolem roku 1500 a současně dokumentuje těžkosti provázející vzájemné přepočty). Problematika má též rovinu lingvistickou: opakovaně se setkáváme s případy, kdy písař neznal příslušný speciální pojem – nejde jen o podstatná jména, ale i o slovesa – v latině, tedy převažujícím jazyku účtů, event. takový výraz ani neexistoval. Písař proto uvedl slovo v polštině, jež namnoze silně připomíná spíše češtinu: příkladem je shora uvedený „blasen“.

Knihy jako celek dokumentuje skutečnost, jak široké spektrum navzájem nejednou i poněkud odlehlých disciplín může ze studia účetního materiálu profitovat: politické dějiny, kulturní historie, dějiny hmotné kultury i uměnověda, vědy ekonomické a sociální, ale i jazykověda, muzikologie, geografie i některé přírodní vědy. Již to samo o sobě ukazuje, že soustavné vytěžení výpovědní hodnoty editovaného účetního materiálu by objemem několikanásobně přesáhlo i tak již úctyhodný rozsah stávající publikace. Není tedy její součástí (autor nicméně již v minulosti účtů opakovaně využil k dílčím kulturněhistorickým sondám).

Takový úkol by vyžadoval součinnost odborníků řady specializací, z nichž každý by edici „četl“ trochu jinak, zaujaly by její jiné položky a na mysl mu tanuly jiné souvislosti. Pokus o souborné zhodnocení unikátního (a to i ve středoevropském měřítku) korpusu účtů by se vlastně minul cílem – nezbytně by se totiž rozpadal do řady paralelních pohledů, z různých úhlů sice nesporně odrážejících jedinou někdejší realitu, ovšem každý se spojnicemi po své vlastní tematické linii komparativního studia vybraných aspektů. Tomuto účelu edice rozhodně do budoucna poslouží bohatě – příznivou okolností je v daném případě latina, již jsou účty psány a jejich obsah je proto univerzálně přístupný pro srovnávací výzkumy v měřítku minimálně středoevropském (a zde zvláště v německých zemích, kde je stav dochování srovnatelného účetního

materiálu podstatně příznivější než v zemích korunních i ve Slezsku).

R. Šimůnek

Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA jr. (edd.)
Městské právo ve střední Evropě.
Sborník příspěvků z mezinárodní
právníkové konference „Práva městská
Království českého“ z 19.–21. září 2011,
Praha
Praha, Nakladatelství Karolinum 2013,
400 s., ISBN 978-80-246-2113-5.

Sborník představuje výstup z mezinárodní konference „Práva městská Království českého“, která byla uspořádána v rámci projektu nového vydání edice Práv městských Království českého Pavla Kristiána z Koldína. Dílo, na němž se podílely dvě desítky příspěvovatelů z řad domácích i zahraničních právních historiků, je věnováno genezi a charakteristickým rysům středověkého a raně novověkého městského práva v českých zemích a střední Evropě.

Vydání Práv městských Království českého Pavla Kristiána z Koldína v roce 1579 představovalo zlomový bod v domácím právním vývoji. Polovina statí je proto zaměřena právě na tuto právní památku a dobové souvislosti jejího vzniku.

Úvodní dva příspěvky seznamují čtenáře s okolnostmi přijetí Městských práv Království českého (Jaroslav Pánek) a informují o životních a profesních osudech Pavla Kristiána z Koldína (Jiří Pešek). Pavla Slavičková se zabývala otázkou rozšíření Koldínovy kodifikace ve městech magdeburského právního okruhu. Jan Kuklík se soustředil na problematiku poměru městského a zemského práva po vydání Obnoveného zřízení zemského v roce 1627. Vedle toho se věnoval i místu Koldínovy kodifikace v systému domácího novověkého práva, a to až do doby před vyhlášením Všeobecného občanského zákoníku na začátku 19. století, kdy Koldínova kodifikace

pozbyla platnosti. Příspěvek právních romanistů, Michala Skřejpka a Davida Falady poukazuje na přítomnost římskoprávních zásad, pravidel a definic v Koldínově kodifikaci a jejich význam pro domácí soukromé a procesní právo. Jiří Šouša ml. prostřednictvím vybraných institutů poukázal na shody a odlišnosti mezi právní úpravou Koldínovy kodifikace a dochovaným torzem pramenů litoměřického (magdeburského) práva. Stat Jany Vojtiškové informuje o jazykovém úzu v tištěné podobě Koldínových Práv městských. Na závěr sborníku je umístěn rozsáhlý soupis literatury ke Koldínově kodifikaci.

Druhou skupinu příspěvků zastupují obecněji pojaté stati o vývoji městského práva ve střední Evropě, které více či méně zohledňují právní prostředí českých zemí. Ve většině případů se jedná o příspěvky zahraničních badatelů (např. Ulrike Müßig, Inge Bily). Text Viléma Knolla se zaměřil na vývoj chebského právního okruhu. Německý právník Heiner Lück se zabýval vlivy magdeburského městského práva v českých zemích. Hans-Jürgen Becker sledoval stejnou otázku z pohledu práva norimberského. Gerhard Lingelbach publikoval o právní knize města Mülhausen (Německo) z roku 1225. Dva příspěvky jsou věnované městskému právu ve středověkých a raně novověkých Uhrách (Andrea Kluknavská a Tomáš Gábriš, Adriana Švecová).

Sborník zaujme nejen právní historiky specializující se konkrétně na Koldínovu kodifikaci, ale také ostatní badatele a zájemce o městské právo a právní dějiny.

L. Šmídová Malárová

19. a 20. století

Gertraud MARINELLI-KÖNIG (Hrsg.)
Die böhmischen Länder in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848). Bd. 2: Tschechische nationale Wiedergeburt – Kultur- und Landeskunde von Böhmen, Mähren und Schlesien – Kulturelle Beziehungen zu Wien
Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 836 / Veröffentlichungen zur Literaturwissenschaft des Instituts für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Bd. 29
Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2013, 706 s., ISBN 978-3-7001-6839-3.

V rámci humanitních ústavů Rakouské akademie vzniklo v posledních desetiletích několik velice zajímavých projektů s dlouhodobou badatelskou perspektivou a nespornou vědeckou užitečností. Kromě velkolepé historické řady dějin Die Habsburgermonarchie 1848–1918 se jedná o neuvěřitelně precizní edice dokumentů *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*, *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1867–1918* a *Die Protokolle der Ersten und Zweiten Republik Österreich*. V osmdesátých letech 20. století k nim přibýly slavistické komentované a regestem opatřené bibliografické edice excerpané z vídeňských časopisů předbřeznové doby.

U zrodu tohoto edičního projektu stál vídeňský slavista Günter Wyrzens (1922–1991). Jeho realizace však po Wyrzenově smrti připadla Gertraud Marinelli-König, která již v roce 1988 vydala zprávy o kulturním dění v Rusku, v roce 1992 novinové informace o Polácích a Rusínech (Ukrajincích), v roce 1994 o Jihoslovanech, v roce 2000 vyšly její *Musikgeschichte in Mittel- und Osteuropa*, v roce 2004 pak kulturní zprávy z hornouherské

oblasti. Od roku 2011 vycházejí rešerše o Čechách a jejich kulturně-emancipačním snažení v Čechách a na Moravě. Zprávy, vážící se k českým zemím, naplní celkem čtyři svazky, z nichž dva už vyšly a dva byly odevzdány do tisku.

Jedná se o vyčerpávající excerpta ze zpravodajství vídeňských („zábavných“) deníků (v případě českých zemí bylo zkoumáno jedenašedesát titulů). Vybraná excerpta jsou tematicky strukturována v rámci standardního označení „o literatuře a spisovatelství“, kam ovšem patří zprávy ze všech humanitních a lékařských oborů včetně personálií, pokud se váží k vydání zábavného či učeného spisu. Ke každé zprávě náleží v edici odkaz na pramen, stručný obsah článku a také nejzajímavější úryvek z citované stati či krátkého oznámení. První díl bohemistického svazku obsahoval zprávy z beletristiky, literární kritiky, časopisectví, bibliografie a knižní produkce (objevila se zde například zpráva o objevení královédvorského rukopisu). Druhý díl je pro historiky mnohem zajímavější, neboť obsahuje dobové zpravodajství z oblasti jazykovědy, filozofie, estetiky, rétoriky, historie, respektive historiografie a samotných vzdělávacích institucí včetně biografických skic v textech zmiňovaných aktérů. Historik tak může s minimální námahou pracovat s recenzemi například na Pelclova, Palackého, Bočkova, Šafaříkova, Woltmannova, Wolného či Hankova díla a je mu k dispozici peregrinatio profesorů nejen těch univerzitních, ale i středoškolských. Dále jsou zde uveřejněny statistické zprávy o školských a nadačních zařízeních včetně údajů o počtech žáků a studentů. Každý badatel ocenění pečlivě doplnění dat vydání děl, narození a úmrtí autorů (zde jsem zaznamenal pouze jediný omyl u data úmrtí českého zemského protomedika Tadeáše Bayera).

Často se jedná o těžko získatelné údaje, včetně názvů děl, vzdělávacích zařízení, nadací či dobových termínů (zde mne zamrzela pouze editorčina neznalost německého termínu Ob-

novného zřízení zemského). Informační a citační hodnota těchto edic je obrovská, propojíme-li ji i s tou skutečností, že díky systematickému úsilí Rakouské národní knihovny lze badatelskou práci kombinovat s internetovou digitalizovanou verzí většiny excerpovaných časopisů. Vědecko-badatelské využití těchto slavistických edic je mnohostranné. Kromě bibliografického soupisu, který je sám o sobě užitečný, je možné odhalovat např. argumentační strategie probouzejících se národů uplatňované vůči vídeňskému centru, protože autory těchto zpráv bývali většinou sami představitelé nových národních kultur. Lze také rekonstruovat sílu a kvalitu rakouské supranacionální tradice, která vytvářela nový (jinoněmecký) svěbytný kulturní prostor. A v neposlední řadě zde byla odkryta nepochybně zcela nová textologická základna předbřeznové doby, která teprve čeká na své prozkoumání a interpretaci a která by mohla být rozšířena o výzkum dalších vydavatelských a nakladatelských center (například Praha a Lipska).

Takto zpřístupněný soubor pramenů dává také za pravdu rakouskému kulturnímu historikovi Moritzi Csákyemu, že se v této době jednalo o jedinečný, ještě nehomogenizovaný středoevropský narativ, který lze také pojímat jako společnou historickou a kulturní paměť, která mohla vzniknout jen na základě intenzivní výměny informací mezi periferiemi a vídeňským centrem.

M. Hlavačka

Alan SKED

Metternich a Rakousko

Brno, Centrum pro studium demokracie

a kultury 2014, 319 s.,

ISBN 978-80-7325-332-5.

Šest let po vydání anglického originálu knihy britského historika Alana Skeda *Metternich and Austria* vychází v roce 2014 její český překlad. Alan Sked, působící jako profesor

dějiny mezinárodních vztahů na London School of Economics, je přední odborník na dějiny střední Evropy devatenáctého století a postava knížete Metternicha, od roku 1809 nejprve ministra zahraničí a poté kancléře rakouského císařství, představuje téměř ústřední linii v jeho bádání o politických dějinách této doby a tohoto prostoru. Autor se pokusil zhodnotit úspěšné diplomatické působení Metternicha v napoleonských válkách v letech 1809–1815 a jeho v podstatě úspěšnou, i když mnohými historiky zproblematizovanou službu ve vedení monarchie po roce Vídeňského kongresu, kdy Rakousko prožilo přes tři desetiletí dobu míru, jisté stability, technického pokroku i hospodářského rozvoje. Je to tedy obraz jeho státnické služby až do rezignace v roce 1848, nikoliv vzpomnutí jeho barvitého života osobního a citového. Autor pracuje s rozsáhlou faktografickou výstavou, čerpanou ovšem z již publikovaných textů a knih, která činí výklad bohatý, ale někdy až těžko na první přečtení pro neškoleného historika zvládnutelný. A je to výklad z velké části i polemický vůči řadě autorů z té rozsáhlé metternichovské literatury, kteří představují kritické až negativní hodnocení Metternichovy státnické činnosti zejména v letech po porážce Napoleona. Alan Sked odmítá tento přístup, zformulovaný kupříkladu Kissingerem, který obdivuje Metternicha z doby před rokem 1815, ale poté považuje principy jeho domácí politiky za příčinu postupného úpadku monarchie.

A tak se autor vyrovnává s otázkou, zda tedy byl Metternich v letech 1815–1848 předním evropským státníkem. Kladnou odpověď dokumentuje bohatou faktografickou argumentací o vnitřním, poměrně zdárně se rozvíjícím systému jeho vlády v Rakousku a celkem úspěšným ovlivňováním spolupráce evropských mocností neustálým hledáním mírové rovnováhy sil v Evropě. K politickým změnám docházelo mezi lety 1815–1848 obvykle v důsledku revolucí a povstání. Metternich si to uvědomoval, a proto zdůrazňoval prevenci,

spíše diplomatické smlouvy a nikoliv vojenskou intervenci. On to byl, kdo na Vídeňském kongresu prosazoval legitimitu vlád a zajištění rovnováhy sil v Evropě.

Tady se autor pustil do poměrně rozsáhlé polemiky, respektive odsouzení revizionistického paradigmatu amerického znalce mezinárodních vztahů Paula W. Schroedera, který zpochybnil představu o rovnováze moci v Evropě po roce 1815. Zdůraznil, že to byla především hegemonie Británie a Ruska, která způsobila, že tento systém fungoval. Alan Sked namítl, že Británie tehdy prokazovala vojenskou a námořní slabost a Rusko bylo technologicky a administrativně zaostalé. Rozhodující byla pozice Rakouska, to jest Metternichovy politiky.

Autor vidí i některé podněty, které ovlivňovaly Metternichovy politické koncepce. Nevěřil Francii, obával se, že by mohla znovu zahájit cyklus válek a revoluce, což v té době nebylo tak nereálné. Po roce 1820 propukaly revoluce, spíš povstání, autor jmenuje děkabristy v roce 1825 v Rusku, a Metternich už viděl i nové jejich příčiny – šíření nových idejí, nezaměstnanost, nenáviděná byrokracie, ale i různá již národní hnutí, největší strach měl však z tajných sekt. (Dodávám, že císař z jeho popudu zakázal například hnutí zednářů, ale v té době ve Vídni zednařil kdekdo. Rovněž státní úředníci museli přísahat na to, že nejsou členy žádné tajné společnosti či sekty.)

V zajímavé kapitole „Metternich a terorismus“ autor tvrdí, že hlavní starostí Metternicha v úřadě bylo ochránit Evropu před revolučním násilím, a proto trval na účinné prevenci: nejprve, jak už bylo řečeno, smluvní diplomatickou cestou, ale i cenzurováním novin, kontrolou studentských organizací, odmítáním laciných nacionalistických hesel. Tato preventivní politika se přirozeně vedla i uvnitř monarchie, ale Alan Sked velmi výrazně na příkladech policejní práce, rakouské cenzury, osudů politických vězňů dokazuje, že obvykle přijímané tvrzení o Rakousku

jako policejním státě pod Metternichovým dohledem, je přehnané.

Pro nás je zajímavá kapitola „Utiskovalo Metternichovo Rakousko národy a zapříčinilo revoluci?“, v níž tu volnost národního sebeuvědomování od dvacátých let 19. století autor dokumentuje právě příkladem českých zemí, renesancí českého jazyka, vlasteneckými spolky, objevenou historií národa, prací Palackého, Dobrovského, Šafaříka, ale i v politické rovině vlivem ve státní správě osobností, jakou byl třeba hrabě František Kolovrat. A co rok 1848 a Metternichův dobrovolný odchod či spíše ústup ze scény za šířících se pouličních nepokojů ve Vídni? Alan Sked se pustil i do polemiky s marxistickou historiografií, interpretující tento bouřlivý rok jako výsledek vzestupu kapitalistické střední třídy. Podle něho to byl průsečík jakési obecné nespokojenosti, využití radikály, kteří byli brzy poraženi a Metternich se mohl vrátit z londýnské emigrace.

Kniha je napsána na základě studia zejména Metternichových osmivazkových pamětí, vydaných jeho synem Richardem Metternichem ve Vídni v letech 1880–1884 pod titulem „Aus Metternichs nachgelassenen Papieren“, jinak zdrojem je celkem známá historiografická produkce autorů počínaje Heinrichem von Srbikem, Viktorem Biblem až po Henryho Kissingera. Českou národnostní otázku autor studoval v pracích Roberta Williama Seton-Watsona, Petera Brocka a též Harolda Gordon Skillinga. Studoval knihy jenom v angličtině či v němčině.

Dovolím si malou poznámku nakonec. Škoda, že autor neobjevil Vídeňskou historickou společnost v roce 1966 vydanou korespondenci z let 1813–1815 mezi knížetem Metternichem a vévodkyní Zaháňskou, v té době jeho velkou láskou. Byť se Alan Sked vyhnul citovému životu knížete, v této korespondenci by byl objevil mnoho jeho osobních poznámek na okraj jeho činnosti politické a státnické. Metternichovy dopisy, a napsal jich přes 250, začínaly vždy v první půli popisem pro-

blémů, které právě řešil třeba s Alexandrem I., a teprve v druhé půli přešel kníže k milostnému dialogu. Ovšem věren svému sebepřeceňování vycházel vždy z premisy, že je to on, kdo řídí osudy dvaceti milionů Evropanů. Alan Sked však při poznámce o Metternichových osmidílných pamětech, vydaných po letech jeho synem, zřejmě nezaznamenal, že když Metternich nastupoval v roce 1809 na ministerstvo zahraničí jako císařův ministr, najal si archiváře jménem Klinkowstroem, který od té chvíle vybíral a pořádal jeho archiv. A co je pro Metternicha typické, že čas od času seděl se svým archivářem a probíral s ním, co založit, co vyškrtnout a co skartovat, aby jeho obraz pro budoucno byl co nejpříznivější. Rovněž nezaznamenal, že v roce 1966 byla ve Státním ústředním archivu (dnes Národní archiv) v Praze zpřístupněna tzv. Acta Clementina, tj. podstatná část Metternichovy písemné pozůstalosti.

Pro mě byl Metternich především mistrem diplomatického kompromisu. Od něho Kissinger převzal onu stručnou charakteristiku takového kompromisu jednání: každá ze stran sleví trochu, nikdo není uspokojen zcela, ale kompromisu bylo dosaženo. Vždy dodávám, že ale umění diplomacie je, kam až slevit!

Jaroslav Šedivý

Thomas KLETEČKA –
Anatol SCHMIED-KOWARZIK (Hrsg.)

*Die Protokolle des österreichischen
Ministerrates 1848–1867*

*Abteilung II: Das Ministerium
Schwarzenberg*

Bd. 4 (14. Oktober 1850 – 30. Mai 1851),
577 s., ISBN 978-3-7001-6836-2;

Bd. 5 (4. Juni 1851 – 5. April 1852),
739 s., ISBN 978-3-7001-7242-0.

Wien, Verlag der Österreichischen
Akademie der Wissenschaften 2010 a 2013.

Téměř poslední svazky monumentální kritické ediční řady protokolů rakouské ministerské

radu (v přípravě jsou ještě dva svazky ministerstva Buol-Schauenstein) plynule navazují na předchozí části edice věnované Schwarzenbergovu ministerstvu z let 1848 až 1851. Ty vyšly v roce 2002, 2005 a 2008, zpracoval je rovněž Thomas Kletečka, později za přispění Anatola Schmied-Kowarzik a Andrease Gottsmanna. Projekt, který inicioval už koncem šedesátých let 20. století Helmut Rumpler ještě v bývalém Ústavu pro jižní a jihovýchodní Evropu Rakouského ministerstva zahraničí, převzala v roce 2008 do své gesce Komise pro dějiny habsburské monarchie Rakouské akademie věd, která se k 1. lednu 2013 přetransformovala v Ústav pro výzkum novodobých a soudobých dějin. Tyto svazky si zachovaly vysoký ediční standard, když kromě editovaných dokumentů in extenso přinášejí rozsáhlou a informacemi nabitou úvodní studii, která rekapituluje dějinný vývoj habsburské monarchie v inkriminovaném období s ohledem na nejdůležitější informace vyplývající z editovaných dokumentů, dále vyčerpávající bibliografický seznam relevantních děl, seznam archaických výrazů, seznam účastníků jednání ministerské rady, seznamy doplňujících protokolů jiné proveniencie a osobní, věcný a geografický rejstřík.

Oba dva svazky dokumentů lze zaštitit sloganem „reactio triumphans“ či „instalace neoabsolutismu“. Protokoly ministerské rady tak dávají nahlédnout do politické dílny „kontrarevoluce“, která ještě koncem roku 1850 vytvářela před politickou veřejností zdání konstitucionalismu vytvořením tzv. říšské rady, v jejíž čelo byl postaven předbřeznový ministr, právě sedmdesátiletý Carl Friedrich Freiherr Kübeck von Kübau (mimochoodem jihlavský rodák). Hlavním cílem byla marginalizace moci ministerské rady, která byla dokončena císařovými osobními dopisy ministrům, vydáním tzv. Silvestrovských patentů (které kdysi ironicky nazval Otto Urban ústavou neoabsolutismu) a nečekanou smrtí ministerského předsedy Felixe knížete Schwarzenberga v dubnu 1851. Právě archi-

tektura tohoto císařova a Kübeckova převratu, jehož hlavním cílem byla likvidace říšské (březnové) ústavy, je zde dopodrobna zdokumentována. Druhé stěžejní téma těchto svazků tvoří zahraniční politika říše, respektive cesta ke kompromisním, tzv. olomouckým punktacím, které jsou v historiografii známé pod termínem „olomoucké ponížení Pruska“. Kromě těchto hlavních témat se v ministerské radě řešila většinou za přítomnosti císaředenní politická a hospodářská operativa spojená s neutěšeným stavem financí, která nakonec skončila odstraněním ministra financí Philippa Krause. Kromě destrukce konstitucionálního politického systému byla největší pozornost císaře a jeho ministrů věnována správním a právním přestavbám říše, kterou lze směle nazvat legislativní smrtí.

V tomto smyslu protokoly ministerské rady odhalují dokonale dvojí tvář doby: na jedné straně likvidace posledních výhonků revoluce a na druhé straně velkorysá modernizace vnitřního ústrojí říše a jejího právního rámce včetně ekonomické legislativy či výstavby dopravní infrastruktury. Pro českého historika jistě není bez zajímavosti, že na této nejvyšší úrovni byl několikrát probírán Havlíčkův případ, kde mimo jiné ministr vnitra nikoliv k zamýšlení nebo pobavení přítomných včetně císaře prohlásil, že Karel Havlíček tvrdí ve Slovanu, že předbřeznové poměry byly lepší než ty dnešní a že porevoluční stát vytváří pouhé zdání konstitucionalismu. Na základě těchto informací byl zrušen další připravovaný proces s Karlem Havlíčkem z obavy, že by jeho nutný převoz z Brixenu do Kutné Hory a jeho obhajoba přitáhly zvědavost veřejnosti. I pod dojmem této aféry lze tvrdit, že vydání protokolů ministerské rady může významně korigovat některé vývody nerakouských národních historiografií a doplnit naše znalosti o způsobu vládnutí během tzv. neoabsolutismu.

M. Hlavačka

Monika KRUPAR
*Tschechische juristische Zeitschriften
des 19. und 20. Jahrhunderts*
(= Schriften zur Rechtsgeschichte, Bd. 152),
Berlin, Duncker & Humblot, 2011, 328 s.,
ISBN 978-3-428-12883-9.

Všechny obory lidské činnosti postupně našly u transatlantické občanské kultury v předdigitálním věku své zobrazení v tištěném slově a ve sdružování. Časopisy i spolky tak mohou být pokládány za kulturní místo paměti dané epochy nejen pro své obsahy, ale pro své komunikační formy, způsoby myšlení a prosazování ambicí zkoumaného profesního společenství. O to zajímavější je zahájit výzkum odborného konvolutu časopisů v době, kdy probouzející se národní společenství má větší ambice než jsou jeho odborné schopnosti. Teprve za pochodu se tvoří odborná terminologie, která je nepochybným indikátorem intelektuálního stavu společenství, v našem případě českého národa. A o tom je, respektive měla by být, anotovaná vydaná disertace. Za její klad lze nepochybně označit, že jako prvá pojednává synteticky a téměř v úplnosti o vzniku, udržování, kvalitě, personálním zázemí českých právnických časopisů ve stopadesátileté epoše, jejíž podstatu tvořilo česko-německé soupeření, respektive české emancipační hnutí, které naráželo na německojazyčnou právníckou kulturu a tradici (a zároveň jí bylo povzbuzováno). Nic na tom nemění ani skutečnost, že výzkum právnických časopisů se soustředil především na Prahu a že poválečné období bylo ponecháno stranou.

Titul disertace částečně neodpovídá obsahu, neboť podstatná část textu (nikoliv na škodu) je věnována německým právníckým časopisům v meziválečném období. Nelze se proto také divit, že největší autoritu i z hlediska citačního indexu představují pro autorku práce již zesnulého Helmuta Slapnicky, který jako student zažil dvojkoľejnost prvorepublikového právníckého studia a který považoval tuto

intelektuální dualitu nejen pro sebe za přínos a neocenitelnou životní zkušenost.

Zkoumat vývoj tištěných periodik v době nacionalismu, liberalismu a demokratizace společnosti znamená pouštět se do mnoha dalších podstatných problémů doby a zjišťovat jejich důsledky pro tvorbu právních norem. V tomto případě jim byly tvorba příslušné odborné terminologie, jazykové spory, dějiny státní správy a samosprávy a měnící se státní formy. Zvládnout tento konvolut kontextuálních, ideových a i procesuálních trendů a problémů v jednotě výkladu a časové souslednosti je i pro zkušeného badatele velmi náročné. V tomto ohledu ponechává tato disertace mnoho odpovědí otevřených anebo si je prostě vůbec neklade.

M. Hlavačka

Jiří MALÍŘ a kol.
*Biografický slovník poslanců moravského
zemského sněmu v letech 1861–1918*

Brno, Centrum pro studium
demokracie a kultury 2012, 887 s.,
ISBN 978-80-7325-272-4.

Osmička autorů (vedle vedoucího autorského kolektivu dále Petr Bělík, Jan Dvořák, Lukáš Fasora, Markéta Malá, Martin Markel, Martin Rája a Zdeňka Stoklásková) vytvořila souhrnný obraz o všech poslancích moravského zemského sněmu, jenž dosud chyběl, neboť dobové almanachy a soupisy poslanců nám podávají přehled jen pro úzce vymezenou dobu aktuálně zvoleného sněmu.

Autorský kolektiv podává ucelené medailonky jednotlivých poslanců včetně rodinného zázemí, vzdělání, životní pouti, veřejného působení a profesní, politické a poslanecké kariéry. Biogramy mají jednotnou strukturu: obsahují nejprve záhlaví (jméno poslance, akademické a šlechtické tituly, datum a místo narození a úmrtí, povolání, údaje o datu volby, volební kurii a volebním obvodu) a dále informace o rodinném zázemí, vzdělání,

rodině, bližší údaje o povolání a pracovní činnosti, stejně tak jako základní výčet poslancových veřejných aktivit (spolky, samospráva a další organizace) a jeho politického a stranického angažmá a poslanecké činnosti na zemském sněmu, případně i na říšské radě. U většiny medailonků je k dispozici portrétní fotografie. Jako zdroj informací sloužily sněmovní almanachy, encyklopedické a biografické slovníky, biografie, vydané memoáry a korespondence, literatura o politickém stranictví, noviny i archivní prameny (pozůstalosti, matriky, sčítací operáty). K některým známým poslancům byla k dispozici záplava informací, kterou bylo nutno selektovat, u jiných osobností se autoři potýkali s nedostatkem životopisných údajů.

Medailonům poslanců předchází úvodní studie Jiřího Malíře *Zemský sněm na Moravě v letech 1861–1918* (s. 11–55), jež vychází z jeho studie *Der mährische Landtag* zveřejněné ve svazku VII/2 řady *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Malíř seznamuje čtenáře s principy uspořádání sněmu, s jeho politickou diferenciací a národním a sociálním složením, s vnitřní periodizací (zápas mezi federalisty a centralisty 1861–1873, éra německoliberalní většiny 1873–1896, éra přípravy a uzavření moravského paktu 1896–1905, období po moravském paktu).

Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu navazuje na biografické slovníky vzniklé na půdě Ostravské univerzity v Ostravě. V roce 2006 vydala Hana Šústková (jako supplementum Biografického slovníku Slezska a severní Moravy) *Biografický slovník poslanců slezského zemského sněmu v Opavě (1861–1918)* – srovnej: ČČH 106, 2008, s. 416, jehož biogramy jsou v porovnání s novým brněnským počinem o něco stručnější. Autorský kolektiv v čele s Milanem Myškou a Lumírem Dokoupilem vydává od roku 1993 *Biografický slovník Slezska a severní Moravy* (dosud vyšlo 26 sešitů včetně 3 supplement), jež obsahuje biogramy nežijících významných osobností z různých sfér (hospodářské,

politické, technické, společenské, kulturní, náboženské, umělecké, sportovní), které přišly buď místem narození anebo svým působiš-
tům do kontaktu s regionem Českého Slezska a přilehlých částí Moravy. Kromě základních dat obsahuje BSSM stručnou charakteristiku osobnosti, životopisné údaje a charakteristiku hlavní profesní činnosti. Milan Myška a kol. dále vydali dva díly *Historické encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století* (Ostrava 2003 a 2008) obsahující informace o osobě a původu podnikatele, jeho vzdělání, průběhu podnikatelské kariéry a aktivitách mimo firmu.

Díky brněnskému pracovišti tak vznikla biografická příručka, která poslouží zejména badatelům v oblasti politických a sociálních dějin Moravy. Jejím autorům se podařilo shromáždit z tištěných i archivních pramenů velké množství relevantních informací.

P. Kladiwa

Jana NOSKOVÁ –
Jana ČERMÁKOVÁ (edd.)
*Měla jsem moc krásné dětství /
Ich hatte eine sehr schöne Kindheit.
Vzpomínky německých obyvatel Brna
na dětství a mládí ve 20. až 40. letech
20. století / Erinnerungen von Brünnern
Deutschen an ihre Kindheit und Jugend
in den 1920er–1940er Jahren*

Brno, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha – pracoviště Brno a Statutární město
Brno – Archiv města Brna 2013, 705 s.,
ISBN 978-80-87112-74-8 /
ISBN 978-80-86736-32-7.

Dvojazyčná kniha zprostředkovává vzpomínky na dětství a mládí „brněnských Němců“ v období první Československé republiky a následujících časech do konce druhé světové války. Třináct publikovaných interview s pamětníky vznikalo v letech 2009–2012. Tematicky se zaměřují na každodenní život multietnického města. Narátorky a narátoři

se narodili v rozmezí let 1919 a 1935, žijí v Německu, ve Švýcarsku nebo v Brně. Rozhovorům předchází úvodní studie, která zasazuje vzpomínky do kontextu dějin Brna a jeho německých obyvatel, představuje použitou metodu orální historie, detailněji reflektuje téma dětství a mládí v etnologické a historické literatuře, na závěr pak přibližuje vznik sbírky interview, jakož i způsob editování. Součástí knihy jsou rovněž životopisné medailony respondentů, glosář, uličník, geografický a jmenný rejstřík a černobílé (částečně rodinné) fotografie.

Vznik publikace podnítila změna paradigmatu: od 90. let 20. století se do středu pozornosti etnologie dostaly prameny subjektivní povahy s důrazem na mnohoznačnost, multikulturalitu, mnohovrstevnatost paměti a identit obyvatel měst. České a německé etnikum v Brně 19. a první poloviny 20. století v tomto duchu zkoumal Oldřich Sirovátka, avšak jen z české perspektivy (srov. např. Oldřich SIROVÁTKA a kol., *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*, Brno 1993). Perspektivu „těch druhých“ začala o téměř dvacet let později studovat Jana Nosková z Etnologického ústavu AV ČR v Brně, a to vytvářením sbírky, mapující každodenní život Brna první poloviny 20. století. Kromě dalších získaných materiálů Nosková nahrála více než sto hodin rozhovorů jak s obyvateli Brna německého původu, kteří v něm po roce 1945 zůstali a bydlí dodnes, tak i s těmi, kteří město opustili (museli opustit) v roce 1945. Z uskutečněných interview s třiceti pěti pamětníky najde čtenář v publikaci zhruba třetinu, což úvodní studie odůvodňuje jednak zájmem na selekci různorodých osudů, jednak požadavkem na osobní autorizaci, kterou v řadě případů již nebylo možno provést (s. 25).

Okolnosti výběru rozhovorů přirozeně vedou k určitému zploštění – výsledný subjektivní portrét „Brna v příbězích“ proto může být pouze výsekem obrazu dobové reality. Většina narátorek a narátorů pochází ze středních,

případně vyšších vrstev meziválečné společnosti a je římskokatolického vyznání. Je škoda, že se do užšího výběru pro knihu nedostal žádný z trojice evangelických pamětníků. Pouze jeden rozhovor odkazuje k jiné důležité součásti dobové městské společnosti – německy hovořícím židovským rodinám. Jeden záznam zastupuje rodinu člena komunistické strany. Čtyři pamětníci pocházejí ze smíšených manželství.

Samotné rozhovory tematizují vztahy k rodičům, prarodičům, sourozencům, dalším rodinným příslušníkům, ale i ke služebnictvu či domácím učitelům. V rodině sledují způsob výchovy a předávané hodnoty. Dalšími tématy vzpomínek jsou škola a zájmové organizace, okruhy kamarádů a kamarádek, společenský život města s akcentem na národnostní aspekty. Naopak konfesijní identita není v rozhovorech příliš problematizována. Její vliv se zdá být spíše nepřímý – rytmizovala čas týdne, resp. roku, měla vliv na hodnoty předávané v rodině. Traumatizující zážitky zpravidla vytěsňuje idealizované dětství, ovšem s podstatnou výjimkou – koncem války značícím perzekuci a vyhnání.

Ve svém celku představuje kniha působivý a inspirativní pokus o zmapování vzpomínek na každodenní život dětí v československém velkoměstě v meziválečném a válečném období.

S. Bolom-Kotari

Alexandr BRUMMER –
Michal KONEČNÝ
Brno nacistické. Průvodce městem
Brno, Host 2013, 200 s.,
ISBN 978-80-7294-956-4.

Turistický průvodce po krásách českých měst je obvykle naplněn textem oslavujícím významné historické okamžiky, osobnosti, nebo architektonické skvosty. Každé město se rádo chlubí tím nejlepším, co může svým obyvatelům a návštěvníkům nabídnout.

Alexandr Brummer a Michal Konečný uchopili historii města Brna právě z opačného konce. Ve své práci upozornili na negativní, až traumatické prožitky Brňanů způsobené brutálním nacistickým režimem. Knihu s názvem *Brno nacistické* rozdělili autoři do čtyřiceti tří čtyřstránkových kapitol, které chronologicky víceméně kopírují průběh války. Každá z těchto kapitol je spojena s konkrétním místem brněnských ulic. Vynechána není ani chloubka Brna, vila Tugendhat, kde podle autorů bylo před okupací jedno z významných místních antifašistických center. Vybraná témata jsou zajímavá také svojí všeobecnou platností pro další města protektorátu, byť se váží k Brnu. Ať již se jedná o „český antisemitismus a kolaboraci“, „brněnské divadlo v časech okupace“, „perzekuci homosexuálů“ nebo „centrum nacistické propagandy“, jak nám napovídají názvy kapitol.

Od průvodce městem čtenář očekává informace o slavných osobnostech, ale v útlé knize je prostor dán především „malým“ lidem. Někteří z nich propluli dějinami bez dalších stop. Mnozí další byli vystaveni ponížení pro své vyznání, rasu, politické přesvědčení, než byli z Brna deportováni. Na druhé straně stáli ti, kteří násilí a nenávisť vyvolávali. I těm je v knize věnován dostatek prostoru. Čtenář si tak může porovnat podmínky pro život jak privilegovaných, tak i zatracených.

Kniha je doplněna řadou jedinečných fotografií a také grafickou stránku hodnotím jako zdařilou. Průvodce městem by nebyl nic bez přehledné mapy, která propojuje jednotlivá zastavení s konkrétními kapitolami. Velmi sympatická je přehlednost a poutavost textu, aniž by se vytratila faktografická přesnost. Netradiční formát knihy podobný velikosti A5 i zvolená velikost textu dělají z práce dobře využitelnou pomůckou pro každého studenta a řadového zájemce o dějiny Brna v dobách nacistické diktatury. Knihu *Brno nacistické* stojí za to pročíst.

Téma dějin druhé světové války láká stále více čtenářů, kteří touží poznávat svá města v le-

tech 1938–1945. Zatímco Brno a také Praha (viz Jiří PADEVĚT, *Průvodce protektorátní Prahou. Místa – události – lidé*, Praha, Academia 2013) mají své knižní průvodce, v Pardubicích je druhoválečná historie podchyčena v digitální podobě na internetu a se zvukovým průvodcem, podobný projekt vzniká také v Plzni.

„Brno nacistické“ může být příkladem pro podobné průvodce i v dalších městech a jistě úspěšně podnítl zájem o toto temné období dějin Evropy.

V. Kyncl

Jan RYCHLÍK

Rozdělení Česko-Slovenska 1989–1992

Praha, Vyšehrad 2012, 432 s.,

ISBN 978–80–7429–296–5.

Kulatá výročí jsou vždy podnětem pro různé akce včetně vydávání knih. Jedním z příkladů může být právě dílo historika Jana Rychlíka, které dokonce vyšlo u příležitosti dvou kulatých výročí rozdělení Československa – v roce 2002 a v roce 2012. Již úvodem nutno přiznat, že se vydařilo (první kniha vyšla pod názvem *Rozpad Československa v bratislavském nakladatelství Academic Electronic Press*).

Práce je velmi přehledně a klasicky rozdělena do sedmi kapitol (nepočítaje úvod, závěr a přílohu), které de facto chronologicky sledují vývoj událostí, tedy od federalizace Československa až do konečného rozdělení státu včetně jeho dopadů. Nelehký úkol byl splněn již při prvním vydání tohoto díla, které se stalo již klasikou. Původní text byl v novém vydání doplněn, aktualizován (vyjma snad úvodu a závěru, který však navazuje na jeden z původních doplňků, a přebírá jeho strukturu). V mnoha případech si ostatně lze jen stěží představit nějaké další doplnění vzhledem k tomu, jak se autor dostává do podrobností tehdejšího dění. Rozsah témat, kterých se autor dotýká, je svým způsobem ohromující a svědčí o snaze „nešidit“

čtenáře o různé úrovni či zákoutí zkoumaného procesu.

Nelze mluvit pouze o politických dějinách rozpadu Československa, autor rozebírá velmi přesvědčivě různé aspekty česko-slovenských vztahů, a vyvrací různé ne vždy dostatečně podložené představy či domněnky (např. o nechťeném rozdělení na základě různých průzkumů veřejného mínění, ovšem vytržené z kontextu). Ať se na na Rychlíkovu knihu budeme dívat z jedné, či druhé strany současných slovensko-českých hranic, výsledek bude shledán nejen jako vydařený, ale i zcela objektivní. Nutno tedy podotknout, že je to dílo nestranné a úspěšně přináší faktografické údaje doplněné o přínosné úryvky z rozhovorů.

Jedním z doplňků původního díla, které nám zde autor předkládá, je krátké vsazení celé problematiky do širšího kontextu rozpadu mnohonárodnostních států. Na jedné straně tato nová úvodní pasáž mohla být o něco propracovanější: Československý případ je totiž poněkud specifický (jednalo se o společenství de facto dvou národů) a v očích pozorovatelů, ne vždy dostatečně obeznámených situací, je dodnes často vnímán jako pozitivní příklad (ve smyslu „pokojného“, respektive mírového rozdělení státu, ne-li dokonce demokratického procesu). Ostatně tato problematika rozpadu státu a československý „model“ se několikrát objevily například i v souvislosti s referendem o skotské nezávislosti. Na druhé straně je nicméně zřejmé, že Rychlíkova práce je jinak zaměřená (zejména z oborového hlediska) a přináší úplně jiné poznatky (což se od ní také očekává). Svým záběrem, díky přístupu autora a znalostem práce umožňuje čtenáři uchopit celou šíři problematiky a ukázat značnou komplikovanost zdánlivě jednoznačného a jednoduchého problému i v celosvětovém měřítku.

Tematický přesah práce je značný a logický: jak totiž vysvětlit rozdělení Československa, aniž by se autor vrátil k jádru komplikací česko-slovenského soužití v jednom státě?

Rychlík začíná knihu analýzou vývoje v době nástupu normalizace. Takový přístup má svou logiku zejména v tom, že federalizace měla právě přinést řešení dlouhodobějšího problému státního uspořádání (federalizace, jakkoliv byla tehdejší federace pouze formálním řešením, měla přinejmenším symbolicky jasný význam). Zcela určitě by však bylo záhodno zakomponovat do knihy ještě několik delších úvah o tom, jak a proč se Československo dostalo do takové situace. Jistě nebylo bezdůvodné poukázat na předlistopadovou situaci, resp. normalizační období, nicméně česko-slovenský problém byl dlouhodobější. Bylo by určitě dobré sledovat problematiku ještě o něco hlouběji do dějin československého státního útvaru, byť samozřejmě není možné v takto pojaté práci dopodrobna analyzovat všechny aspekty tohoto problematického vývoje. Na druhé straně je jasné, že autorovo rozhodnutí zaměřit se v zásadě na již federalizované Československo (zejména pak na problematické stránky federálního uspořádání) je bylo v tomto směru logickým a vědecky/badatelsky legitimním „kompromisem“. Z textu je také patrné, že po listopadu byly politickým elitám původní debaty či návrhy o státním uspořádání většinou známy pouze okrajově. Pro tehdejší aktéry byla klíčová situace během normalizace.

Zaměříme-li pozornost na vliv komunistů (komunistických stran) na proces rozdělení státu, musíme analyzovat nerovnost (respektive anomálii) mezi existující KSS a neexistující čisté českou komunistickou stranou. To nám také poskytne další významný obraz dané situace (nelze srovnávat KSČ a KSSS, resp. bez další analýzy napsat, že „vztah KSČ vůči KSS byl stejný, jako vztah KSSS vůči republikovými stranám v SSSR“, nehledě na existenci dalších stran Národní fronty, byť jejich význam byl marginální v mnoha ohledech). Zůstává jednoznačným faktem, že autorem prezentovaný rozbor situace v různých rozměrech je nadměru přesvědčivý a podává plastický obraz tehdejší (ne)debaty. Ukazuje

různé úrovně problému, které nakonec vyústily v ukončení společného státu. Výrazným kladem této publikace je málokdy vídaná šíře použitých dokumentů, zdrojů a vlastních autorových zkušeností (ať už jde o přímé pozorování tehdejších událostí či o rozhovory s přímými účastníky). V tomto smyslu je tato revidovaná, či spíše aktualizovaná kniha velkým přínosem pro kohokoliv, kdo se zajímá o problematiku rozdělení československého státu nebo o tehdejší (nejen politické) dění. Velký přínos knihy spatřuji mj. v tom, že autor pojal danou otázku rozpadu komplexně a přitom dokázal podat dobře čitelnou, koncentrovanou a zajímavou analýzu.

Žánrově je práce *Rozdělení Česko-Slovenska 1989–1992* poněkud těžko definovatelná: má ambici být vědeckou studií, což dokazuje jak úroveň a hloubka analýzy i faktografie, tak i nutný poznámkový aparát, index a fundovaná bibliografie, o využití četných a přínosných rozhovorů nemluvě. Ale rovněž se jedná svým způsobem i o literaturu, určenou pro širší publikum. Svědčí o tom do určité míry i „novinka“ oproti původní verzi: ilustrace. Jejich počet není nijak zvlášť vysoký, ale zasloužily by konkrétnější komentář. Není totiž vždy úplně jasné, proč byl do textu vložen ten či onen obrázek, resp. proč se v jiných částech knihy naopak nic nenachází. Ostatně nakonec nízký počet ilustrací jakoby dával najevo právě tuto žánrovou nejistotu. Jakoby si autor nebo vydavatelství nebyli úplně jisti, co obrázky vlastně knize přinášejí či na kterého čtenáře dílo vlastně cílí? K širšímu publiku směřuje novou knihu svým způsobem také vynechání velké části původních příloh (nutí to čtenáře, kteří by měli o přílohy zájem, obrátit se na původní vydání).

Poněkud zvláště zní anglické *summary* na konci práce (v prvním vydání tu bylo i v němčině): není zcela jasné, k jakému účelu byl takový dodatek umístěn v knize, vytištěné v češtině (tedy patrně určené pro českého čtenáře, který jen stěží potřebuje takový text). Mnohem logičtější a rozhodně přínosnější bylo celou knihu vydat v angličtině.

K poslední části práce by bylo záhodno přidat několik dalších stran o specifických česko-slovenských vztazích po rozdělení federace. Bylo by to cenné již vzhledem k tomu, že navzdory rozpadu Československa zůstaly tyto vztahy (snad logicky) nadstandardní. Na druhé straně text knihy značně obohacuje přidání série „převodních“ témat (např. problém uznání dvojího občanství), byť se jedná oproti základnímu tématu pouze o marginální záležitost.

Konečně se vraťme k pojmosloví: před dvanácti lety vyšlo první vydání knihy Jana Rychlíka věnované „Rozpadu Československa“, o deset let později byl revidovaný titul nazván přesněji „Rozdělení Československa“. Je patrné, že k zásadním posunům v autorově podání nedošlo. Nejspíš bychom proto v „posunutí“ názvu neměli hledat nic víc, než snahu odlišit obě knihy. Symbolicky je ale vcelku příznačné, jakoby za dvacet let již nebylo vidět „pouze“ nezdar vyjednávání o udržení společného státu (a jakousi chybu tehdejší elity, popřípadě i nějak jinak sociálně podložené motivy), ale odstup konečně dovolil pojmenovat „pravdivěji“ skutečnost, že se Československo nerozpadlo, ale („ku prospěchu“ obou vyjednávajících stran?) bylo (záměrně) rozděleno.

M. Perottino